

50/97 4/8 21.11.23/

50/95

1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики початкової освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Тема: «Місце самостійної пізнавальної діяльності учнів
початкових класів у освітньому процесі з інтегрованого курсу
«Я досліджую світ»

Виконала:

Понякова Анастасія Євгенівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

013 Початкова освіта
(спеціальність)

Науковий керівник:

канд. пед. наук, ст. викладач
(вчений ступінь, вчене звання, посада)

Мозуль І. В.
(ініціали, прізвище)

Консультант:

канд. пед. наук, ст. викладач
(вчений ступінь, вчене звання, посада)

Мозуль І. В.
(ініціали, прізвище)

Допущено до захисту:

2023 р.

Завідувач кафедри

Зенченко Т.Ф.

(підпис) (ініціали, прізвище)

Дата захисту: «13» грудня 2023 р.

Національна оцінка вернімо

Кількість балів: 92 Оцінка ECTS 4

Підписи членів комісії:

[Підпис]
[Підпис]
[Підпис]
(Прізвище, ім'я, по батькові)

Глухів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ САМОСТІЙНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ З ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ».....	8
1.1. Психолого-педагогічні особливості самостійної пізнавальної діяльності учнів початкових класів	8
1.2. Зміст процесу навчання молодших школярів інтегрованого курсу «Я досліджую світ».....	21
1.3. Використання елементів самостійної пізнавальної діяльності учнів в освітньому процесі з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі.....	39
Висновки до розділу 1.....	56
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПАНУВАННЯ ЗДОБУВАЧАМИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ІНТЕГРОВАНИМ КУРСОМ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ЗАСОБАМИ САМОСТІЙНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	58
2.1. Стан самостійної пізнавальної діяльності учнів початкових класів на уроках «Я досліджую світ».....	58
2.2. Методика реалізації самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ»	77
2.3. Результативність впровадження самостійної пізнавальної діяльності здобувачів початкової освіти в освітній процес інтегрованого курсу «Я досліджую світ»	90
Висновки до розділу 2.....	93
ВИСНОВКИ.....	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	100
ДОДАТКИ.....	108

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з актуальних проблем на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики є активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів, адже від неї залежить ефективність навчання: свідоме й міцне здобуття знань, перетворення знань у переконання, розвиток інтересу до навчальної діяльності, самостійність думки та практичних дій учнів. Неможливо уявити освітній процес без активізації пізнавальної діяльності, тому що вона створює умови для самореалізації учнів, сприяє засвоєнню теоретичних знань, розвитку інтелектуальних здібностей, опанування практичними і комунікативними вміннями. Пізнавальна активність дитини визначається як внутрішня готовність до подальшої участі у процесі оволодіння знаннями, вміннями і навичками та виявлення самостійності й творчого підходу до виконання навчальних завдань.

На сьогоднішній день зростає значення початкової освіти. Початкова ланка школи повинна не тільки дати учням певну суму знань, а й формувати в них навички самостійного учіння. Для цього проводяться пошуки таких методів і організаційних форм навчання, які сприятимуть розвитку самостійності учнів. Самостійна робота – це вища форма навчальної діяльності учня, що є формою самоосвіти.

Самостійна робота учнів – метод навчання й самоосвіти, передумова дидактичної зв'язку різних методів між собою. У процесі самостійної роботи учень виступає як активна творча особистість, як творець своєї культури, ерудиції, освіти, готовності до майбутньої діяльності. Активність особистості учня проявляється у постановці цілей самостійної роботи, її плануванні, визначенні способів, самообілізації і самоконтролі, оцінці результатів [56].

Самостійна робота учня вимагає інтенсивного мислення, вирішення різних навчально-пізнавальних завдань, ведення записів, осмислення й запам'ятовування навчальної та іншої інформації. Самостійна робота учнів початкової ланки освіти має велике різнобічне значення: це суттєвий фактор теоретичної та практичної підготовки дітей до майбутньої діяльності,

формування необхідних знань, умінь і навичок, моральних і психологічних якостей.

Самостійна робота виробляє високу культуру розумової праці, яка передбачає не тільки техніку читання, вивчення книги, ведення записів, а, перш за все, потребу в самостійній діяльності, прагнення вникнути в сутність питання. У процесі такої роботи найбільш повно виявляються індивідуальні здібності молодших школярів, їхні нахили та інтереси, які розвивають вміння аналізувати факти та явища, вчать самостійного мислення, яке призводить до творчого розвитку й створенню власної думки, своїх поглядів, уявлень, своєї позиції [56].

Актуальність дослідження передбачає вивчення, розробку та обґрунтування ефективної системи організації самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів у структурі уроку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше визначено й обґрунтовано проблему розвитку самостійності учнів у дидактиці. Вона привертала увагу багатьох видатних педагогів минулого.

Розвитком самостійності в процесі навчальної діяльності займалися такі вчені, як В. Буряк, Г. Костюк, І. Малкін, П. Підкасистий, О. Скрипченко та інші. Вони стверджували, що самостійність включає в себе такі сторони: ставлення вчителя до проявів самостійності учня; уміння учнів самостійно планувати свою навчальну роботу; уміння виділяти головне й другорядне; оцінку учнем труднощів у вивченні матеріалу; наявність або відсутність в учня інтересу до матеріалу, який вивчається; самостійне застосування засвоєних знань; оцінка учнем своєї роботи та її результатів.

В. Буряк розглядав самостійну роботу як вид учбової діяльності школярів. Вона має бути передусім досвідченою, внутрішньо вмотивованою діяльністю. Самостійна робота є різнобічним, поліфункціональним явищем і має не тільки навчальне, а й особистісне, суспільне значення. Сутність цього складного й багатогранного явища, на думку цього дослідника, ще термінологічно точно не визначена.

Найбільш правильним можна визнати визначення самостійної роботи, дане Б. Єсіповим, що самостійна робота учнів, яка включається в процес

навчання, це така робота, що виконується без особистої участі вчителя, за його завданнями в спеціально наданий для цього час; тут учні свідомо прагнуть досягти поставленої мети, докладаючи своїх зусиль і виражаючи в тій чи іншій формі результат розумових чи фізичних (чи тих та інших разом) дій [33].

Дидакти та методисти приділили значну увагу вивченню та опису різних видів самостійної роботи учнів. Найбільш повно питання організації самостійної діяльності та підходи до її класифікації за характером пізнавальної діяльності представлені у працях П. Підкасистого та інших дослідників, які узагальнили передовий досвід застосування самостійної роботи в структурі уроку. Основне завдання таких робіт полягало у створенні умов для успішного засвоєння знань, умінь і навичок учнями.

Проблема активізації пізнавальної діяльності молодших школярів розглядається у працях українських науковців, які наголошують на розвитку активності та самостійності як одній із головних цілей освіти. Серед них: А. Алексюк, І. Бех, Н. Бібік, В. Лозова, О. Тягло, Т. Шамова та ін.

Велику увагу питанням формування пізнавальної активності приділили Л. Божович, Н. Гавриш, М. Данилова, Т. Крилова, Г. Щукіна, М. Ядренко та ін. Їхні роботи спрямовані на розвиток пізнавальної активності у різних видах навчальної діяльності, а також на методи активізації навчання.

Самостійна пізнавальна діяльність учнів є предметом дослідження багатьох українських педагогів і психологів, які розглядали як її педагогічні, так і психологічні аспекти. Серед них: Ю. Бабанський, І. Прокопенко, О. Савченко, П. Підкасистий, М. Скаткін, В. Паламарчук, Н. Бібік, Т. Шамова та ін. В їхніх працях досліджено психологічні основи самостійної навчальної діяльності, методи формування пізнавальної активності та розвитку мислення молодших школярів.

Результати наукових досліджень, науковий доробок педагогів дають змогу виділити такі основні напрямки розвитку самостійності учнів у процесі навчання: створення пошукової проблемної ситуації на уроці; застосування

системи самостійних робіт; використання нових форм уроку; різноманітних дидактичних та навчально-технічних засобів; розвиток самостійності і активності учнів у процесі трудового навчання.

Аналіз наукових психолого-педагогічних досліджень показав, що проблема використання різноманітних форм і видів самостійної навчально-пізнавальної роботи на уроках «Я досліджую світ» у навчальному процесі початкової школи, яка відіграє важливу роль у становленні й розвитку особистості молодшого школяра, її прагненні до навчання та самовдосконалення, залишається недостатньо висвітленою, бракує цілісних системних досліджень, інноваційних методик використання різноманітних форм і видів самостійної навчально-пізнавальної роботи на уроках «Я досліджую світ». Тому темою нашого дослідження ми обрали **«Місце самостійної пізнавальної діяльності учнів початкових класів у освітньому процесі з інтегрованого курсу «Я досліджую світ»».**

Мета дослідження – обґрунтувати ефективність системи організації самостійної навчальної діяльності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Завдання дослідження:

- здійснити аналіз науково-методичної та психолого-педагогічної літератури;
- визначити сутність основних понять дослідження;
- розглянути особливості використання різноманітних форм і видів самостійної навчально-пізнавальної роботи на уроках «Я досліджую світ»;
- обґрунтувати методику використання різноманітних форм і видів самостійної навчально-пізнавальної роботи на уроках «Я досліджую світ»;
- здійснити дослідно-експериментальну перевірку ефективності використання різноманітних форм і видів самостійної роботи на уроках «Я досліджую світ» як засобу розвитку пізнавального інтересу молодших школярів.

Об'єкт дослідження: процес навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-4 класах НУШ.

Предмет дослідження: вплив самостійної пізнавальної діяльності здобувачів початкової освіти на опанування інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Для реалізації поставлених завдань на всіх етапах дослідження було застосовано такі **методи:**

- теоретичні (аналіз психологічної, педагогічної та методичної літератури з проблеми; аналіз, синтез, порівняння, систематизація, моделювання, узагальнення, класифікація) з метою визначення сутності понять та підходів до оптимального застосування самостійної роботи на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початкових класах;

- емпіричні (анкетування, тестування, інтерв'ювання, педагогічне спостереження, бесіди, опитування, вивчення документації) для вивчення та діагностики стану готовності майбутніх вчителів до використання самостійних робіт, з'ясування рівня сформованості у молодших школярів пізнавальних інтересів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що теоретично обґрунтовано й експериментально апробовано методику активізації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів засобами самостійної роботи на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; зібрано методи та прийоми, завдання і вправи, які є ефективними для організації та здійснення самостійної пізнавальної роботи молодших школярів у процесі опанування інтегрованим курсом.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання вчителями початкової школи її результатів – методики активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів початкових класів засобами самостійної роботи під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Основні положення та результати дослідження можуть бути використані викладачами педагогічних закладів вищої освіти у процесі викладання методики навчання освітньої галузі «Я досліджую світ» для майбутніх вчителів початкової школи.

Структура магістерської роботи: робота складається з титульного аркуша, змісту, вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ САМОСТІЙНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ З ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

1.1. Психолого-педагогічні особливості самостійної пізнавальної діяльності учнів початкових класів

У «Національній доктрині розвитку освіти» одним із пріоритетних завдань визначається «... формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвитку творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти й самореалізації особистості» [52]. Сучасна освіта неможлива без цілеспрямованості, самоорганізації, адекватної самооцінки, особистої відповідальності того хто навчається, без всього того, що складає суть самостійності. Самостійна особистість, перш за все, зв'язана з активною роботою думки, почуття і волі. Думки, почуття й воля найбільш продуктивно інтегруються в пізнанні [27].

Самостійна робота є різнобічним, поліфункціональним явищем і має не тільки навчальне, а й особистісне, суспільне значення. Сутність цього складного й багатогранного явища, на думку дослідників, ще термінологічно точно не визначена. Проблема самостійної діяльності учнів і засобів її організації в структурі уроку має свою багату історію та свої традиції в реалізації її основних положень у практичній роботі школи.

Аналіз наукових досліджень із проблем ефективності та оптимізації навчання, а також вивчення практики роботи учителів початкової ланки освіти дозволяє виділити, що головною умовою підвищення якості навчання є формування в молодших школярів уміння самостійно знаходити й аналізувати інформацію.

Державний стандарт початкової освіти звертає увагу на застосування більшої самостійності школярів, тому що це сприяє становленню їхньої особистості, яка буде навчатися упродовж життя. Самостійна робота сприяє формуванню в учнів умінь ставити перед собою мету, вибирати засоби та

методи для її реалізації, а також коригувати й регулювати освітній процес. Одним із головних завдань початкової освіти є правильна організація самостійної роботи школярів, бо саме в цей період відбувається активне засвоєння матеріалу та опанування певними практичними навичками й уміннями [29].

Філософи й педагоги у різні епохи говорили про самостійність у навчанні, про необхідність розвитку самої самостійності та про обов'язкове формування в учнів уміння самостійно працювати.

У роботах Я. А. Коменського, Ж-Ж. Руссо та ін. розвиток самостійності був спрямований саме на процес навчання. Г. Гегель, І. Г. Песталоцці у своїх працях звертали увагу на розвиток самостійності у вихованні волі дитини.

У наукових дослідженнях М. Вашуленка, П. Блонського. О. Савченко та ін. багато уваги приділяється ідеї пізнавальної самостійності. Педагоги висвітлюють проблеми пізнавальної та розумової оригінальності дитини.

В українському педагогічному словнику С. Гончаренка подається тлумачення «самостійності», як однієї із властивостей особистості, яка характеризується двома факторами: по-перше, сукупністю знань, умінь і навичок, якими володіє особистість, по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв'язками з іншими людьми, які складаються у процесі діяльності [24, с. 297].

Поняття «самостійна робота учнів» у науковій та навчальній літературі отримало різні трактування в залежності від змісту, який вкладається в термін «самостійний».

У педагогіці виділено безліч різноманітних методів і засобів, що сприяють активізації пізнавальної діяльності. Одним із таких засобів є самостійна робота.

Аналіз розвитку ідей з означеної проблеми дозволяє виділити три напрямки, в рамках яких проблема самостійної діяльності обговорюється впродовж багатьох віків розвитку школи.

Представниками першого напрямку можна вважати давньогрецьких вчених (Сократ, Платон, Арістотель), які глибоко й всебічно обґрунтували значення активного та самостійного оволодіння учнями знань. У своїх

судженнях вони виходили з того, що розвиток мислення людини успішно протікає тільки в процесі самостійної діяльності, а удосконалення особистості та розвиток її здібностей – шляхом самопізнання.

Другий напрямок бере свій початок у працях Я. Коменського, змістом якого є розробка організаційно-практичних питань учнів є самостійній діяльності. Тут предметом теоретичного обґрунтування основних положень проблеми виступає діяльність учителя без достатньо глибокого дослідження та аналізу природи діяльності самого учня.

Третій напрямок характеризується тим, що самостійна діяльність учнів не тільки декларується як педагогічний засіб або метод викладання, але і є предметом дослідження. Цей напрямок бере свій початок у працях К.Д. Ушинського.

У період революційної перебудови школи нового суспільства було висунуто ряд принципових положень, які свідчили, що педагогічна теорія й практика підходять до загальної ідеї необхідності активізації учня не з вузьких дидактичних позицій, а з погляду можливостей використання системи шкільної освіти для всебічного розвитку особистості, подолання суперечностей між інтересами дитини й цілями суспільства. Пошуки теоретиків і практиків були спрямовані на створення сприятливих психолого-педагогічних умов для навчання, мали на меті викликати в дітей бажання до активної розумової та практичної діяльності, прагнення до перетворення навколишньої дійсності.

Г. Щукіна розглядає пізнавальну активність як «...утворення особистості, яке виявляє інтелектуальний відгук на процес пізнання, живу участь, розумово-емоційну чуйність учня у пізнавальному процесі» [87].

Наведені визначення поняття «пізнавальна активність» дозволяють зробити висновок, що освоєння невідомого спонукає людину до творчої діяльності. При цьому зовнішній вплив відбивається через психічний стан конкретної особи, через її вольові якості та емоції. Засвоєння об'єкта пізнання й відбиття зовнішнього впливу вимагає активності суб'єкта. Отже, пізнавальна активність характеризує індивідуальні особливості людини в процесі пізнавальної діяльності.

Слід зазначити, що в багатьох працях українських дидактів поняття «пізнавальна активність» розглядається у тісному зв'язку з поняттям «самостійність». Так, Н. Бібік підкреслює, що розвиток пізнавальної активності учнів неможливий без формування в них умінь самостійно здобувати знання та застосовувати їх у нових ситуаціях. О. Савченко зазначає, що пізнавальна самостійність є важливою складовою навчальної діяльності, оскільки саме вона забезпечує внутрішню мотивацію та ініціативність молодших школярів у пізнанні світу. В. Лозова вважає, що активність і самостійність є взаємопов'язаними як процес і результат пізнання, адже активна дитина виявляє самостійність у постановці навчальних завдань і пошуку шляхів їх розв'язання. Таким чином, пізнавальна активність і самостійність виступають взаємозумовленими характеристиками особистісного розвитку учнів початкових класів [17; 46].

Пізнавальна активність є основою будь-якої діяльності школяра і визначальною основою організації освітнього процесу в початковій школі. Природно, що засвоєні в процесі пізнання знання мають вищий рівень дієвості, не викликають в учнів труднощів у процесі застосування їх у процесі вирішення конкретних завдань, під час пояснення спостережуваних явищ. Пізнавальна активність школярів визнається одним із найбільш значущих та рушійних чинників процесу навчання, що сприяє створенню оптимістичного настрою, появі почуття радості відкриття, створення інтересу до навчання [39].

Активність і самостійність школяра в навчальній роботі – поняття взаємозв'язані, але не тотожні. О. Скрипченко зауважує з цього приводу, що «активність може і не включати самостійності. Можна навести чимало прикладів, коли учень, виявляючи активність у роботі, не виявляє самостійності, наприклад, несвідоме читання, механічне списування, копіювання виробу на уроках ручної праці тощо. У навчальній роботі самостійність виявляється в активності, яка спрямована на набуття, вдосконалення знань, оволодіння прийомами роботи. Останнє пов'язане із формуванням пізнавальних інтересів та інших мотивів, які стимулюють і зміцнюють вольові зусилля для виконання тих чи інших завдань» [75].

Отже, «активність» означає свідоме, вольове, цілеспрямоване виконання розумової чи фізичної роботи, необхідної для оволодіння знаннями, вміннями, навичками, та використання її у подальшій навчальній роботі й практичній

діяльності. Вона виявляється в характері сприймання, реакції на нові знання, кількості пізнавальних питань тощо.

Суть самостійної роботи полягає у вихованні самостійності, однієї з головних якостей особистості – уміння ставити певні цілі та досягати їх власними силами, а також відповідальне ставлення до своїх вчинків, здатність діяти свідомо в будь-яких умовах.

Самостійна робота є активним методом навчання. Можна говорити про три основні значення цього поняття. У першому його значенні – учень виконує роботу сам, без участі вчителя. У другому – учень самостійно орієнтується в навчальному матеріалі. У третьому – робота учня не регламентована: він самостійно обирає зміст і способи виконання завдання.

Нерідко специфічною ознакою самостійної роботи вважають активність дітей за відсутності допомоги вчителя. Така точка зору є невірною та непродуктивною. Дотримуючись її, вчитель виключає можливість співпраці в тих ситуаціях, де в цьому є потреба. Педагог дійсно може не брати участі у виконанні завдання, але він може організувати діяльність учнів так, що самостійна робота завершиться результатами, до яких учні прийшли самостійно.

На різних етапах уроку можна застосовувати самостійну роботу. Для цього учитель повинен враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, зміст і складність матеріалу уроку, рівень знань і вмінь, на які спиратимуться школярі, виконуючи самостійну роботу, а також обсяг знань і рівень навичок самостійної роботи.

Якщо самостійна робота в початковій школі здійснюватиметься в цілісності й системності викладання, вона буде сприяти активізації процесу навчання, забезпечить учнів міцними знаннями, розвиватиме їхню творчу ініціативу та вміння вчитися самостійно.

Результативність самостійної роботи залежить від постановки цілей. Чітко поставлена вчителем і прийнята учнем мета стимулює мотивацію на початку самостійної роботи, а надалі є важливим регулятором самостійної діяльності. Викликати активне ставлення учнів до мети роботи, зробити цю

мету привабливою – у цьому суть цілепокладання. Досягається це через раціональну організацію освітнього процесу, завдання, контроль.

У педагогічній літературі завдання для самостійної роботи учнів, як правило, називаються «пізнавальними завданнями». Під цим терміном розуміють сукупність проблемних запитань, логічних завдань, виконання яких вимагає від учнів початкових класів різного рівня самостійності. Серед них є такі пізнавальні завдання, які передбачають нагромадження знань про природні об'єкти, що вивчаються.

Навчальна діяльність учнів має репродуктивний характер; оскільки їм необхідно осмислити, запам'ятати й відтворити побачене, почуте або прочитане на вимогу вчителя. Без такої роботи неможливо працювати над завданнями, які вимагають від учнів самостійного пошуку, застосування здобутих знань у нових ситуаціях. Пошукова навчальна діяльність учнів полягає в тому, що вони аналізують природні об'єкти, виділяють їх істотні ознаки, встановлюють взаємозв'язки між ними, роблять висновки, доводять правильність висловленої думки тощо.

Самостійна робота може бути засобом залучення учнів до пізнавальної діяльності. Спонукальним мотивом для молодшого школяра стає потреба в нових знаннях і вміннях, що виникають у ході розв'язання поставлених учителем пізнавальних завдань. До важливих ознак самостійної роботи учнів початкової школи можна віднести: потреба в знаннях і бажання опанувати ними, можливість висловити свою власну позицію з різних питань, вміння мислити самостійно та оригінально тощо.

Самостійна пізнавальна робота може диференціюватися за:

- джерелами знань (робота з навчальною та довідковою літературою);
- методами самостійної роботи (методи спостереження та практичні роботи тощо);
- формами виконання: усна, письмова, змішана;
- типами завдань: навчальні, тренувальні, пошукові [60].

Класифікувати самостійну роботу школярів можна за типами, видами та формами.

Типи самостійної роботи: у процесі пізнавальної діяльності учень тільки розпізнає об'єкт, що вивчається.

Учні вже вміють виконувати завдання за алгоритмом і застосовують свої знання в конкретних ситуаціях.

Учні, виконуючи самостійно завдання, знаходять прості й нестандартні рішення, можуть формулювати спосіб розв'язання.

Учні використовують креативний підхід під час виконання самостійних завдань.

Серед *форм самостійної роботи* можна виділити: фронтальну, індивідуальну, групову та колективну.

Особливостями *фронтальної роботи* є: учні класу виконують спільну для всіх роботу; учитель дає загальний інструктаж для виконання завдання; використовуються загальні прийоми організації та керівництво діями учнів [60].

Така форма самостійної роботи найбільше застосовується під час вивчення нової теми, коли вчителю необхідно створити потрібний настрій на роботу, зацікавити новою інформацією, подією, явищем, а також сприяє формуванню та розвитку вміння виконувати різні завдання на основі зразка.

Індивідуальна самостійна робота сприяє співпраці учня з учителем і не передбачає спільних дій учнів всього класу. До видів індивідуальних завдань можна віднести: невеликі за обсягом роботи; виконання індивідуальних домашніх завдань; підготовка до уроку повідомлень, дослідів, що вимагають пошукової діяльності, а також позакласна самостійна робота.

Важливу роль у співпраці учнів відіграє *групова самостійна робота*, яка усуває дефіцит спілкування й може використовуватися під час виконання навчальних завдань. Групова робота надає багато можливостей для індивідуалізації, особливо в тому випадку, якщо групи будуть складені зі схожих за якою-небудь ознакою учнів, причому тоді для кожної групи складаються спеціально пристосовані для них завдання.

Колективна самостійна робота передбачає формування у класі таких груп. Учитель обов'язково використовує диференціацію, враховуючи рівень

знань школярів, їхній інтерес до навчання, рівень умінь і навичок, загальні здібності тощо [60].

Цілеспрямованість робить самостійну роботу учнів свідомою, осмисленою, викликає інтерес до неї. Наявність уже сформованих умінь і навичок створює ту технічну основу, ті механізми, за допомогою яких учні йдуть до досягнення поставленої мети. Необхідно, щоб завдання, запропоновані учням для самостійного виконання, були посильні для них, пізнавальні та систематичні. Основою цієї системи повинне бути поступове наростання пізнавальної самостійності дітей, що здійснюється шляхом ускладнення як матеріалу, так і розумових завдань, а також шляхом зміни ролі й рівня допомоги вчителя.

Важливою умовою успішності самостійної роботи є інструктаж, що проводиться вчителем перед початком самостійної роботи в усній, письмовій і наочній формі. У ході інструктажу пояснюється мета та значення майбутньої самостійної роботи, дається завдання для неї і в залежності від того, наскільки учні володіють необхідними уміньми й навичками, вказується (більш-менш докладно) чи не вказується спосіб виконання завдання.

Самостійна робота тільки тоді досягає найбільшого успіху, коли школярі усвідомлюють свої досягнення як результат самостійної діяльності, помилки, допущені ними в ході виконання роботи. Велику роль у цьому відіграє аналіз учителем самостійної роботи учнів. Ця робота впливає на ефективність навчання, якщо учитель спрямовує учнів на самоконтроль результатів своєї навчальної діяльності.

Конкретними методами організації навчальної роботи, які на різному рівні забезпечують пізнавальну самостійність школярів, є виклад навчального матеріалу вчителем у формі повідомляючої або проблемної розповіді, бесіда, вправи, практичні та лабораторні роботи, робота з книжкою, самостійна робота учнів тощо.

Самостійну роботу застосовують на всіх етапах уроку, але з об'єктивних причин майже не організовують на етапі вивчення нового матеріалу.

Найбільш правильним варто визнати визначення самостійної роботи, дане Б. Єсіповим: «Самостійна робота учнів, що включається в процес навчання, це

така робота, що виконується без особистої участі вчителя, за його завданням у спеціально наданий для цього час; при цьому учні свідомо прагнуть досягти поставленої мети, вживаючи свої зусилля і виражаючи в тій чи іншій формі результат розумових чи фізичних (чи тих та інших разом) дій» [33].

Значення самостійної роботи в навчальному процесі важко переоцінити. Самостійна робота сприяє формуванню самостійності як якості особистості, сприяє реалізації принципу індивідуального підходу, дозволяє диференціювати навчальні завдання й тим самим сприяти досягненню свідомого і міцного оволодіння знаннями. Слід відмітити, що лише в ході самостійної роботи учні розвивають пізнавальні здібності, здобувають і удосконалюють уміння й навички, без яких неможливо оволодіти знаннями у школі, житті.

До самостійної роботи, що вимагає виконання нового завдання, учнів необхідно готувати. Школярі повинні вміти самостійно прочитати завдання в підручнику, на дошці чи на картці, розібратися в послідовності роботи, виконати її та зробити потрібний висновок. У міру того як учні опановують необхідними знаннями, уміннями й навичками, їм потрібно надавати більше самостійності у виборі способів виконання завдання, у плануванні роботи і тощо.

Важливе місце в початковій школі займають самостійні роботи, спрямовані на вироблення, закріплення й удосконалення знань, умінь і навичок, раціональних навчальних дій.

Важливою умовою успішного формування в молодших школярів умінь і навичок є усвідомлення дітьми як самих дій, так і їх послідовності, які треба застосувати, щоб виконати запропоноване завдання, вирішити орфографічну, математичну, трудову чи іншу задачу.

Для ефективної організації самостійної пізнавальної роботи потрібно враховувати всі компоненти її структури, а саме: позитивну мотивацію учнів, правильну постановку навчальних завдань учителем, організацію навчальних дій, організацію контролю над виконанням поставлених завдань. Правильно організована самостійна робота повинна забезпечити формування творчого потенціалу дітей, гнучкість мислення, внутрішню мотивацію учнів початкових класів.

Відомо, що знання, які учні засвоїли самостійно, значно міцніші тих, які вони отримали під час пояснення вчителя. Підбираючи вправи та завдання для

самостійної роботи, учителю потрібно враховувати не тільки наслідувальну, а й творчу діяльність молодших школярів.

Самостійна пізнавальна діяльність як педагогічна проблема досліджувалася багатьма українськими науковцями — П. Підкасистим, І. Прокопенком, О. Савченко, І. Зязюном, Н. Бібік, В. Лозовою, Т. Шамовою, Л. Пироженко та ін. У їхніх працях обґрунтовано сутність, структуру та педагогічні умови розвитку пізнавальної самостійності молодших школярів у процесі навчання.

Психологічний аспект самостійної пізнавальної діяльності висвітлено у дослідженнях Г. Костюка, С. Максименка, Л. Божович, Т. Крутій, які підкреслюють значення внутрішньої мотивації, мисленнєвої активності та емоційного залучення дитини у процес пізнання.

Проблеми формування й активізації пізнавальної діяльності в освітньому процесі ґрунтовно досліджували І. Бех, Н. Гавриш, О. Пометун, Л. Пироженко, В. Рибалка, О. Тягло, які розглядають пізнавальну активність як важливу умову розвитку творчого потенціалу й формування ключових компетентностей учнів.

Т. Ратанова, досліджуючи феномен активізації пізнавальної діяльності, виділя три рівні інтелектуальної ініціативи (Рис.1.1.): *пасивний рівень* (ухвалення інформації ззовні, але відсутність творчості над нею), *евристичний рівень* (прояв інтелектуальної ініціативи, викликаний внутрішніми мотивами учня, що призводить до оригінальних рішень поставлених завдань, *креативний рівень* (уміння знайти емпіричну закономірність в запропонованому завданні, яка в подальшому під час її дослідження перетворитися в самостійну проблему) [18]. У структурі інтелектуальної ініціативи вона виділила мотиваційні та інтелектуальні чинники.

У ході досліджень І. Ільницькою [36] були виявлені важливі принципи активізації пізнавальної діяльності. Розглянемо їх детальніше.

Перший головний принцип, який лежить в основі активізації пізнавальної діяльності – *проблемність*. Педагог створює проблемну ситуацію шляхом послідовного ускладнення завдань. Учень розуміє, що для вирішення поставленої проблеми йому не вистачає наявних знань. Така ситуація змушує учня здобувати нові знання. Отримані знання – це результат власної активності пізнавальної діяльності молодшого школяра.

Рис. 1.1. Феномен активізації пізнавальної діяльності

Другий – *принцип дослідження проблем*. Пізнавальна діяльність носить пошуковий, творчий характер, бо несе в собі елементи узагальнення й аналізу. Процес вивчення явищ і проблем має дослідницьку спрямованість.

Третій принцип – *взаємонавчання*. Формування у молодших школярів здатності до аналізу й узагальнення досліджуваних явищ, предметів, інформації, фактів; наявність творчого підходу у використанні цих знань; уміння робити висновки з власних помилок; розвиток і застосування набутих і вже наявних знань і умінь.

Принцип індивідуалізації передбачає застосування певних форм і методів навчання залежно від індивідуальних особливостей і можливостей учнів.

Принцип мотивації – передбачає наявність стимулу, який забезпечує активність молодшого школяра. Тільки бажання самої дитини на початку активної діяльності, а не примус збоку вчителя, спонукає вирішити проблему, пізнати щось нове.

Пізнавальна активність супроводжує будь-яку самостійну дію, це готовність (здатність і прагнення) до енергійного, ініціативного оволодіння знаннями, докладання вольових зусиль. Пізнавальна самостійність завжди спрямована на засвоєння нових знань, передбачає готовність учня до пошукової роботи, а пізнавальна активність має місце і під час засвоєння

знань, і під час їх відтворення та закріплення. Пізнавальна самостійність співвідноситься з творчими здібностями як родове і видове поняття, але формування обох цих якостей можливе лише в процесі активної інтелектуальної діяльності. Основою пізнавальної самостійності, її внутрішніми стимулами виступають потреби в набутті нових знань, у поглибленні тих, що вже набуті. Лише тоді, коли є необхідність, яка спонукає людину до діяльності, стимулюється і активність особистості [72].

Потреба у пізнавальній діяльності не виникає у вихованців сама собою, тому слід створювати певні умови пізнавальної діяльності школярів, які б спонукали їх до активної пізнавальної діяльності [72].

Отже, пізнавальна активність і самостійність є якісними характеристиками пізнавальної діяльності, вони взаємозумовлені, взаємозв'язані, але не тотожні. Вони взаємно посилюють одна одну: в умовах мислительної активності виявляється самостійність учня, яка є необхідним внутрішнім стимулом розвитку мислення.

У процесі навчання важливим є механізм самоконтролю й саморегулювання. Принцип самонавчання вимагає індивідуалізації пізнавальної діяльності, в основу якої покладене активне прагнення учнів початкової школи до поповнення й вдосконалення наявних знань шляхом самостійного вивчення додаткової літератури.

Самостійна пізнавальна діяльність озброює новими знаннями, вміннями й навичками; сприяє вихованню світогляду, моральних і естетичних якостей учнів; розвиває їхню пізнавальну самостійність, інтерес та активність; долучає до пошукової та творчої діяльності.

Шляхом використання різноманітних видів самостійної пізнавальної роботи в учнів необхідно виробити деякі найзагальніші прийоми її раціональної організації: уміння раціонально планувати цю роботу, чітко ставити систему завдань майбутньої роботи, виділяти серед них головні, уміло обирати способи найшвидшого і економного розв'язання поставлених завдань, умілий і оперативний самоконтроль за виконанням завдання, уміння швидко вносити корективи в самостійну роботу, уміння аналізувати загальні

підсумки роботи, порівнювати ці результати з наміченими на початку її, виявляти причини відхилень і намічати шляхи їх усунення в подальшій роботі.

Підсумовуючи все вищесказане, ми робимо висновок про те, що системоутворюючим ядром самостійної роботи є діяльність здобувачів освіти як активних її суб'єктів, що представляє собою багатостороннє, поліфункціональне явище, специфіка й важливість якого визначається тим, що воно має не тільки навчальне, а й особистісне та суспільне значення. Тому ефективність і результативність самостійної роботи визначається тим, наскільки глибоко й точно в ній відображена специфіка виду діяльності самих учнів. Це, безсумнівно, вимагає від учителя високого рівня методичної компетенції і великої майстерності.

Отже, ефективність самостійної пізнавальної діяльності школярів підвищується, коли використовується на різних етапах уроку система навчальних завдань (за зразком, репродуктивні, варіативні, творчі тощо) та система пізнавальних завдань, які побудовані за принципом зростання рівня пізнавальної активності.

Самостійна пізнавальна діяльність школярів є однією з найважливіших складових навчального процесу. У процесі самостійної пізнавальної діяльності формуються не лише навички роботи учнів початкової школи із джерелами інформації, а й відбувається формування їхнього інтересу до знань, їх поглиблення та розширення, оволодіння новими прийомами пізнання, формування самоосвітніх умінь і навичок, розвиток творчої особистості [27].

Самостійна пізнавальна робота, як і робота у співпраці з учителем, може здійснюватися в різних організаційних формах: індивідуально, в парах, в невеличких групах і цілим класом. Кожна з названих форм покликана створювати й розвивати в сукупності організаційні, інформаційні, пізнавальні та комунікативні уміння учнів, опанування яких забезпечить просування учнів у засвоєнні навчального предмета в єдності з розвитком методики їхньої самостійної роботи. Великої ваги слід надавати саме цьому боку самостійної роботи, вбачаючи в розвитку методики самостійної роботи учнів передумови безперервної освіти.

Отже, можемо зробити висновок про те, що навчально-пізнавальна діяльність – це свідоме виявлення активності індивіда, спрямоване на пізнання навколишньої дійсності, що здійснюється упродовж усього життя, у всіх видах діяльності і соціальних взаємостосунків.

Навчально-пізнавальна діяльність, як і будь-яка інша, має у своїй структурі мотиви і цілі. Одним з головних мотивів є потреба вивчення середовища, яке оточує людину. На основі цього мотиву, який спонукає пізнавати навколишній світ, створюється складна система пізнавальних мотивів.

Самостійна пізнавальна діяльність – це методично й організаційно спрямована пізнавальна діяльність без прямого втручання вчителя, яка є компонентом цілісного педагогічного процесу, з притаманними їй виховною, освітньою та розвивальною функціями.

1.2. Зміст процесу навчання молодших школярів інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Інтеграція в початковій школі визначається як важливий інструмент наближення освітнього процесу до внутрішнього світу дитини, що враховує особливості сприймання нею нової інформації, нових знань і допомагає створити у свідомості учнів початкової школи цілісну взаємопов'язану картину навколишнього світу.

Проблема інтегрованого підходу до освітнього процесу досліджувалася багатьма науковцями. У своїх працях К. Гуз, М. Гриньова, С. Клепко, Ю. Мальований, Л. Масол та ін. розглядали філософські й методологічні проблеми інтеграції. Здійснивши аналіз наукової літератури щодо реформування освіти в Україні, слід відмітити, що осмисленням проблеми є розвиток української школи в умовах реформування освіти (О. Вознюк, В. Кремень, Л. Онищук, О. Савченко, В. Сидоренко, Л. Хоружа та ін.); особливості реалізації змісту інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в умовах НУШ (Н. Бібік, І. Андрусенко, О. Савченко та ін.) [56].

На розвиток самостійності, пізнавальної активності та інтересів молодших школярів позитивно впливає інтегроване навчання, зміст якого та навчальна діяльність звернені до особистості учня, активізації процесів мислення, які спонукають їх до узагальнення знань, розвивають навички, формують компетентності, які можуть використовуватися у різних ситуаціях життя.

Організовуючи інтегроване навчання є можливість показати школярам навколишній світ у всьому його різноманітті, залучаючи знання з літератури, живопису, музики, що сприяє емоційному розвитку особистості молодшого школяра та формуванню його творчого мислення. Методика інтегрованого уроку забезпечує діяльність вчителя й учня на рівні суб'єктних відносин, у результаті яких виникають можливості для спільної творчості й саморозвитку учнів всього класу [47, с.3].

Пошук шляхів удосконалення системи шкільної освіти сприяє відродженню та інтенсивному впровадженню такої форми навчальної діяльності як інтегроване навчання. На питання важливості інтеграції у навчальному процесі звертали увагу прогресивні педагоги всіх часів. Спроби здійснити інтеграцію ми знаходимо ще у працях Аристотеля, Демокріта, Піфагора.

Проблеми інтеграції та використання міжпредметних зв'язків у навчальному процесі розкривають вітчизняні й зарубіжні педагоги Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К. Д. Ушинський та ін. В Україні сформувалася ціла низка наукових напрямків у вивченні теоретичних основ інтеграції. Провідними з них є: сутність інтеграції як цілісного впливу на становлення особистості, її форми й види (М. С. Вашуленко, В. П. Тищенко), напрямок методологічного обґрунтування проблем інтеграції (С. Гончаренко, Ю. Мальований); напрямок визначення структури інтегрованих занять (Т. Усатенко); розробка шляхів упровадження інтеграції в навчальний процес (Л. Вичорова, Т. Горзій); формування системи знань – дидактична інтегративна педагогіка (І. Козловська); дидактичні можливості інтеграційних занять багатокomплексного впливу (Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Савченко) [47, с.4].

К. Д. Ушинський здійснив інтеграцію письма й читання і на основі цього був створений аналітико-синтетичний метод навчання грамоти. "У хорошого вчителя, писав він, – арифметична задача разом з тим є цікавим оповіданнячком на тему про сільське господарство чи домашню економію і вправою з мови" [82, с. 496].

Блискучим прикладом інтеграції основних видів пізнавальної діяльності є уроки мислення на природі, які проводив В. О. Сухомлинський з метою навчання, виховання й розвитку молодших школярів. Він прагнув, щоб закони мислення вперше розкривалися не перед класною дошкою, а серед полів, луків, у садку та біля річки. Педагог наголошував, що природа – це вичерпне джерело, з якого діти можуть обирати предмети й явища для ігор, спостереження та праці.

Основні положення Державного стандарту загальної середньої освіти, спрямовані на те, що в освітній процес школи необхідно впроваджувати інтегровані курси. Принцип інтеграції в Україні проголошений одним із основних принципів реформування освіти поряд із принципами гуманізації та диференціації навчального матеріалу. Не лише в Україні, а й за кордоном, розробляються та впроваджуються освітні технології, що базуються на інтегративних підходах. Проте на відміну від зарубіжних країн (Болгарії, Угорщини, Фінляндії, Бельгії), де характерною ознакою початкової школи стало навчання за інтегрованими курсами, в Україні навчання молодших школярів будується, в основному, на предметній основі, інтегровані уроки проводяться лише з ініціативи деяких вчителів початкових класів [47, с.5].

У педагогічній і методичній літературі широко використовується велика кількість термінів, пов'язаних з коренем слова "інтеграція", наприклад, інтегроване навчання, інтегрований урок, інтегровані курси.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови подано наступні визначення понять інтеграція, інтегрований. "Інтеграція – доцільне об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи. Інтегрований – оснований на об'єднанні, інтеграції; комплексний" [16,с.401].

У Педагогічному словнику подається визначення словосполучення "інтеграція навчання" як "відбір та об'єднання навчального матеріалу з різних

предметів з метою цілісного, системного й різнобічного вивчення важливих наскрізних тем; це створення інтегрованого змісту навчання – предметів, які об'єднували б в єдине ціле знання з різних галузей" [24, с.16].

Сучасні педагоги в своїх наукових роботах з педагогіки визначають феномен педагогічної інтеграції так:

- інтеграція – це процес взаємодії, об'єднання, взаємовпливу, взаємопроникнення, взаємозближення, відновлення єдності двох або більше систем і результатом якої є утворення нової цілісної системи, яка набуває нових властивостей та взаємозв'язків між оновленими елементами системи [37];

- інтеграція – "процес зближення і зв'язку наук, який відбувається поряд із процесами диференціації, що являє собою вищу форму втілення міжпредметних зв'язків на якісно новому щаблі навчання" (М.С. Сердюкова) [74];

- інтеграція – "провідна форма організації змісту освіти на основі загальності та єдності законів природи, цілісності сприйняття суб'єктом навколишнього світу" (Р.А. Монахова) [48].

Отже, інтеграція – це не просте об'єднання частин у ціле, а система, яка веде до кількісних та якісних змін [47, с.7].

Особливості інтегрованого навчання полягають у можливості формування системного знання, критичного мислення, формування ключових та предметних компетентностей, оскільки задіяними виявляються елементи знань із різних галузей.

Навколишній світ постає перед нами як єдине ціле, тому, щоб вивчати, необхідно знати його компоненти, вміти визначати структуру та зв'язки між ними. Використання інтеграційних знань в педагогічній освіті дозволяє виділяти компоненти змісту освіти, які відповідають цілісним уявленням про явища природи й процеси, що відбуваються в навколишньому світі. Інтеграція в навчальному процесі проявляється в тому, що сумарний вплив освітніх компонентів у багато разів активніший, чим вплив кожного з них окремо, що сприяє забезпеченню позитивних результатів навчання [47, с.7].

Методологічною основою інтегрованого підходу є встановлення внутрішньо-предметних і міжпредметних зв'язків у засвоєнні основ наук і розумінні закономірностей навколишнього світу. Це можливо за умови багаторазового повернення до одного й того самого поняття на різних уроках, його збагачення, поглиблення, виокремлення доступних даному віку суттєвих ознак певного поняття. За основу інтеграції можна взяти будь-який урок з його усталеною структурою та логікою проведення, у зміст якого буде включена та група понять, які належать до даного навчального предмету. Наприклад, група понять "зима", "мороз", "холоднеча", "хуртовина" розглядається на уроках читання, мови, природознавства, музики, образотворчого мистецтва [47, с.8].

В. А. Сухомлинський писав: "Процес навчання буде легким, якщо це стане для дітей яскравим, захоплюючим, наповненим живими образами, звуками, мелодією те, що дитина зобов'язана запам'ятати перш за все" [77, с.126].

Міжпредметну інтеграцію змісту навчання можна реалізувати на уроках.

"Урок – це цілісний, логічно завершений, обмежений у часі, регламентований обсягом навчального матеріалу основний елемент педагогічного процесу, який забезпечує активну й планомірну навчально-пізнавальну діяльність групи учнів певного віку і рівня підготовки, спрямовану на розв'язання визначених завдань" [60, с. 177-178].

Важливим напрямком методичного оновлення уроків, як зазначає О. Я. Савченко, є проведення їх на основі інтеграції змісту, відібраного з кількох предметів і об'єднаних навколо однієї теми [69, с.28]. Вона наголошує, що уроки інтегрованого змісту та уроки з використанням міжпредметних зв'язків є різними дидактичними поняттями, оскільки міжпредметні зв'язки передбачають включення в урок запитань і завдань з матеріалу інших предметів, що мають допоміжне значення для вивчення певної теми. Це окремі короткочасні моменти уроків, які сприяють глибшому сприйманню та осмисленню конкретного поняття. Натомість під час інтегрованого уроку "учні ознайомлюються зі змістом різних предметів, включаються у несхожі між собою види діяльності, що підпорядковані одній темі" [69, с. 27].

Цілеспрямовані та змістовні інтегровані уроки вносять у звичайну структуру шкільної початкової освіти новизну; дозволяють систематизувати знання; створюють сприятливі умови для реалізації особистісно орієнтованого та розвивального навчання молодших школярів. Урізноманітнення способів навчання, регулярна зміна видів діяльності, його емоційна наповнюваність, – дають змогу зберегти високий рівень працездатності учнів.

Інтегрований підхід спрямований на розкриття цілісної сутності окремої теми засобами різних видів діяльності, що об'єднуються у широкому інформаційному полі через взаємне проникання та збагачення. В інтегрованому навчанні об'єднання відбувається з проникненням елементів однієї діяльності в іншу, тобто межі такого об'єднання невиразні. Ця діяльність характеризується єдністю та цілісністю навчального процесу [3].

Після прийняття Закону України «Про освіту», Державного стандарту початкової освіти у контексті модернізації сучасної освіти інтегрованому курсу «Я досліджую світ» відводиться особлива роль. Мета інтегрованого курсу «Я досліджую світ» полягає в індивідуальному розвитку учнів молодшого шкільного віку, в основі якого знаходиться засвоєння досвіду попередніх поколінь та формування цілісної картини світу. Курс включає комплекс інтегрованих знань про природу, суспільство, ціннісні орієнтації, способи дослідницької поведінки, якими характеризується спроможність учнів початкової школи розв'язати практичні завдання [20].

Головними завданнями природничої освітньої галузі у початковій школі, відповідно до окресленої мети, є:

- виховання шанобливого ставлення та любові до природи рідного краю, України, планети Земля;
- формування екологічної й етично обґрунтованої поведінки у природі, залучення молодших школярів до природоохоронних акцій;
- розвиток зацікавлення до пізнання природи, оволодіння способами навчально-пізнавальної діяльності, елементарними дослідницькими вміннями (через експерименти, спостереження);
- поступове формування уявлень про природничо-наукову картину світу через поглиблення початкових знань про природні об'єкти та явища,

взаємозв'язки в системі «нежива природа – жива природа», про залежність людини від стану навколишнього середовища та її вплив на нього [80, с.17].

Для реалізації принципів Нової української школи, зокрема інтегрованого й компетентнісного навчання, у початковій школі запроваджено інтегрований курс «Я досліджую світ». Ключові ідеї курсу наведено у таблиці 1.1. [19, с. 47].

Таблиця 1.1.

Ключові ідеї курсу «Я досліджую світ»

№	Ключові ідеї	Ознаки
1	Інтеграція кількох освітніх галузей:	курс інтегрує такі галузі: природнича, громадянська та історична, соціальна і здоров'язберезувальна, технологічна, інформатична, мовно-літературна (частково), математична (частково).
2	Спрямованість на розвиток множинних компетентностей:	<ul style="list-style-type: none"> • предметні компетентності, визначені Державним стандартом і типовими освітніми програмами; • психосоціальні компетентності, визначені переліком ЮНІСЕФ і ЮНЕСКО (когнітивні, індивідуальні, інструментальні, соціальні); • ключові компетентності з переліку ЄС: грамотність (частково), мовна (частково) математика, науки, технології, інженерія (частково), цифрова, особиста, соціальна і навчальна, громадянська, культурна обізнаність та самовираження, підприємницька (частково); • множинного інтелекту (7 із 8 видів інтелекту за Г. Гарднером):

		<p>лінгвістичний (частково), логіко-математичний (частково), візуально-просторовий, кінестетичний, міжособистісний, внутрішньо особистісний, натуралістичний / природознавчий;</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння вчитися: активне навчання, власний стиль навчання, раціональне планування часу, розвиток сприйняття, уваги, пам'яті, карти пам'яті тощо.
3	Інтерактивні методи навчання	<ul style="list-style-type: none"> • партнерство між учнями і вчителем, який є фасилітатором навчального процесу; • інклюзивність – всі учні класу залучені до навчальної діяльності; • активне навчання, що враховує індивідуальні стилі сприйняття і стратегії навчання учнів: робота в групах, мозковий штурм, проекти, тематичні дослідження, рольові ігри тощо; • навчання на ситуаціях, наближених до реального життя (важливих для безпеки, здоров'я, соціалізації та самореалізації учнів).
4	Спеціальна підготовка вчителів	<p>Підготовлені вчителі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знають концептуальні і методичні основи інтегрованого навчання, зміст і очікувані результати курсу, добре

		<p>розуміють мотиви поведінки сучасних дітей;</p> <ul style="list-style-type: none"> •вмотивовані і здатні застосовувати інтерактивні методи навчання, які забезпечують активну участь кожного учня; творчу співпрацю між собою і з учителем; навчання на ситуаціях, наближених до реального життя; сприятливий емоційний клімат у класі; формування відчуття класу як єдиної команди; •володіють методами інтегрованого навчання і розвитку в учнів множинних компетентностей, зокрема психосоціальних, ключових і предметних.
--	--	---

Основною освітньою галуззю в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» визначено природничу освітню галузь, яка гармонійно інтегрується майже з усіма освітніми галузями, визначеними у Державному стандарті початкової освіти, бо природа є одним із найцінніших чинників розумового, естетичного, трудового, патріотичного розвитку особистості дитини [56].

Мета та загальні очікувані результати за освітніми галузями, які інтегруються до курсу «Я досліджую світ» наведено у таблиці 1.2. [29].

Таблиця 1.2.

Мета та загальні очікувані результати за освітніми галузями

№	Освітні галузі, які інтегруються в курсі «Я досліджую світ»	Мета/ЗОРИ (загальні очікувані результати)
1	Природнича	<i>Мета:</i> формування компетентностей в галузі природничих наук, техніки і

технологій, екологічної та інших ключових компетентностей шляхом опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основи наукового світогляду і критичного мислення, становлення відповідальної, безпечної і природоохоронної поведінки здобувачів освіти у навколишньому світі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку.

ЗОРи: здобувач освіти:

- відкриває світ природи, набуває досвіду її дослідження, шукає відповіді на запитання, спостерігає за навколишнім світом, експериментує та створює навчальні моделі, виявляє допитливість та отримує радість від пізнання природи;
- опрацьовує та систематизує інформацію природничого змісту, отриману з доступних джерел, та представляє її у різних формах;
- усвідомлює розмаїття природи, взаємозв'язки її об'єктів та явищ, пояснює роль природничих наук і техніки в житті людини, відповідально поводить у навколишньому світі;
- критично оцінює факти, поєднує новий досвід з набутим раніше і творчо його

		використовує для розв'язування проблем природничого характеру.
2	Соціальна і здоров'язбережувальна	<p><i>Мета:</i> формування соціальної компетентності та інших ключових компетентностей, підприємливості, активної громадянської позиції, розвиток самостійності через особисту ідентифікацію, застосування моделі здорової та безпечної поведінки, збереження власного здоров'я та здоров'я інших осіб, добробуту та сталого розвитку.</p> <p><i>ЗОРи:</i> здобувач освіти:</p> <ul style="list-style-type: none"> •дбає про особисте здоров'я і безпеку, реагує на діяльність, яка становить загрозу для життя, здоров'я, добробуту; •визначає альтернативи, прогнозує наслідки, ухвалює рішення з користю для здоров'я, добробуту, власної безпеки та безпеки інших осіб; •робить аргументований вибір на користь здорового способу життя, аналізує та оцінює наслідки і ризики; • виявляє підприємливість та поводить етично для поліпшення здоров'я, безпеки та добробуту.
3	Громадянська історична та	<p><i>Мета:</i> формування громадянської та інших компетентностей, власної ідентичності та готовності до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, активної</p>

громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточуючих, набуття досвіду життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів.

ЗОРи: здобувач освіти:

- встановлює зв'язки між подіями, діяльністю людей та її результатами у часі, пояснює значення пам'ятних для себе та інших громадян України дат (подій);
- орієнтується у знайомому соціальному середовищі, долучається до його розвитку, пояснює вплив природи та діяльності людей на нього;
- працює з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналізує зміст джерел, критично оцінює їх;
- узагальнює інформацію з різних джерел, розповідаючи про минуле і сучасне;
- представляє аргументовані судження про відомі факти та історичних осіб, а також про події суспільного життя;
- має розвинуте почуття власної гідності, діє з урахуванням власних прав і свобод, поважає права і гідність інших осіб, протидіє проявам дискримінації та нерівного ставлення до особистості;

		<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює себе громадянином України, аналізує культурно-історичні основи власної ідентичності, визнає цінність культурного розмаїття; • дотримується принципів демократичного громадянства, бере активну участь у житті шкільної спільноти, місцевої громади.
4	Технологічна	<p><i>Мета:</i> формування компетентностей в галузі техніки і технологій та інших ключових компетентностей, здатності до зміни навколишнього світу засобами сучасних технологій без заподіяння йому шкоди, до використання технологій для власної самореалізації, культурного і національного самовираження.</p> <p><i>ЗОРи:</i> здобувач освіти:</p> <ul style="list-style-type: none"> • втілює творчий задум у готовий виріб; • дбає про власний побут, задоволення власних потреб та потреб тих, хто його оточує; • ефективно використовує природні матеріали, дбаючи про навколишній світ; • практикує і творчо застосовує традиційні та сучасні ремесла.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» спрямовується не лише на оснащення учнів знаннями про людину, суспільство, природу але й на розуміння ними причинно-наслідкових зв'язків між явищами навколишнього світу та предметами, закономірностей у розвитку оточуючого світу,

важливості екологічного ставлення до нього. Відбираючи навчальний матеріал, слід звертати увагу на його науковість і доступність. Основною спрямованістю програм є дослідно-практична. Важливою формою навчання є самостійна пізнавальна, дослідницька діяльність учнів як індивідуальна так і групова [21, с. 18].

Провідна роль у вивченні природничої освітньої галузі належить дослідженням (спостереженням, експериментам), екскурсіям, природоохоронній та проектній діяльності молодших школярів.

У вивченні природничої освітньої галузі досягнути поставленої мети можна шляхом реалізації наступних завдань:

- сформувати доступні способи пізнання себе самого, предметів і явищ суспільного та природничого життя (обстеження, дослід, спостереження, вимірювання, практична робота, класифікація, систематизація, встановлення часової та логічної послідовності подій, оцінка почутого (побаченого), встановлення залежностей і зв'язків у суспільстві та природі, аналіз наслідків ризикованої поведінки тощо);

- сформувати на досить доступному рівні цілісну природно-наукову картину світу, що відображатиме природні закономірності та закони та місце в ній людини;

- сформувати практичні навички та уміння поведінки у природі та соціальному середовищі;

- виховати активну позицію щодо соціально-культурної та громадянської належності себе та родини до України, зацікавленості у пізнанні історії власного краю та країни, пошани до державних символів, ініціативної поведінки у громадських акціях, у святкуванні пам'ятних подій та дат;

- розвинути ціннісне відношення до життя оточуючих людей, усвідомлення правової відповідальності у ситуаціях застосування правил і норм життєдіяльності, інші соціальні навички стосовно співпраці та взаємодії в різних видах діяльності;

- навчити правилам природоохоронної поведінки, ощадливого застосування природних ресурсів;

- розвинути розумові здібності учнів, їх емоційно-вольову сферу, пізнавальну активність та самостійність, здатність до творчості, спілкування та самовираження.

Вирішення завдання курсу, можна через відповідні змістові лінії побудови навчального матеріалу, який має корекційно-розвивальний і освітній характер.

Особливості інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі полягають в інтеграції декількох освітніх галузей: природничої, громадянської та історичної, соціальної і здоров'язбережувальної, технологічної, інформативної, частково мовно-літературної та математичної; застосування активних методів навчання (інтерактивних технологій, проєктного навчання, технологій розвитку критичного мислення, кооперативного навчання); компетентнісного навчання (формування ключової та предметної компетентностей, що визначені в Державному стандарті початкової освіти, концепції множинного інтелекту Г. Гарднера, базових психосоціальних компетентностей, провідної модальності дитини, компетентісно орієнтованих завдань); тематичного навчання (тематичних тижнів або днів, міжпредметних зв'язків, інтелект-карт) тощо.

Серед предметних компетентностей, які формуються у процесі вивчення курсу «Я досліджую світ», основоположними є природнича, технологічна, соціальна, історична, громадянська, здоров'язбережувальна освітні галузі Державного стандарту початкової загальної середньої освіти, що виявляються у здатності учнів розв'язувати доступні особистісно й соціально значущі практичні проблеми, пов'язані з життєвими потребами школяра та його суспільного життя [3].

На основі названих вище особливостей можна сформулювати наукові підходи для викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі: діяльнісний, тематичний, інтегрований, компетентнісний, дослідницький.

За визначенням О. Пасічника, діяльнісний підхід – це «персоналізація педагогічної взаємодії, яка передбачає відмову від рольових масок, адекватне включення особистісного досвіду (почуттів, переживань, емоцій, відповідних

до них дій і вчинків)» [58, с. 154]. Діяльнісний підхід в освітньому процесі – це цілеспрямована переорієнтація з передачі та засвоєння готових знань на процеси пошуку та осмислення інформації; формуються нові види діяльності, пріоритетність та співвідношення яких можуть варіюватися (кооперативна діяльність, розв’язування комплексних завдань, взаємодія з іншими людьми); систематично й послідовно формуються й розвиваються такі важливі розумові операції як уміння та навички. Діяльнісний підхід у процесі викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» спрямовується на те, щоб розвивати свідому активність молодших школярів і виявляється у плануванні, правильному відборі оптимальних засобів, регулюванні вчинків, прогнозуванні результатів та дій, у прагненні до їх вдосконалення.

Навчання на основі інтеграції змісту навчального матеріалу з різних навчальних дисциплін навколо однієї теми називається тематичним. В Україні впроваджуються різні моделі тематичного навчання в початковій школі. На думку І. Большакової та М. Пристінської, тематичне навчання «забезпечує формування в молодших школярів цілісної картини світу, здатності сприймати предмети і явища навколишнього світу різнобічно, системно, емоційно, сприяє поглибленню та розширенню знань учнів, діапазону їх практичного застосування» [54, с. 85].

Тематичний підхід у інтегрованому курсі «Я досліджую світ» можна реалізувати через планування тематичних днів/тижнів за допомогою створення інтелект-карти (специфічного методу структурування інформації із додержанням відповідних правил та застосуванням графічного запису); різноманітних інтерактивних методів («Мозковий штурм», «Мозковий штурм у парах», «Мозковий штурм у загальному колі»); стратегій розвитку критичного мислення («Асоціативний куш», «Кластер», «Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися»). Слід підкреслити, що тематичний підхід під час викладання курсу «Я досліджую світ» у початковій школі спрямовується на вивчення дисциплін комплексно, а не ізольовано, коли послідовно й систематично відбувається заповнення молодшого школяра знаннями, а сам процес пізнання навколишнього світу ніколи не зупиняється.

Розглянемо сутність інтегрованого підходу під час викладання курсу «Я досліджую світ». У своїх працях І. Андрусенко інтеграцію в початковій школі трактує як специфічну міждисциплінарну форму освітнього процесу, що ґрунтується на теорії пізнання та розумінні того, що безпосередньо пошук знання і виступає дієвим способом міждисциплінарного дослідження [2, с. 13].

Сам інтегрований підхід до викладання курсу «Я досліджую світ» базується на інтегрованому навчанні та реалізується через внутрішньопредметну (у межах одного навчального предмета) та міжпредметну (зв'язки між окремими дисциплінами) інтеграцію. Це буде сприяти накопиченню пізнавального та соціального досвіду, розвитку психічних процесів, формуванню допитливості, активного ставлення до подій та явищ навколишньої дійсності [2, с. 13]. За допомогою інтегрованого навчання є можливість скоротити термін вивчення окремих тем, виключити дублювання матеріалу з різних предметів, заохотити молодших школярів будувати зв'язки між окремими навчальними дисциплінами й опиратися на набуті знання з різних предметних галузей, адже світ – це загальна картина, а не поділ на окремі елементи. Інтегрований підхід до навчання позитивно впливає на розвиток самостійності, пізнавальної активності й уподобань дитини, сприяє розвитку здібностей, побудові нових нейронних зв'язків, активізації мисленнєвих процесів, спонукає до узагальнення відомостей із різних наук. Наприклад, у інтегрованому курсі «Я досліджую світ» є тема «Космос»: природнича освітня галузь (вивчення понять «планета», «супутник», «Сонце», «зірка», «астероїд», «галактика»), математична освітня галузь (кількісна та порядкова лічба планет), мовно-літературна освітня галузь (власні та загальні назви), технологічна освітня галузь (час, виготовлення годинника). Отже, інтегрований підхід до викладання курсу «Я досліджую світ» у початковій школі сприяє формуванню у молодших школярів цілісних зв'язків між окремими об'єктами для поглибленого, усебічного, ґрунтового вивчення найважливіших понять та явищ навколишньої дійсності.

Компетентнісний підхід, на думку О. Савченко, – це «спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових) і предметних компетентностей» [68, с. 137]. Інтегрований курс «Я досліджую

світ» у початковій школі базується на засадах компетентнісного підходу. Це яскраво проявляється в елементах активного навчання, яке враховує індивідуальні особливості сприймання та стратегії навчання школярів (тематичні дослідження, робота у групах, рольові ігри), використання ситуацій з елементами реального життя (безпека та здоров'я школярів, дотримання правил, процес соціалізації), партнерство між учителем та учнями, де вчитель виступає фасилітатором, коучем, але не транслятором знань; наявність компетентнісно орієнтованих завдань, спрямованих на формування та виявлення рівня сформованості компетентностей (наприклад: «Які предмети не можна викидати у смітник? (целофановий пакет, пластикова пляшка, картонна обгортка, батарейка тощо). Розпитай у вчителя, куди їх можна здати») тощо. Отже, компетентнісний підхід у викладанні курсу «Я досліджую світ» об'єднує особисте й соціальне, налаштовує учнів на пізнання об'єктів та явищ навколишньої дійсності, пропонує діяти, розв'язувати проблеми, спонукає до питань, переносити акценти з рівня знань на рівень використання інформації для вирішення життєвих проблем.

Дослідницький підхід – це спеціально організована форма самоосвіти молодших школярів, яка має бути цікавою, доступною та корисною. У разі впровадження дослідницького підходу в молодших школярів формуються елементи ключових та предметних компетентностей, уміння дискутувати, спроможність шукати й використовувати здобуті знання, здатність до самостійного й неупередженого мислення, уміння планувати дії та співпрацювати, розвиваються допитливість, неординарність мислення, цікавість, самокритичність тощо. Слід відмітити, що в типовій освітній програмі (під керівництвом О. Савченко), у процесі реалізації програми інтегрованого курсу «Я досліджую світ» передбачається впровадження завдань дослідницького характеру: дослідження-розпізнавання (Яке воно? Що це?), дослідження-спостереження (Що відбувається? Як воно діє? Для чого призначене?), дослідження-пошук (Чому? Яким чином? Із чим пов'язано?) [68, с. 39]. У контексті інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі можна пропонувати учням такі завдання: «розпізнай емоції людей навколо»; «знайди дві речі, у яких ви різні та схожі»; «розглянь, який одяг

пасує твоїй ляльці»; «досліди, чим займається консультант у супермаркеті»; «досліди, у які ігри можна грати на вулиці, а в які – вдома»; «як створити вулкан?» тощо.

Отже, інтеграція навчальних предметів – це вимога часу, це творчість, мистецтво педагога. Інтегрований урок стимулює пізнавальну самостійність, творчу активність та ініціативу учня, дає можливість висловлювати свої думки.

Процес викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» учням початкових класів об'єднує навчальну та дослідницьку діяльність, розвиває дослідницькі вміння школярів, формує уявлення через досвід практичної діяльності та дозволяє по-іншому підійти до формулювання запитань та розв'язання завдань.

1.3. Використання елементів самостійної пізнавальної діяльності учнів в освітньому процесі з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі

На сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики великого значення набуває формування компетентності учнів [11]. Від неї залежить ефективність навчання: свідоме та міцне набуття знань, розвиток інтересу до навчальної діяльності, перетворення знань на переконання, самостійність думки та практичних дій. Деякі науковці переконані, що «формування ... компетентності є одним з найнеобхідніших завдань на шляху до виховання творчої особистості» [50, с.6]. Одним із засобів формування предметної компетентності, на нашу думку, є організація самостійної роботи.

Систематична самостійна робота, до якої готують дітей ще в шкільному віці сприяє розвитку особистості та досягненню потрібного суспільству рівня її освіченості. У зв'язку з цим велика увага приділяється самостійній роботі учнів.

У роботах О. Ващенко, Я. Коменського, Й. Песталоцці та ін. знайшли своє відображення питання удосконалення організаційних форм і методів самостійної роботи. У наш час питання вдосконалення організаційних форм і

методів навчання розглядалися в працях А. Алексюка, В. Вихрущ, Ю. Мальованого, В. Онищука, О. Савченко, І. Чередова та ін.

Відомі педагоги Н. Бібік, О. Біда, І. Левіна, Р. Мікельсон, О. Мороз, О. Нільсон, П. Підкасистий, Н. Промоторова, Р. Срода, В. Тюнін та ін. розглядали практичну сторону організації самостійної роботи учнів у навчальному процесі. Якість педагогічного процесу не можна забезпечити лише працездатністю вчителя, методичною його досконалістю, добрим обладнанням тощо. Серед найголовніших результатів навчання виділяють виховання сумлінного творчого ставлення молодших школярів до праці, наявність уміння самостійно працювати, їхня позиція на уроках, бажання та прагнення бути кращим, тобто позитивні зміни в самій особистості дитини.

Педагоги й психологи, які досліджують розвивальне навчання з різних аспектів, постійно звертають увагу на використання самостійної роботи учнів. Вони наголошують, що самостійна робота відіграє велику роль у формуванні й розвитку навчальних умінь, пізнавального інтересу, навичок колективної праці, вихованні волі тощо. Саме самостійна робота виявляє індивідуальність кожного учня, формує їхній інтелект і характер. Усе це сприяє засвоєнню глибоких і міцних знань.

«Самостійність учнів у навчанні – найважливіша передумова повноцінного оволодіння знаннями, вміннями й навичками. Часто й правильно застосовувана самостійна робота розвиває довільну увагу дітей, сприяє виробленню в них здатності міркувати, запобігає формалізму в засвоєнні знань, формує самостійність як рису характеру. Це зумовлює обов'язковість і різноманітність самостійних робіт» [9, 67].

Існує багато різних точок зору у розумінні самостійної роботи учнів у навчальному процесі. Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави виділити наступні підходи до категорії самостійної роботи. Зважаючи на те, що вони не завжди чітко розмежовуються, то про них можна говорити як про переважаючі тенденції.

Самостійну роботу науковці розглядають як відповідну форму навчального процесу – це один із підходів. Критерієм відгалуження її від не самостійної роботи є безпосередня участь учителя в навчанні. Цей вид роботи

характеризується певною тривалістю в часі. Дослідники, розглядаючи дану проблему з цих позицій, виділяють навчальні ситуації, в яких учні зайняті протягом досить тривалого відрізка часу, але тривалість його чітко не визначена. Так, в українському педагогічному енциклопедичному словнику самостійну роботу учнів визначено як “індивідуальна або колективна навчальна діяльність, що здійснюється без безпосереднього керівництва вчителя” [25, с. 528].

І. І. Левіна вважає, що самостійна робота – “форма навчальної діяльності учнів, у процесі якої вони планують роботу, здійснюють самоконтроль, коригують хід і результати її виконання. Ця робота може виконуватися як за завданням викладача, так і за власним задумом учнів і, як правило, без безпосередньої допомоги вчителя, але за його керівництвом” [43, с. 6].

Ряд педагогів розуміють самостійну роботу як засіб досягнення конкретної мети. Учитель повинен так організувати учнівську діяльність, щоб досягти поставленої мети. В. А. Тюнін під самостійною роботою розуміє таку роботу, виконуючи яку, школярі оволодівають знаннями, під керівництвом учителя вчаться здобувати знання з різних джерел і застосовувати їх на практиці. Самостійну роботу часто трактують і як мету. Наприклад, у дослідженні О. Г. Мороза самостійну роботу визначено як набуття вмінь і навичок самоосвіти [49].

У педагогічній літературі ми зустрічаємо різноманітні визначення самостійної роботи. Р. М. Мікельсон, розглядаючи самостійну роботу наголошував, що це виконання учнями завдань без будь-якої допомоги, але під наглядом вчителя. Але у цьому визначенні не звертається увага на активність учнів під час розумових і практичних дій.

Р. Срода визначає самостійну роботу школярів як таку їхню діяльність, яку вони виконують, проявляючи максимум активності, самостійного мислення, творчості та ініціативи. Таке визначення може бути віднесене лише до самостійних робіт, виконуючи які, учні проявляють найвищу ступінь самостійності (“максимум активності”). Воно звужує коло різноманітних видів самостійної роботи.

На наш погляд, Б. П. Єсипов пропонує найбільш вдале визначення поняття “самостійна робота”. “Самостійна робота учнів, яка входить у навчальний процес, – це така робота, яка виконується без безпосередньої участі вчителя, за його завданням у спеціально виділений для цього час; при цьому учнів свідомо прагнуть досягти поставленої в завданні мети, використовуючи свої зусилля і висловлюючи в тій чи іншій формі результати розумових і фізичних (або тих чи інших разом) дій” [33, с. 15]. Це сукупність різноманітних навчальних дій і прийомів, за допомогою яких учні самостійно поглиблюють і закріплюють раніше набуті теоретичні знання, практичні навички і вміння, а також самостійно оволодівають новими.

Також Б. П. Єсипов зауважує, що у визначенні самостійної роботи вживається вираз “без безпосередньої участі вчителя”, бо він відображає суть справи, ніж вираз “без допомоги вчителя” [33]. Допомога зі сторони вчителя – це інструктування, коли він давав учням завдання; його допомога і під час виконання учнями завдання, коли окремі з них не можуть подолати труднощі, які виникнули. Така допомога надається прийомами, які направляють школярів на самостійну діяльність. Наприклад, учитель нагадує учню будь-який знайомий йому приклад; формулює запитання, яке викликає в учня труднощі; вводить додатковий етап в роздуми учня, полегшуючи йому розуміння того, в чому він повинен розібратися тощо.

Можна зустріти, що самостійною роботою вважають тільки самостійні висновки та роздуми школярів, щодо матеріалу, який запропонував учитель. Дуже цінною є активна мислительна діяльність, але не можна зводити до неї самостійну роботу учнів. Це не приведе до всебічного розвитку самостійності та ініціативи учнів у навчальному процесі.

Для самостійного виконання роботи потрібен такий час, коли в діяльність учня ніхто не вмішується, коли він сам зосереджує свої зусилля, сам вирішує поставлене перед ним завдання.

Види самостійних робіт в залежності від дидактичних цілей представлені у таблиці 1.3.

Згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти¹ та освітньою програмою «Я досліджую світ» перевага у навчанні надається

практичним роботам, демонстраційним дослідам, експериментам, спостереженням у природі, екологічному моделюванню та прогнозуванню.

Таблиця 1.3.

Види самостійних робіт та дидактичні вимоги до них

Види самостійних робіт	Дидактична мета
відтворюючі	<p>При виконанні робіт цього типу діяльність учнів не зовсім самостійна, оскільки їхня самостійність обмежується простим відтворенням, повторенням дій за зразком. Однак, роль таких робіт досить значна. Вони формують ґрунт для дійсно самостійної діяльності учня. Роль учителя полягає в тому, щоб для кожного учня визначити оптимальний обсяг роботи. Передчасний перехід до самостійних робіт інших типів позбавляє учня необхідної системи знань, умінь і навичок. Затримка на роботах за зразками - зайва витрата часу, що сприяє породженню нудьги й неробства. У школярів зникає зацікавленість до навчання і предмета, настає гальмування в їхньому розвитку</p>
реконструктивно-варіативні	<p>на основі раніше отриманих знань та за даної вчителем ідеї самостійно знайти конкретні способи вирішення завдань. Самостійні роботи цього типу сприяють осмисленому перенесенню знань у типові ситуації, виробленню умінь аналізувати події, явища, факти, формуванню прийомів і методів пізнавальної діяльності, розвитку внутрішніх мотивів пізнання, створюють умови для розвитку розумової активності школярів.</p>
евристичні	формують уміння і навички пошуку відповіді за

	<p>межами відомого зразка. Учень сам обирає шлях вирішення завдання на основі вже відомих йому знань. На даному рівні продуктивної діяльності формується творча особистість учня. Постійний пошук нових рішень, узагальнення й систематизація нових знань, перенесення їх в нові, нестандартні ситуації роблять знання учня більш гнучкими, мобільними, виробляють уміння, навички і потреби самоосвіти. Види евристичних самостійних робіт можуть бути найрізноманітнішими: від самостійного пояснення, аналізу демонстрації, явища, реакції до обґрунтування висновків за допомогою аргументів, рівнянь, розрахунків.</p>
творчі	<p>є кінцем системи самостійної діяльності школярів, яка дозволяє їм отримувати принципово нові знання, зміцнити навички самостійного пошуку знань. Психологи вважають, що розумова діяльність школярів під час вирішення проблемних, творчих завдань аналогічна розумовій діяльності творчих і наукових працівників.</p>

Потреба школярів до нових вражень, прагнення експериментувати, самостійно шукати нові відомості про світ, допитливість, самостійно шукати нові відомості про світ – це найважливіші риси дитячої поведінки. Педагоги Й. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський та сучасні методисти початкового навчання присвятили цьому питанню багато наукових розробок [5].

Дитина від природи є відкривачем світу. Завдання вчителя, ми вбачаємо у тому, аби сприяти процесу самостійного відкриття, створити всі необхідні

умови для пізнання навколишнього світу, спрямовувати дитячу допитливість у потрібне русло.

Самостійна робота учнів на уроках є органічною частиною у всі ланках процесу навчання. Залежно від характеру навчального матеріалу, його змісту, завдання можуть бути простими, нетривалими та складними, тривалими за часом, тобто такими, що вимагають від учнів інтенсивної пізнавальної діяльності.

Основні дидактичні вимоги, які висувають під час побудови системи самостійних робіт:

- система самостійних робіт повинна сприяти вирішенню основних дидактичних завдань – оволодінню учнями глибокими і міцними знаннями, розвитку у них пізнавальних здібностей, формуванню уміння самостійно здобувати, розширювати і поглиблювати знання, застосовувати їх на практиці;

- система повинна відповідати основним принципам дидактики, і, перш за все принципам доступності і систематичності, зв'язку теорії з практикою, свідомої і творчої активності, принципу науковості [67].

Завдання, які входять у систему, повинні бути різноманітні за навчальною метою і змістом, щоб забезпечити формування в учнів різноманітних умінь і навичок.

Послідовність виконання домашніх і класних самостійних робіт повинна логічно впливати з попередніх і готувати ґрунт для виконання подальших. У цьому випадку між окремими роботами забезпечуються не тільки “ближні, але й дальні зв’язки”. Успіх вирішення цього завдання залежить не тільки від педагогічної майстерності вчителя, але й від того, як він розуміє значення й місце кожної окремої роботи в системі робіт, у розвитку пізнавальних здібностей учнів, їхнього мислення та інших якостей.

Для цього вчителю потрібно знати основні загально-дидактичні принципи, використання яких сприятиме ефективності самостійних робіт, а також методику керівництва окремими видами самостійних робіт.

Ефективність самостійної роботи досягається, якщо вона є однією із складових елементів процесу навчання, і для неї передбачається спеціальний

час на кожному уроці, а також якщо вона проводиться систематично й планомірно, а не випадково й епізодично.

Тільки за цієї умови в учнів виробляються стійкі вміння та навички у виконанні різних видів самостійної роботи і нарощуються темпи в її виконанні [67].

Відбираючи види самостійної роботи для уроків з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», визначаючи її об'єм і зміст учителю слід керуватися, як і у всьому процесі навчання, основними принципами дидактики. Важливе значення в цій справі мають такі принципи: доступності і систематичності, зв'язок теорії з практикою, творчої активності, поступовості у наростанні труднощів, а також диференційованого підходу до учнів. Під час керівництва самостійною роботою школярів використання дидактичних принципів має такі особливості:

1. самостійна робота повинна носити цілеспрямований характер. Це досягається чітким формулюванням мети роботи. Завдання вчителя полягає в тому, щоб знайти таке формулювання, яке викликало б у школярів інтерес до самостійної роботи й прагнення виконати її якнайкраще. Учні повинні ясно уявляти, в чому полягає завдання та яким чином перевірятиметься його виконання. Це додає роботі учнів осмислений, цілеспрямований характер, і сприяє більш успішному її виконанню.

Недотримання даної вимоги призводить до того, що учні, не зрозумівши мети роботи, роблять не те, що потрібно, або в процесі її виконання багато разів звертаються за роз'ясненням до вчителя. Це приводить до нерациональної витрати часу та зниження рівня самостійності учнів у роботі.

2. Самостійна робота повинна бути дійсно самостійною та спонукати учня працювати напружено, виконуючи її. Слід пам'ятати, що зміст і об'єм самостійної роботи, який пропонується на кожному етапі навчання, повинні бути посильними для школярів, а самі учні повинні бути теоретично й практично підготовлені до виконання самостійної роботи.

3. Спочатку в учнів потрібно сформувати найпростіші навички самостійної роботи. Для цього самостійній роботі учнів повинен передувати

наочний показ прийомів роботи вчителем, який буде супроводжуватися чіткими поясненнями й записами на дошці.

Самостійна робота, яку виконали учні після показу прийомів роботи вчителем, носить характер наслідування. Хоча вона й не розвиває самостійності в справжньому значенні слова, але має важливе значення для формування складніших навичок і умінь, більш високої форми самостійності, за якої учні зможуть розробляти й застосовувати свої методи розв'язання завдань навчального характеру.

4. Для самостійної роботи потрібно пропонувати такі завдання, виконання яких не допускає дії за готовими шаблонами, а вимагає використання знань у новій ситуації. Лише в цьому випадку самостійна робота сприятиме формуванню ініціативи та пізнавальних здібностей молодших школярів.

5. Організуючи самостійну роботу необхідно враховувати, що для оволодіння знаннями, уміннями й навичками різним дітям потрібен різний час. Здійснювати це можна шляхом диференційованого підходу до учнів.

Спостерігаючи за ходом роботи класу в цілому і за окремими учнями, учитель повинен вчасно направляти тих, що успішно справився із завданнями на виконання складніших. Деяким учням кількість тренувальних вправ можна звести до мінімуму. Іншим дати значно більше таких вправ у різних варіаціях, щоб вони засвоїли нове правило та навчилися самостійно застосовувати його для виконання навчальних завдань. Переведення такої групи учнів на виконання складніших завдань повинно бути своєчасним.

6. Завдання, пропоновані для самостійної роботи, повинні бути цікавими, викликати інтерес учнів, який досягається новизною завдань, що висуваються, незвичністю їх змісту, розкриттям перед учнями практичного значення пропонованого завдання або методу, яким потрібно оволодіти. Учні завжди виявляють велику зацікавленість до самостійних робіт, у процесі виконання яких вони досліджують предмети і явища навколишньої дійсності.

7. Самостійні роботи учнів необхідно планомірно й систематично включати в навчальний процес. Тільки за цієї умови у них будуть вироблятися стійкі уміння й навички.

8. Під час організації самостійної роботи необхідно здійснювати розумне поєднання викладу матеріалу вчителем із самостійною роботою учнів щодо оволодіння ними знаннями, вміннями і навичками. У цій справі не можна допускати крайнощів: зайве захоплення самостійною роботою може уповільнити темпи вивчення програмного матеріалу.

9. Під час виконання учнями будь-кого виду самостійних робіт, керівна роль повинна належати вчителю, який продумує систему самостійних робіт і їх планомірне включення в навчальний процес. Учитель визначає мету, зміст і об'єм кожної самостійної роботи, її місце на уроках, методи навчання різним видам самостійної роботи тощо. Він навчає учнів методам самоконтролю та здійснює контроль за його якістю, вивчає індивідуальні особливості учнів і враховує їх, організовуючи самостійну роботу [67].

Таким чином, значення самостійної роботи в навчальному процесі важко переоцінити. Самостійна робота сприяє реалізації принципу індивідуального підходу, формуванню самостійності як якості особистості, дозволяє диференціювати навчальні завдання, що сприятиме досягненню свідомого й міцного оволодіння знаннями.

Мета організації самостійної роботи визначає її зміст і методику. Тому види самостійних завдань надзвичайно різноманітні й водночас відбивають специфіку формування основних умінь і навичок саме з конкретного предмета. Виділимо найхарактерніші види самостійних завдань.

М. Г. Казанський та Т. С. Назарова класифікують самостійні роботи наступним чином:

1. За дидактичною метою – самостійні роботи спрямовані на:
  - підготовку учнів до сприймання нового матеріалу;
  - засвоєння нових знань;
  - закріплення, розширення і удосконалення засвоєних знань
  - вироблення, закріплення і удосконалення умінь і навичок [30].

Для використання самостійної роботи на уроках «Я досліджую світ» з метою одержання школярами нових знань учитель детально продумує план цієї роботи, тобто формулює її мету та шляхи досягнення. Відповідно до цього

план самостійної роботи містить два основних розділи: що учень повинен зробити для виконання нового завдання та що потрібно для цього знати.

У такій самостійній роботі всі її структурні елементи, використовуються вчителем у готовому вигляді. Тому рівень самостійності учнів у такій роботі недостатньо високий. Її потрібно розглядати як певний ступінь в озброєнні учнів умінням самостійно здобувати нові знання.

Дітям цікаво почути нову, часом шокуючу інформацію з теми, яку вивчають, адже світ такий таємничий і непередбачуваний. Такі повідомлення викликають в учнів бажання пізнати більше, зацікавлюють їх, викликають потребу ставити дитячі запитання: «Що?», «Як?» і тощо, а це допомагає вчителю пробудити інтерес до даної теми. Тут розкривається велике поле для встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Пізнавальна діяльність учнів активізується. Школярі з допомогою вчителя починають розуміти, що існує зв'язок між тілами та явищами навколишньої природи, між соціумом і природою [5].

До самостійної роботи, що вимагає виконання нового завдання, учнів необхідно готувати. Слідчити дітей самостійно прочитати завдання на дошці або на картці, в підручнику, розібратися в послідовності майбутньої роботи, виконати її, а потім зробити потрібний висновок. Слідкуючи за тим як учні оволодівають необхідними уміннями, їм треба надавати більше самостійності в знаходженні варіантів і способів виконання завдання, у плануванні роботи тощо [67].

У початкових класах особливе значення мають самостійні роботи, які спрямовані на вироблення, закріплення і вдосконалення вмінь і навичок, раціональних навчальних дій у цілому.

2. За навчальним матеріалом – самостійні роботи пов'язані із спостереженням, лічбою, вимірюванням, роботою з книгою, постановкою дослідів тощо. Навчальним матеріалом можуть бути предмети та явища навколишньої дійсності.

Дуже велике значення мають самостійні роботи, які пов'язані із спостереженням, постановкою дослідів, бо сприяють розвитку в учнів дослідницьких умінь, навичок і спостережливості. К. Д. Ушинський

наголошував, що основа розуміння суто людської мови полягає в правильному логічному мисленні, а правильна логіка мислення виникає з правильних і точних спостережень.

Розвитку в учнів спостережливості сприяють уроки з навчального курсу “Я досліджую світ”. З перших днів занять у школі вчитель повинен організувати систематичні, цілеспрямовані спостереження за погодою, сезонними змінами в праці людей, в рослинному й тваринному світі. На спостереження не відводяться спеціальні години, учитель планує цю роботу щоденно. Кожного дня в ті самі години на одному з уроків певний час відводиться на бесіду про спостереження, які учні проводять самостійно.

Значне місце у початкових класах займає самостійна *робота з навчальною книгою та її текстом, картинами, ілюстраціями* тощо. Уміння працювати з книгою – одне з найважливіших умінь вчитися. Без оволодіння умінням раціонально працювати з навчальною книгою неможливе повноцінне засвоєння знань, неможливе здійснення навчального процесу, оскільки такі важливі структурні компоненти процесу засвоєння, як осмислення й закріплення, здійснюються в процесі роботи з підручником. Невміння працювати з книгою призводить до того, що навчання втрачає свою привабливість і стає не цікавим для учня [67].

Величезне значення роботи з книгою багато в чому пояснюється особливостями письмової мови. Так, сприймаючи письмову мову, на відміну від сприйняття усної, немає примусового темпу, немає безперервності – учень, читаючи, може зупинитися, щоб обдумати прочитане, може повертатися неодноразово до одного й того ж матеріалу, висловленого в одній і тій же системі, для того, щоб глибше продумати, осмислити матеріал або окремі, найважчі для розуміння частини.

Все це (можливість зупинитися, перечитати кілька разів текст, продумати, зіставити його з раніше прочитаним) забезпечує глибоке, свідоме, міцне та осмислене засвоєння знань, які використовує учень, вирішуючи самостійно навчальні завдання [67].

Дидактичними засобами представлення навчального матеріалу в підручнику є текст, вправи, завдання, ілюстративний матеріал тощо, тому

учителю необхідно правильно організувати роботу з кожним із основних структурних компонентів навчальної книжки [67].

Чільне місце у підручнику займає текст, а робота над текстом – важливий етап кожного уроку з «Я досліджую світ».

Самостійна робота з підручником може застосовуватися на різних етапах уроку: у процесі підготовки до вивчення нового матеріалу, на етапі закріплення вивченого й рідше – під час ознайомлення з новим матеріалом.

Працюючи за підручником «Я досліджую світ» авторів О. Волощенко, О. Козак, Г. Остапенко, під час проведення уроків учитель може використовували додаткові матеріали, якими можна ще більше «оживити» урок, зацікавити учнів. Науково-популярна природнича газета «Колосочок» і журнал «Колосок» («Історія бабусиної грядки», «Чому вода така безцінна?», «Літні пригоди», «Дивні звуки -твого тіла», «Звідки родом паливо?») вміщують багато цікавих фактів, інформації, ідей до проведення уроку [5].

Самостійна робота на ознайомлення з новим матеріалом рідко практикується у початковій школі, особливо на перших порах навчання. Мотивується це тим, що у молодших школярів ще не сформовані навички самостійного учіння. Ми вважаємо, що майстерність учителя полягає в тому, щоб правильно визначити, що із нового матеріалу пояснити учням, а що запропонувати на самостійне опрацювання. Знаючи рівень розвитку школярів свого класу, такі розрахунки можна зробити досить точно. Доречною у зазначеному аспекті є установка на сприймання тексту (Прочитайте і подумайте, чому..., Прочитайте і дайте відповідь..., Прочитайте і порівняйте... та ін.); проведення підготовчої бесіди; аналіз ілюстративного матеріалу підручника тощо [67].

Закріплення вивченого матеріалу передбачає виконання певних завдань підручника – тренувальних (за зразком, за завданням, за інструкцією), творчих; повторне читання матеріалу.

4. За способом організації виділяють такі види самостійної роботи:

- а) фронтальна, коли всі учні виконують однакове завдання;
- б) групова, коли різні групи учнів працюють над різними завданнями;
- в) індивідуальна, коли кожен учень виконує особливе завдання.

Найчастіше самотійна робота організовується фронтально, однак у цьому випадку одні учні працюють не на повну силу, а для інших вона виявляється непосильною.

Групова форма організації самотійної роботи проводиться з метою попередження списування та пов'язана з організацією непостійних груп. Застосування на уроці групових форм самотійної роботи, коли діти виконують якесь завдання в парі або по троє-четверо, виховує вміння організовуватися на співпрацю й працювати в колективі. Діти тягнуться на уроці до спілкування в процесі виконання групових завдань, треба не тільки не зупиняти їхню природну схильність, а використати її для взаємного навчання. Спостерігаючи за учнями під час виконання групових завдань, учитель відкриє для себе чимало нового в здібностях до навчання, в їхній поведінці.

Індивідуальна форма самотійної роботи використовується лише у випадку необхідності (хвороба, пропуск занять, відставання учнів).

Отже, з метою розвитку самотійності в учнів, виробленню в них здатності міркувати, запобіганню формалізму в засвоєнні знань у практичній діяльності використовуються різні види самотійних робіт.

У ході самотійної роботи учні розвивають ті пізнавальні здібності, здобувають і удосконалюють ті уміння й навички, без яких неможливе оволодіння знаннями як в школі, так і в повсякденному житті.

Самотійна робота учнів має певну структуру. Вона включає три етапи: підготовчий (орієнтувальний), виконавчий і перевірний.

I (підготовчий) етап – ознайомлення із завданням та орієнтування в ньому полягає у тому, що учень, прослухавши завдання, читає або перечитує умову задачі, зміст тексту, розглядає предмет тощо. У процесі цього учень здійснює аналіз завдання й пов'язаний з ним синтез, тобто осмислює його (виділяє, що потрібно взяти, що дано в завданні, які знання та дії для цього необхідні).

II (виконавчий) етап полягає у тому, що учень, зрозумівши завдання та склавши план дій, виконує самотійно навчальну роботу. Учитель може

здійснювати поточний контроль за роботою, допомагати невстигаючим учням.

III (перевірний) етап полягає у тому, що учень, самостійно виконавши завдання, за власною ініціативою перевіряє та оцінює власну роботу, тобто здійснює самоконтроль і самооцінку.

Таким чином, у структуру самостійної роботи входить: аналіз завдання, планування роботи, пошук способів розв'язання завдання, виконання завдання, перевірка і оцінка виконаної роботи.

Для підвищення ефективності самостійної роботи учнів важливо, щоб у навчальному процесі, разом із зовнішньою, існував внутрішній зворотній зв'язок - це та інформація, яку учень сам одержує про хід і результати своєї роботи. Однією з можливостей створення внутрішнього зворотного зв'язку під час самостійної роботи є використання елементів самоконтролю та самоперевірки [67].

Систематична й раціонально організована самостійна робота учнів на уроках з курсу «Я досліджую світ» сприяє оволодінню усіма учнями глибокими та міцними знаннями, розвитку їхніх пізнавальних сил і здібностей до тривалої самостійної інтелектуальної діяльності, а також навчання учнів раціональним прийомам самостійної роботи.

Розроблена система вправ і завдань базується на практико-орієнтованій основі, характеризується багатофункціональністю, гнучкістю, різноманітністю, містить завдання різного рівня – від репродуктивного до творчого. Завдання репродуктивного й пошукового характеру сприяють активізації самостійної пізнавальної активності школярів. А виконання вправ і завдань проблемного, ситуаційного характеру потребують організації парної та групової роботи. Наприклад, *завдання для роботи в парі*: Оберіть, що для ваших очей – корисно, а що шкідливо.

Для учнів початкової школи доступні завдання практичного, дослідницького, творчого характеру, які учитель може використовувати у процесі інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Спостереження та досліди на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі пропонуються відповідно до вимог методики навчання природознавства за чіткими етапами та інструкціями з безпеки життєдіяльності учнів [3].

Зацікавившись цифрами й фактами, у молодших школярів природньо виникає бажання спостерігати, бо це дозволяє їм накопичити знання та уявлення про навколишній світ. Молодші школярі опановують практичні вміння й навички, виявляють особливості предметів і об'єктів навколишнього світу за їхніми ознаками та властивостями. Саме спостереження стають продовженням роботи над цікавими фактами, поданими раніше вчителем. (Чому люди пітніють?, Скільки води в тілі людини?, Цікаве про їжака та ін.) Школярі більш уважніше починають ставитися до предметів і явищ, учаться прислухатися, придивлятися, і як наслідок аналізувати, робити висновки та перевіряти їх.

Важлива роль відводиться вчителю у навчанні учнів спостерігати. Спостереження визначаються через емоційне переживання, сприйняття, стійку увагу, що в свою чергу, сприяє формуванню вміння спостерігати. Бесіди, що ведуться після спостережень, сприяють розвитку зв'язного мовлення. Суттєво підвищується ефективність спостережень за умови записування їх результатів [5].

Спостереження не завжди дають правильні знання, тому на допомогу приходять *досліди*. Цінність дослідів полягає у сприянні розумінню явищ, що відбуваються в природі, виявленню їх причинно-наслідкових зв'язків. У доступній формі учні ознайомлюються із законами природи. Крім поданих у підручнику «Я досліджую світ», учитель може запропонувати провести досліди, проведені під час уроків: «Як змінюється положення рослин протягом заданого часу?», «Для чого рослинам світло?», «Як дихає листя?»,

«Чому дерева восени скидають листя?», «Як зробити потрібним сміття?», «Як пише кулькова ручка?», «Чому з'являється роса?», «Якщо піймати живу муху...» (Додаток К, Л, М).

Організації самостійної пізнавальної діяльності учнів сприяють дидактичні матеріали. Використовуючи їх, учитель керує пізнавальною й практичною діяльністю молодших школярів під час засвоєння нових знань та їх закріплення, а також організовує дослідницьку позаурочну й позакласну роботу.

Н. Коваль вважає, що дидактичні роздавальні картки – це важливий засіб удосконалення самостійної діяльності учнів в початкових класах. Вони призначені для виконання завдань, пов'язаних із дослідом, спостереженнями й практичною діяльністю.

Дидактичні картки містять запитання і завдання для організації фенологічних спостережень. Варіативність завдань досягається добором різних об'єктів для спостережень і дослідів, а також практичних дій. Це дає змогу учителю з мінімальними затратами сил і часу здійснювати індивідуальний підхід у навчанні дітей.

Отже, використання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» цікавих фактів, спостережень, дослідницької діяльності та інших видів самостійної пізнавальної діяльності в умовах циклу є ефективним чинником, що націлюється не на результат, а на процес діяльності та викликає в учнів інтерес і бажання до пізнати невідоме.

Висновки до першого розділу

Навчально-пізнавальна діяльність – це свідоме виявлення активності індивіда, спрямоване на пізнання навколишньої дійсності, що здійснюється упродовж усього життя, у всіх видах діяльності і соціальних взаємовідносин.

Навчально-пізнавальна діяльність, як і будь-яка інша, має у своїй структурі мотиви і цілі. Одним з головних мотивів є потреба вивчення середовища, яке оточує людину. На основі цього мотиву, який спонукає пізнавати навколишній світ, створюється складна система пізнавальних мотивів.

Самостійна пізнавальна діяльність – це методично й організаційно спрямована пізнавальна діяльність без прямого втручання вчителя, яка є компонентом цілісного педагогічного процесу, з притаманними їй виховною, освітньою та розвивальною функціями.

Під самостійною роботою учнів ми розуміємо таку роботу, яка виконується учнями за завданням та під контролем учителя, але без безпосередньої його участі в ній, і при цьому школярі свідомо прагнуть досягти поставленої мети, застосовуючи свої розумові зусилля і виражаючи в тій або іншій формі результат розумових дій. Самостійна робота передбачає активні розумові дії учнів, пов'язані з пошуками найраціональніших способів виконання запропонованих учителем завдань, з аналізом результатів роботи (самоконтроль).

Процес самостійної роботи учнів тільки тоді буде давати позитивні результати, коли ця діяльність певним чином організована, тобто є системою.

Під системою самостійних робіт ми розуміємо, перш за все, сукупність взаємозв'язаних, взаємообумовлених, логічно побудованих і підлеглих загальним задачам видів робіт. Будь-яка система повинна керуватися певними вимогами або принципами, інакше це буде не система, а випадковий набір фактів, об'єктів, предметів і явищ.

Використання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» цікавих фактів, спостережень, дослідницької діяльності та інших видів самостійної пізнавальної діяльності в умовах циклу є ефективним чинником, що націлюється не на результат, а на процес діяльності та викликає в учнів інтерес і бажання дізнатися невідоме.

Дитина від природи є відкривачем світу. Завдання вчителя, ми вбачаємо у тому, аби сприяти процесу самостійного відкриття, створити всі необхідні умови для пізнання навколишнього світу, спрямовувати дитячу допитливість у потрібне русло.

Самостійна робота учнів на уроках курсу «Я досліджую світ» є органічною частиною у всі ланках процесу навчання. Залежно від характеру навчального матеріалу, його змісту, завдання можуть бути простими,

нетривалими та складними, тривалими за часом, тобто такими, що вимагають від учнів інтенсивної пізнавальної діяльності.

Ефективність самостійної пізнавальної роботи на уроках курсу «Я досліджую світ» досягається в тому випадку, якщо вона є однією із складових, органічних елементів навчального процесу і для неї передбачається спеціальний час на кожному уроці, якщо вона проводиться планомірно і систематично, а не випадково й епізодично.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПАНУВАННЯ ЗДОБУВАЧАМИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ІНТЕГРОВАНИМ КУРСОМ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ЗАСОБАМИ САМОСТІЙНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Стан самостійної пізнавальної діяльності учнів початкових класів на уроках «Я досліджую світ»

Останнім часом відбулися позитивні зрушення в методиці самостійної роботи, зокрема в розширенні видів самостійних завдань на користь таких з них, які не тільки тренують уміння й навички, а й розвивають пізнавальну активність.

Теоретичний аналіз із проблеми дослідження переконливо довів, що чим більше вчителі систематично й раціонально організують самостійну роботу молодших школярів на уроках з курсу «Я досліджую світ», тим вищий рівень їхньої пізнавальної діяльності, глибшими та міцнішими стають знання, розвиваються здібності до тривалої самостійної інтелектуальної діяльності. У зв'язку з цим, нами було організовано емпіричне дослідження ефективності самостійної пізнавальної діяльності учнів початкових класів на уроках «Я досліджую світ».

Констатувальний етап педагогічного експерименту проводився протягом 2022–2023 н. р. на базі ЗОШ № 6 м. Глухова. У дослідженні брали участь 71 особа, з них 65 учнів (32 учні 4-А та 33 учні 4-Б) і 6 класоводів.

У ході констатувального експерименту вирішувалися такі *завдання*:

1. проаналізувати типову освітню програму інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та підручники, щодо використання самостійної пізнавальної діяльності учнів початкових класів на уроках;

3. визначити рівень самостійної пізнавальної діяльності учнів початкових класів на уроках «Я досліджую світ»;

4. проаналізувати роботу вчителів початкової ланки освіти, щодо проблеми дослідження;

5. опрацювати та здійснити аналіз отриманих результатів.

Для вирішення завдань були використані наступні *методи дослідження*:

- спостереження за діяльністю учнів на уроках «Я досліджую світ»;
- бесіда з учнями початкових класів;
- бесіда з учителями початкової школи;
- анкетування учнів.

Констатувальний етап педагогічного експерименту ми почали із аналізу Типової освітньої програми інтегрованого курсу «Я досліджую світ», для знаходження відповіді на проблему нашого дослідження: використання самостійної пізнавальної діяльності учнів початкових класів на уроках.

Типову освітню програму інтегрованого курсу «Я досліджую світ» розроблено відповідно до Державного стандарту початкової освіти. У програмі визначено очікувані результати для кожного класу окремо, коротко вказано відповідний зміст предмета чи інтегрованого курсу. Це дозволить учителю відстежувати навчальний розвиток дітей.

Програму розроблено з урахуванням ідей Нової української школи для початкової освіти за такими принципами: дитиноцентрованості й природовідповідності, узгодження цілей предмета (курсу) з очікуваними результатами та змістом; доступності й науковості змісту та практичної спрямованості результатів; наступності й перспективності змісту для розвитку дитини; логічної послідовності й достатності засвоєння учнями предметних компетентностей; взаємопов'язаного формування в кожній освітній галузі ключових і предметних компетентностей; можливостей реалізації вчителем змісту освіти через предмети або інтегровані курси; можливостей адаптації змісту програми до індивідуальних особливостей дітей (інтелектуальних, фізичних, пізнавальних); творчого використання вчителем програми залежно від умов навчання [79, 80].

В основу навчання має бути покладено діяльнісний підхід, який покликаний змістити акценти в освіті на активну діяльність. *Діяльнісний підхід* – є цілеспрямованою системою, яка націлена на результат, який може бути досягнутий тільки у тому випадку, коли буде зворотній зв'язок. Тому у навчанні даного курсу перевага надається практичним роботам, демонстраційним і лабораторним дослідом, спостереженням в природі,

екологічному моделюванню та прогнозуванню, вирішенню ситуативних завдань, а також практичній діяльності з охорони природи.

Важливе значення у формуванні особистісного ставлення до об'єктів вивчення належить практико-орієнтованим проектам, які передбачають дослідження культурної спадщини українського народу, вивчення природи рідного краю, екологічних проблем, формують в учнів емоційно-ціннісне ставлення до природи.

Реалізуючи інформаційні проекти – розповіді в самій різноманітній формі – усній, письмовій, вокальної пісні, підготовці презентаційних матеріалів тощо, у молодших школярів формують способи самостійної навчальної діяльності, вміння працювати з інформацією (пошук необхідної інформації в довідкових виданнях, на електронних носіях, у мережі Internet), комунікативні та комунікаційні уміння та навички.

Учнів рекомендовано залучати до участі у різноманітних творчих проектах, які сприяють їхньому особистісному розвитку. Кінцевим продуктом творчого проекту можуть бути малюнки, журнал, газета, екологічний знак, плакат, колективний колаж, відеофільм, вечір, свято, вистава, сценка, годівниця тощо.

Проектну діяльність необхідно спрямовувати не стільки на поглиблення знань учнів з певного питання, скільки на набуття досвіду самостійного виконання завдань, уміння формулювати завдання й ставити запитання, працювати в команді, знаходити нестандартні та оригінальні рішення проблеми, розкрити свій індивідуальний потенціал і проявити творчість.

Широко мають застосовуватися завдання, спрямовані на формування навичок самостійної роботи учнів з інформацією, засвоєння норм етичного, естетичного, морального ставлення до людей і природи.

Реалізуючи інформаційні проекти-розповіді у найрізноманітніших формах (усній, письмовій, у формі вокальної пісні, підготовці презентаційних матеріалів тощо) у школярів формують способи самоорганізації навчальної діяльності, вміння роботи з інформацією (пошук необхідної інформації в довідкових виданнях, зокрема на електронних носіях, у мережі інтернет), комунікативні та комунікаційні уміння й навички.

Рекомендовано залучати учнів 4 класу до участі в різноманітних творчих проєктах, що створює умови для їхнього особистісного розвитку. Кінцевим продуктом творчого проєкту можуть бути малюнок, журнал, газета, екологічний плакат, постер, збірка, колективний колаж, відеофільм, вечір, свято, вистава, сценка, годівниця тощо.

Проєктну діяльність необхідно спрямовувати не стільки на поглиблення знань учнів з певного питання, скільки на набуття досвіду самостійного виконання завдань, уміння формулювати завдання і ставити запитання, працювати в команді, знаходити нестандартні й оригінальні розв'язання проблеми, розкрити свій індивідуальний потенціал, проявити творчість.

У початковій школі приділяється увага дослідницькому методу навчання, який передбачає організацію процесу отримання нових знань, умінь і навичок. Дослідження відрізняється від проєктування тому, що дослідження не передбачає створення будь-якого заздалегідь запланованого об'єкта. *Дослідження* – це процес пошуку невідомого, нових знань, а проєктування – вирішення певного, чітко усвідомленого завдання. Уміння проводити самостійні дослідження легко формуються і переносяться на всі види діяльності в майбутньому, якщо вчитель створює для цього певні умови [80].

Важливе значення для емоційно-естетичного сприйняття природи молодшими школярами відіграють спостереження і власні дослідження; творчі завдання, екологічні акції, дидактичні ігри; уроки, проведені у формі подорожі, усного журналу, репортажу з місця подій, святкування дня Землі. Такі форми проведення навчальних занять позитивно впливають на емоційну сферу дитини, сприяють розвитку її уяви, фантазії, мислення, концентрують увагу.

Однією із пропонованих форм роботи у класі є екскурсія (кожної пори року). Вона дозволяє проводити спостереження, вивчати тіла і явища природи в природних або штучно створених умовах. Зміст екскурсій повинен мати безпосередній зв'язок із пройденим на попередніх уроках матеріалом, або випереджувальний характер. У той же час отримані на екскурсіях результати спостережень і зібрані матеріали доцільно використовувати на наступних уроках. Екскурсія в природу є однією з доступних та обов'язкових форм

роботи з молодшими школярами, у ході якої учні досліджують взаємозв'язки, що склалися у різних екологічних системах (на луках, у лісі, степах, водоймі, тощо).

Під час вступної бесіди окреслюють тему, мету екскурсії, актуалізують набутий досвід з теми. Самостійна пізнавальна робота учнів під час екскурсії супроводжується коментарями вчителя. Важливим етапом уроку-екскурсії є звітування дітей про виконану роботу, фотозвіт та демонстрація зібраного матеріалу [80].

Пріоритетну роль в організації освітньої діяльності молодших школярів необхідно надавати активним методам і формам, що ґрунтуються на демократичному стилі, сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи, творчості, розвивають уміння міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, робити висновки. Ефективними є колективні, групові та індивідуальні творчі справи, використання проєктних, інтерактивних, інформаційно-комунікаційних технологій. Важливим є включення молодших школярів в активну пізнавальну, дослідницьку діяльність (оскільки об'єкти вивчення важливо сприймати безпосередньо), створення умов для самовираження, організації комунікативного спілкування, застосування в освітньому процесі елементів дискусії, що є ефективними засобами розвитку особистості, її громадянської позиції, формування в учнів цілісної картини світу.

Використання на уроках різноманітних інтерактивних методів забезпечуватимуть індивідуалізацію сприйняття навколишнього світу і активну участь кожного учня у груповій взаємодії, спонукатимуть четвертокласників до співпраці, висловлення своєї думки, спільного прийняття рішення тощо. Поєднання на уроках індивідуальної роботи з парною та груповою, колективною формами роботи, що ґрунтуються на партнерській взаємодії, сприятимуть формуванню критичного мислення, ініціативи, творчості, розвиватимуть уміння міркувати, аналізувати, порівнювати, ставити запитання й шукати відповіді на них, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки, вирішувати життєві ситуації [80].

Проаналізуємо використання самостійної пізнавальної діяльності учнів початкових класів у підручниках «Я досліджую світ».

Підручник з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» адресований молодшому школяреві й передбачає такі види діяльності учнів, що задовольняють природні потяги дитини до дослідництва та висновків, конструювання, комунікації, вияву своїх творчих здібностей. Ці види діяльності реалізовуватимуться в посібнику через систему завдань: «відшукай зайве», «знайди схоже і відмінне», «спостерігай», «досліди», «змоделюй», «установи зв'язки», «придумай», «розіграй сценку» тощо.

Якщо проаналізувати підручник «Я досліджую світ» 1 клас, то можна сказати, що він структурований за тематичними розділами. Так перший розділ – «Про мене» – спрямований на розширення знань і уявлення дітей про себе, пробудження допитливості до пізнання своїх можливостей та формування у них навичок самоорганізації, самостійності, саморефлексії; усвідомлення нової ролі школяра та формування початкових умінь учитися, розвиток емоційного інтелекту.

Розділ містить такі теми: «Я в школі», «Як я сприймаю світ», «Я пізнаю світ», «Я відчуваю», «Я піклуюся про себе».

Завдання посібника сприяють розвитку критичного, логічного, творчого мислення, формуванню пошуково-дослідницьких умінь, розвитку спостережливості, творчої уяви, допитливості та формуванню позитивної пізнавальної мотивації навчання.

Для формування дослідницьких навичок учнів у посібнику передбачено навчальні модулі: «Я спостерігаю», «Я вимірюю», «Я досліджую». Уведення таких тем важливо, оскільки з методами пізнання школярі знайомляться вже в 1-му класі. Для формування вмінь спостерігати, вимірювати, проводити досліді передбачено відповідні завдання під час вивчення інших тем.

Уведення навчального модуля «Я досліджую» дозволить практично познайомити першокласників із цим методом пізнання. Дослід є складною формою вивчення природи, оскільки передбачає визначення в штучних умовах особливостей об'єктів; створення спеціально підготовлених умов для

їх проведення; формування вміння зіставляти явища і процеси, за якими спостерігають під час досліду, робити висновки й узагальнення.

На перших етапах навчання першокласникам пропонують або спостерігати за дослідом, або проводити прості досліди під керівництвом учителя. Під час демонстраційних дослідів учитель показує школярам способи роботи з об'єктами, вказує, на що варто звернути особливу увагу, як фіксувати результати, наголошує на чіткій послідовності виконання етапів досліду та формулюванні висновків. Таку роботу необхідно починати з ознайомлення з інструкцією, в якій дається план дій і пропонується певний спосіб фіксації результатів. Звертаємо увагу, що важливою вимогою до демонстрації дослідів є підготовка необхідного обладнання, його встановлення, щоб кожен учень міг спостерігати за діями вчителя. Потрібно створити безпечні умови для проведення або спостереження за дослідами [80].

Завдання посібника підібрано таким чином, щоб сприяти усвідомленню учнями цілісності природи у всіх взаємозв'язках. Щоб сформувати відповідальне ставлення до навколишнього світу, необхідно пропонувати дітям навчальні ситуації для самостійного визначення рішень, які будуть сприяти формуванню екологічного мислення, екологічної поведінки, та екологічної культури.

Методом, який найбільше використовується, було спостереження (Додаток А), якому доступні лише зовнішні виражені дії, що виступають у руховій чи вербальній формі [15].

Спостерігаючи за спільною діяльністю вчителя і учнів, за реакцією учнів, ми встановлювали доцільність прийомів активізації самостійної пізнавальної діяльності школярів зі сторони вчителя; а саме: характер і методику подання навчального матеріалу, підбір змісту, ставлення учнів до процесу навчання, рівень знань, використання різних видів самостійної діяльності тощо.

Організовуючи спостереження, ми враховували наступні вимоги:

- 1) спостереженню доступні лише зовнішні факти, які мають мовні й рухові прояви;

- 2) характеристики, які реєструються, повинні бути як можна більше описовими і як можна менше пояснювальними;

3) для спостереження повинні бути виділені найбільш важливі моменти поведінки;

4) спостерігач повинен мати можливість фіксувати поведінку оцінюваної особи тривалий час;

5) рольові відношення між спостерігачем і спостережуваним повинні бути усунуті;

6) оцінки не повинні піддаватися суб'єктивним впливам [23, 15].

Після спостереження, ми можемо констатувати, що проблема активізації самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» дійсно існує та потребує вирішення.

Т. Байбара, Л. Виготський, О. Савченко підкреслювали, що вчитель може зацікавити молодших школярів предметом, якщо буде дотримуватися методики ведення уроку або системи уроків. Навчання з високими творчими можливостями, чітке усвідомлення дітьми того, що вони повинні дізнатися, в чому переконатися, що зробити, завжди викликає інтерес. Урок буде цікавий, коли вчитель добирає й використовує факти, цифри, моделі, картини, малюнки, досліди, описи, колекції тощо, які сприяють розвитку уяви молодших школярів, коли нові відомості про предмет змінюють у раніше засвоєних дітьми знаннях [15].

Нами було проведено анкетування серед учителів. Проаналізувавши відповіді на перше питання нашої анкети «Як часто Ви проводите самостійну роботу на своїх уроках?», ми отримали такі результати. Більшість учителів (63%) використовують самостійну роботу на кожному уроці як елемент для перевірки домашніх завдань; 31% – учителі, які використовують самостійну роботу періодично (через урок), а рідко – 6%.

На друге запитання нашої анкети «Яка з форм проведення самостійної роботи Вам більше імпонує?» відповіді були такі. 81% учителів надають перевагу індивідуальній формі проведення, а 19% – більш схильні до використання групових форм проведення самостійних робіт .

Відповідаючи на третє запитання нашої анкети «Чи часто Ви практикуєте різнорівневі завдання для учнів під час самостійної роботи?», виявлено такі результати. 60% учителів використовують різнопланові завдання для

підвищення зацікавленості учнів у роботі та підвищення їхнього рівня навчальних досягнень і пізнавальної активності. 38% учителів відповіли, що використовують інколи. Учителі, що майже ніколи не використовують різнорівневу систему завдання складають всього 2%.

На останнє запитання нашої анкети «Чи присутні у Ваших самостійних роботах творчі завдання?», 68% учителів на уроках «Я досліджую світ» використовують творчі завдання під час проведення самостійних робіт. Але є учителі (4%), які у своїй роботі не використовують даний тип завдань, бо не бачать у них необхідності.

Наступним етапом експерименту було проведення анкетування серед учнів (дод. Б). Анкетування проводилося з метою отримання необхідної інформації за порівняно короткий проміжок часу. Зміст анкет ми розробляли самостійно.

У анкетах використовувалися запитання закритого та відкритого типів. Запитання закритого типу забезпечували одержання фактичної інформації. Відкритого типу – отримання розгорнутої відповіді, з'ясування власної думки учнів з конкретного приводу.

На наступному етапі експерименту застосовувалася бесіда (Додаток В).

Бесіда дає можливість глибше пізнати психологічні особливості дитини, характер і рівень її знань, інтересів, мотивів дій і вчинків шляхом аналізу даних, одержаних у відповідях на поставлені та попередньо продумані запитання [15].

Бесіда допомогла глибше зрозуміти мотиви діяльності респондентів стосовно реалізації самостійної пізнавальної діяльності. Метод бесіди ми проводили з метою одержання додаткової інформації щодо сформованості означеної проблеми. Під час бесіди ми враховували реакцію учня, що допомагало їй спрямовувати в необхідне русло. Нами створювалася атмосфера довіри та відвертості для отримання більш достовірної інформації.

У процесі бесіди «Як я пізнаю світ» ми спиралися на такі запитання:

1. Що таке природа?
2. Що відносимо до об'єктів природи?
3. Що цікавого можемо спостерігати в природі?

4. Звідки Ви отримуєте інформацію про навколишній світ?

5. Як Ви себе поводите у природі?

6. Як Ви вважаєте, чи є людина є складовою природи?

З'ясовуючи сутність ключових понять та враховуючи особливості молодшого шкільного віку, І. Засядько визначив наступні рівні активізації самостійної пізнавальної діяльності: відтворювальний, інтерпретуючий, творчий [34].

До відтворювального рівня активізації самостійної пізнавальної діяльності можна віднести учнів, які характеризуються прагненням запам'ятати, відтворити, зрозуміти знання, опанувати способами їх застосування за зразком. Для цього рівня характерні нестійкі вольові зусилля школяра, слабкість інтересу до поглиблення знань, відсутність питань типу: «Чому?». Такі учні працюють на уроках у повній залежності від ситуації, для них характерна ситуативна активність.

До рівня інтерпретуючої активізації самостійної пізнавальної діяльності можна віднести учнів, для яких характерним є прагнення пізнати зв'язок між явищами навколишньої дійсності й процесами, опанування способами застосування набутих знань, умінь і навичок у змінених умовах. Такі молодші школярі мають достатній рівень сформованості вольових зусиль, такий учень прагне доводити розпочату справу до кінця. Якщо виникає проблемне завдання, то не губиться, а шукає шляхи вирішення. Такі учні, шукають додаткову інформацію, намагаючись вийти за рамки навчальної програми, а це сприяє розвитку досить широкого кругозору, вони чимало часу присвячують улюбленим заняттям, відвідують гуртки, багато читають, проводять час на природі з друзями й батьками.

До творчого рівня активізації самостійної пізнавальної діяльності можна віднести учнів, для яких характерний прояв високих вольових якостей, завзяття і наполегливість у досягненні мети, широкі та стійкі пізнавальні інтереси, прагнення глибоко проникнути в сутність явищ навколишньої дійсності та їх взаємозв'язки. Такі діти відрізняються високою активністю та практичною діяльністю, ініціативою в пошуку додаткових джерел інформації. У навчанні таких школярів переважає діяльність більш складного характеру

(пошукового, творчого), а не більш легкого (репродуктивного, виконавчого), для них характерна начитаність і прагнення за допомогою самостійного вибору літератури розширити свій кругозір. Такі учні потребують постійної підтримки пізнавальної діяльності як у процесі навчання, так і за його межами.

Для аналізу роботи вчителів початкових класів щодо проблеми формування самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів, ми провели бесіду з учителями, яка допомогла нам врахувати думку вчителів стосовно даної проблеми (Додаток Г).

Бесіда допомогла нам отримати відповіді на такі запитання:

1. Яка роль пізнавального інтересу в навчальній діяльності молодших школярів?
2. Як часто Ви використовуєте цікавий, пізнавальний матеріал для самостійної роботи на уроках «Я досліджую світ»?
3. Які засоби (робота з підручником, спостереження, досліди, ігри, проблемні завдання) формування самостійної пізнавальної діяльності Ви найчастіше використовуєте на уроках «Я досліджую світ»?
4. Яким чином Ви здійснюєте мотивацію навчальної діяльності учнів?

Отримані результати бесіди з учителями дозволили нам зробити такі висновки. Результати спостереження за процесом навчання на уроках «Я досліджую світ» свідчать про те, що учні навчаються без напруження та необхідного інтересу у тих класах, де вчителі використовують у роботі більше словесних методів навчання, які майже не пов'язані з життєвим досвідом і спостереженнями учнів, де учні не мають змоги на уроках користуватися інформацією, яка б збуджувала їхню думку та викликала потребу у нових знаннях, де навчальний процес будується переважно так, щоб досягти механічного відтворення програмового матеріалу, на уроках дуже низькою виявляється їхня працездатність. Результатом такої організації навчально-пізнавальної діяльності є недостатній прояв ініціативи та самостійності молодших школярів, відсутність знань і невміння їх застосовувати на практиці. А там, де вчителі більше залучають молодших школярів до самостійної активної розумової діяльності, використовуючи творчі види роботи (самостійне написання казок, загадок, кросвордів, застосування

різноманітних ігор), в учнів зростає розумова працездатність, підвищується їхня пізнавальна діяльність і постійно підтримується навчальний інтерес.

Аналізуючи результати спостереження за самостійною діяльністю молодших школярів ми визначили, що 35,5% учнів на уроках «Я досліджую світ» відволікалися на інші справи. 26,7% учнів були активними на уроках: готували самостійно цікаву інформацію відповідно до теми уроку, бажали нею поділитися з товаришами, брали участь у різних видах самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Ми з'ясували, що молодшим школярам подобається спостерігати, проводити досліди, працювати в групах, виконувати цікаві завдання та грати. Тому вчителям потрібно використовувати якомога більше різноманітних самостійних пізнавальних завдань, з метою активізації в молодших школярів пізнавальної діяльності.

Отже, аналізуючи відвідані уроки, ми можемо констатувати, що на уроках переважає перцептивна діяльність, яка знижує практичні дії та чуттєвий досвід. Педагоги інколи забувають про те, що саме в період навчання в початковій школі в учнів формуються навички самостійної навчальної діяльності, формуються розумові здібності, без яких неможливе успішне навчання.

Наступним етапом константувального експерименту було анкетування учнів. Проаналізувавши відповіді дітей на перше питання, дозволило нам визначити, що зацікавленість уроками «Я досліджую світ» в опитуваних класах у цілому носить позитивний характер, але ми побачили деякі недоліки, які потребують значної уваги, особливо зі сторони вчителя. Результати анкетування показали, що ставлення учнів до навчання носить пізнавальний характер, про що свідчить 71,6% учнів 4-А класу та 65,3% учнів 4-Б класу. Проте, значний відсоток відповідей належить бажанню отримати схвальну оцінку з боку вчителя (25,4% – 4-Б клас, 31,7% – 4-А клас).

Молодші школярі надають перевагу звичному алгоритму роботи на уроці – слуханню розповіді вчителя (51,3% – 4-А клас, 53,4% – 4-Б клас), читанню статей у підручнику (20,2% – 4-А клас, 16,8% – 4-Б клас), що говорить про репродуктивний характер роботи на уроці, який пригнічує самостійну і творчу пізнавальну діяльність дітей. Але розгадувати кросворди, ребуси, загадки,

гратися в ігри подобається 65,4% учням 4-А класу і 66,7 % – 4-Б класу; із задоволенням ділитися новою, самостійно знайденою, цікавою інформацією – 20,1% – 4-А клас, 23,4% – 4-Б клас; проводити самостійно досліди, спостерігати за явищами навколишнього світу, виконувати практичну роботу – 82,9% – 4-А клас і 83,3% – 4-Б клас. Подобається вести календар погоди (33,8% – 4-А клас, 32,1% – 4-Б клас), а це говорить про те, що молодшим школярам цікаво спостерігати за явищами природи.

Про зацікавленість природою свідчить той факт, що учні відвідують (35,5% – 4-А клас, 38,4% – 4-Б клас) або бажають відвідувати (49,3% – 3 клас, 46,7% – 4 клас) гуртки природничого спрямування.

80,3% учнів 4-А класу й 72,3% – учнів 4-Б класу відмітили, що вони у вільний від навчання час, читають наукову та періодичну літературу про природу, явища навколишнього світу, про людей, свою країну тощо.

Про розвиток творчого інтересу в учнів, свідчать їхні зображення природи у творах, віршах, малюнках і загадках (76,4% учнів 4-А класу й 80,1% – 4-Б класу).

Результати анкетування показали, що школярі початкової школи у вільний час читають книги (30,1% – 4-А клас, 31,5% – 4-Б клас), проводять час на природі з батьками, друзями (70,3% – 4-А клас, 75,8% – 4-Б клас), відвідують природничі гуртки (62,3% – 4-А клас, 66,3% – 4-Б клас). Але 40,5% учнів 4-А класу і 36,6% учнів 4-Б класу відповіли, що чимало часу проводять біля телевізора чи комп'ютера. А це говорить про те, що якомога більше необхідно заохочувати дітей до самостійної навчально-пізнавальної природничої діяльності в позаурочний час.

Про характер самостійної діяльності учнів свідчить той факт, що під час пошуку потрібної інформації вони віддають перевагу підручнику та інтернету (57,3% – 4-А клас, 66,6% – 4-Б клас), енциклопедіям (60% – 55,8%), звертаються за допомогою до батьків (33,4% – 29,7%).

Більшість респондентів, самостійно спостерігаючи за навколишнім світом, милуються природою (50% – 4-А клас, 46,7% – 4-Б клас), звертають увагу на все навколо (16,6% – 13,9%). 10,5% учнів 4-А класу і 16,6% учнів 4-

Б класу у своїх відповідях відмітили, що під час спостереження за природою, вони звертають увагу на щось одне.

Результати анкетування дозволили нам розподілити молодших школярів за рівнями пізнавальної діяльності. До першої групи ми віднесли дітей з рівнем відтворювальної діяльності (23,4%), до другої групи – учнів з рівнем інтерпретуючої діяльності (41,2%) і до третьої групи – учнів з рівнем творчої діяльності (35,4%).

Наступним етапом дослідження проблеми було проведення бесіди з учнями із зазначеної теми.

Здійснивши аналіз результатів проведеної бесіди, можемо відмітити, що 97,6% молодших школярів розуміють, що природа це все, що нас оточує, що зроблено людиною. Це говорить про те, що школярі мають міцні знання, у них сформовані поняття «природа», «суспільство».

Учні чітко розуміють, що відноситься до об'єктів природи (88,9% – 4-А клас, 91,5% – 4-Б клас), виділяють об'єкти живої та неживої природи, ототожнюють себе з нею, розуміють, що людина – це живий організм – частина природи (96,3% – 4-А клас, 98,1% – 4-Б клас).

У ході бесіди з'ясовано, що учні знайомі з правилами поведінки у природі та суспільстві (100%), проте повністю дотримуються їх не всі. Це значить, що питання природоохоронної поведінки й надалі залишається відкритим і потребує уваги з боку вчителів і батьків.

Більшість учнів зазначили, що можуть спостерігати багато цікавого у природі, а саме: милуватися рослинним і тваринним світом (90,8%), явищами природи (95%), краєвидом (65,7%).

Відповідаючи на питання про те, звідки вони отримують інформацію про навколишній світ, учні зазначили, що це є сам навколишній світ (67,3% – 4-А клас, 62,5% – 4-Б клас), учителі (79,5%–77,3%), книги (65,1%–64%), батьки (33,3% – 4-А, 26,4% – 4-Б клас). Значний відсоток належить інтернету (65% – 4-А, 79% – 4-Б клас), що відкриває широкі можливості для формування пізнавальної діяльності новими способами пошуку роботи з інформацією.

Експеримент показав, що в учнів початкової школи переважає інтерпретуючий рівень пізнавальної діяльності, творчий рівень переважає над

рівнем відтворювальної діяльності. Більшість учнів (66,7%) прагнуть до самостійного вирішення навчально-пізнавальних завдань природничої діяльності (подобається проводити досліди, спостереження, працювати з книгою, цікаво почути нову інформацію від учителя; розгадувати кросворди, ребуси, загадки, малювати), читають додаткову літературу про природу, відвідують або мають бажання відвідувати природничі гуртки. Але гостро постає проблема репродуктивного характеру пізнавальної діяльності. Деякі учні початкових класів не завжди можуть самостійно виконати те чи інше навчально-пізнавальне завдання з предмету «Я досліджую світ», вони потребують допомоги вчителя.

З метою аналізу роботи вчителів початкових класів на уроках «Я досліджую світ» щодо даної проблеми, нами була проведена бесіда. У ній брало участь 6 вчителів початкових класів. Так, відповідаючи на перше питання, 100% учителів зазначили, що вони розуміють значення пізнавального інтересу в навчанні школярів. Пізнавальний інтерес – це інтерес до усвідомленого, глибокого пізнання, який може по-різному впливати на процес засвоєння. Учителі (60,7%) вважають, що формування інтересу дітей до предмета потребує постійної підтримки і оновлення, а для цього необхідно постійно здійснювати стимулювання їхніх пізнавальних інтересів. Основним засобом стимулювання пізнавальних інтересів, на їхню думку, є використання пізнавального, цікавого матеріалу на уроках.

81,3% учителів стверджують, що вони використовують на уроках курсу «Я досліджую світ» проблемні завдання, загадки, кросворди, ігри, народні прикмети, прислів'я, але, за браком часу, в недостатній кількості.

Учителі використовують навчально-пізнавальні завдання, які містяться в підручнику, а також ті, які спрямовані на самостійне відтворення вивченого матеріалу. Учителі відмітили, що завдання дослідницького, проблемно-пошукового, практичного характеру, використовують нечасто, хоча знають, що саме ці завдання сприяють активізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів молодшого шкільного віку. Лише 32,5% опитаних учителів зазначили, що використовують практичну, дослідницьку й проблемно-пошукову роботу під час вивчення курсу «Я досліджую світ», а також

дидактичні ігри, вправи, цікаві пізнавальні завдання тощо. 72,7% учителів не використовують систематично цікаві пізнавальні вправи (ребуси, кросворди, анаграми), цікавий матеріал на уроках. Тому учні втрачають інтерес до предмету. Саме на уроках «Я досліджую світ» учитель може використовувати різні види наочності, пізнавальні вправи, пізнавальні завдання, ігрові ситуації, і зробити уроки такими, щоб діти із задоволенням відвідували їх.

Цікаві завдання, інтерактивні методи навчання, проєкти, уроки-конференції тощо, сприяють залученню молодших школярів до самостійного пошуку додаткової цікавої інформації.

Учителі наголошують, що формування в учнів самостійної пізнавальної діяльності буде ефективним за дотримання наступних умов: наявність належної матеріально-технічної бази, необхідної літератури, необхідних навчальних матеріалів; навчально-пізнавальний матеріал уроку повинен бути пов'язаний із життям, формувати компетентність учня у процесі вивчення певної теми.

Робота вчителів будується за схемою «слухай – запам'ятай – відтвори».

У процесі навчання, учителі намагаються передавати учням знання, відповідно до програми, а тому вимагають від них повного запам'ятовування й точного відтворення навчального матеріалу. Але так організована навчальна робота не дає змоги розвивати відповідальне ставлення до навчання, а навпаки, знижує інтерес до самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Там, де пізнавальний процес має творче спрямування, результати його вищі та поступово зростає інтерес молодших школярів до навчальної діяльності.

Отже, за результатами бесіди можна зробити висновки: учителі прагнуть створити належні умови для активізації самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів, але за браком часу на уроці (учителі прагнуть максимально викласти необхідний навчальний матеріал), вони не можуть приділити належну увагу даній проблемі.

Значний відсоток учителів вважають, що засоби активізації самостійної пізнавальної діяльності (ілюстрації, картини, ігри, кросворди, загадки тощо) розсіюють увагу учнів і на це витрачається чимало часу. Тому, на нашу думку, бажано кожному вчителю мати необхідні добірки певних пізнавальних

завдань для самостійної роботи школярів з предмету «Я досліджую світ», які б викликали інтерес учнів до нового матеріалу й не відволікали від головної навчальної мети кожного уроку.

Для більшої наочності узагальнений розподіл рівнів активізації самостійної пізнавальної діяльності учнів початкової школи на уроках «Я досліджую світ» за результатами констатувального експерименту представлено у таблиці 2.1:

Таблиця 2.1

Рівні активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи
на уроках «Я досліджую світ»

Методи	Рівні активізації самостійної пізнавальної діяльності							
	Творчий		Інтерпретуючий		Відтворювальний		Разом	
	в абс. числах	у %	в абс. числах	у %	в абс. числах	у %	в абс. числах	у %
Спостереження	18	20,4	30	44,1	27	39,5	65	100
Бесіда	13	16,5	32	53,2	20	30,3	65	100
Анкетування	14	25,4	30	44,2	21	29,4	65	100
Узагальненні результати		20,5		47,4		32,1	65	100

Узагальнений розподіл учнів початкових класів за рівнями пізнавальної діяльності подано на рис. 2.1.

Проведення нами констатувального етапу педагогічного експерименту дозволило виявити кілька педагогічних суперечностей між:

- «психологічною можливістю до активізації самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів та переважанням інтерпретуючого рівня пізнавальної діяльності в шкільній практиці;

- прагненням вчителів до активізації пізнавальної діяльності учнів початкових класів та переважанням вербальних засобів навчання під час курсу

«Я досліджую світ» і недостатнім усвідомленням змісту самостійної пізнавальної діяльності» [15].

Аналізуючи результати дослідження констатувального етапу педагогічного експерименту, ми можемо зробити такі висновки: у практиці роботи сучасної початкової школи приділяється недостатньо уваги проблемі активізації самостійної пізнавальної діяльності на уроках «Я досліджую світ».

Рис. 2.1. Діаграма рівнів активізації пізнавальної діяльності молодших школярів (%)

У молодших школярів переважає відтворювальний та інтерпретуючий рівень активізації самостійної пізнавальної діяльності. Причина полягає в тому, що відсутня система використання самостійної пізнавальної роботи вчителями початкової школи.

Для того, щоб самостійна робота з підручником була ефективною, слід дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи учнів на уроці та урізноманітнювати їх, повинен існував взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.

Слід організувати класну роботу так, щоб домашня самостійна робота була її органічним продовженням. Великою мірою робота учнів, хід уроку природознавства тісно пов'язані і залежать від якості самостійної роботи учнів з підручником удома. Мета домашньої самостійної роботи з підручником – міцне закріплення вивченого на уроці матеріалу, глибше його

осмислення, дальший розвиток набутих учнями умінь і навичок самостійної роботи з текстом підручника. Учні, виконуючи домашнє завдання, повинні привчатися писати прості й розгорнуті плани з окремих питань і тем, складати різні тематичні таблиці, працювати з матеріалами періодичної преси, готувати невеликі повідомлення.

Домашня самостійна робота носить творчий характер, пробуджує думку школяра. Активно слід застосовувати прийоми стимуляції активного самостійного мислення, щоб творчий дух не залишав школяра і вдома, спонукав його до самостійності і активності.

Додаткову творчу роботу кожен учень добирає за власним бажанням. Він може обмежитись лише підручником, оскільки домашні завдання також диференціюються, а може користуватися додатковою навчальною літературою.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що рівень розвитку самостійної пізнавальної активності та пізнавального інтересу учнів як експериментальної, так і контрольної групи знаходяться приблизно на однаковому рівні.

У ході констатувального етапу експерименту було з'ясовано, що проблема дослідження є актуальною і вимагає пошуку ефективних шляхів вирішення, тобто розробка уроків з предмету «Я досліджую світ» з використанням елементів самостійної роботи, які ефективно впливатимуть на процес засвоєння знань, формування природничих знань та умінь і сприятимуть активізації пізнавальної діяльності учнів.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту дозволили визначити зміст та основні компоненти його формувального етапу:

- розробити методику використання методу самостійної роботи як засобу активізації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках з предмету «Я досліджую світ» у 4 класах;

- перевірити дієвість та ефективність компонентів методики використання самостійної роботи в освітньому процесі початкової школи для навчання учнів інтегрованому курсу;

- аргументувати умови успішного використання запропонованої методики.

Як засвідчили результати, на початку експерименту за жодним з критеріїв суттєвої різниці між експериментальними і контрольними групами не виявлено.

2.2. Методика організації самостійної пізнавальної роботи молодших школярів на уроках «Я досліджую світ»

Дослідно-експериментальна перевірка ефективності розвитку самостійної пізнавальної активності молодших школярів засобами дидактичних методів навчання на уроках «Я досліджую світ» проводилося на базі ЗОШ № 6 м. Глухова. У дослідженні брали участь 71 особа, з них 65 учнів (32 учні 4-А та 33 учні 4-Б) і 6 класоводів.

Проведення формувального етапу дослідження полягало у впровадженні експериментальної програми розвитку самостійної пізнавальної активності молодших школярів засобами дидактичних методів навчання на уроках «Я досліджую світ» в освітній процес з метою подальшої перевірки ефективності її впливу на розвиток пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку.

Під час організації та проведення уроків «Я досліджую світ» головним критерієм для нас стало забезпечення повного залучення всіх учнів до навчального процесу, максимальне використання їхніх потенційних можливостей, виконання спільної діяльності, співпраця, взаємодія «вчитель-учень», «учень-учень», спілкування в режимі діалогу. Також не залишили поза увагою важливість систематичного оцінювання шкільної успішності учнів, оскільки в молодшому шкільному віці вона здійснює безпосередній вплив на розвиток пізнавальної активності й пізнавального інтересу, за рахунок схвалення з боку дорослих, гордості за результат власної праці, позитивних емоцій від навчальних досягнень.

У процесі експериментального навчання, активізацію самостійної пізнавальної активності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» ми здійснювали, враховуючи наступні принципи:

- демократизації та гуманізації навчального процесу;

- диференціації та індивідуалізації навчання;
- співробітництва між всіма учасниками освітнього процесу;
- дотримання особистісно-орієнтованого підходу до організації навчальної діяльності;
- збагачення змісту навчального матеріалу;
- створення сприятливих умов для всебічного й гармонійного розвитку особистості;
- створення ситуації успіху, відповідно до навчальних можливостей школярів;
- організації дружньої, проблемно-пошукової атмосфери.

У зв'язку з цим, ми провели педагогічне спостереження та бесіду з учителем з метою визначення рівня розвитку розумових здібностей, ставлення до навчання, наявності пізнавальних інтересів та потреб. Отримані відомості ми використовували в процесі планування уроків з метою забезпечення активної навчально-пізнавальної діяльності всіх учнів класу, визначенні навчальних завдань, виборі методів та прийомів навчання.

Особливу увагу ми приділяли визначенню раціонального співвідношення структурних елементів уроку, поєднанню вивчення теоретичного матеріалу з виконанням практичних завдань різного рівня складності на закріплення й перевірку якості засвоєння знань, вмінь та навичок. Урізноманітнення навчального матеріалу та спонукання школярів до активної самостійної навчально-пізнавальної діяльності здійснювали шляхом використання різноманітних засобів дидактичних методів навчання, вмілого їх поєднання за складністю, видом діяльності, способом взаємодії тощо.

Експериментальною програмою розвитку пізнавальної активності молодших школярів навчання на уроках «Я досліджую світ» передбачалося використання фронтальних форм роботи, колективно-групового навчання, різноманітних методів та прийомів навчання, диференційованих завдань, пошукової та дослідницької діяльності, спостереження, формування творчої особистості, постановки активізуючих запитань, створення ситуації успіху тощо. Поєднуючи складні та легкі завдання, тривалість навчальної діяльності та відпочинку, види роботи, ми створювати сприятливі умови для якісного

запам'ятовування навчального матеріалу, опанування вмінь та навичок, активного та свідомого самостійного навчання, і як наслідок розвитку пізнавальної активності школярів.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» у 4-му класі об'єднує зміст природничої, соціальної та здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, технологічної освітніх галузей.

Навчання у школі, де ми проводили формувальний етап педагогічного експерименту здійснюється за підручником «Я досліджую світ» для 4-го класу, авторками якого є І. В. Грущинська, З. М. Хитра та І. І. Дробязко, спроектованого відповідно до Типової освітньої програми, яка розроблена під керівництвом О. Я. Савченко.

Типовою освітньою програмою інтегрованого курсу для 4-го класу визначено особистісний поступ молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, світоглядних орієнтацій, формування ключових компетентностей, необхідних для життя і продовження навчання, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні завдання [79].

У другому циклі (3–4 класи) початкової освіти має широке застосування діяльнісний підхід на інтегровано-предметній основі. Опрацювання програмового змісту ґрунтується на частково-пошуковому методі навчання, що спрямований на розв'язання важливого завдання предмета, який пов'язаний із формуванням способів навчально-пізнавальної діяльності учнів; мисленнєвих дій та операцій; вироблення уміння самостійно розкривати причинно-наслідкові зв'язки в природі та суспільстві.

Працюючи з учнями 4-го класу на уроках «Я досліджую світ», ми намагалися якомога більше використовувати творчі завдання, що передбачали застосування знань у незнайомій ситуації (включали вправи з елементами пошукової та дослідницької діяльності, з елементами творчості).

Наша робота була спрямована на використання таких завдань, які сприяли б формуванню навичок самостійної роботи учнів з інформацією,

засвоєнню норм етичного, морального й естетичного ставлення до природи та людей.

Знайомлячись з темою «Людина в суспільстві», ми пропонували молодшим школярам такі рольові ігри як «Супермаркет», «Я пасажир/пасажирка», «Я рятувальник/рятувальниця» та інші.

В основу навчання молодших школярів має бути покладено діяльнісний підхід в освіті, який спрямований на їхню активну діяльність. Діяльнісний підхід є цілеспрямованою системою, націленою на результат, який може бути досягнутий за умови наявності зворотнього зв'язку. Тому на уроках «Я досліджую світ» ми надавали перевагу спостереженням у природі й суспільстві, демонстраційним і лабораторним дослідом, практичним роботам, екологічному моделюванню й прогнозуванню в практичній діяльності з охорони природи та вирішенню ситуативних завдань.

Вивчаючи тему «Природа», ми пропонували учням спостерігати й фіксувати зміни елементів погоди (температуру повітря, вітру, хмарності, опадів тощо); дізнатися з різних джерел про методи передбачення погоди, народні прикмети про зміну погоди. Рекомендували їм проводити самостійні спостереження за погодою та сезонними змінами у природі своєї місцевості; змодельовати Сонячну систему, сузір'я, зміни земної поверхні, обертання Землі, визначати сторони горизонту за допомогою Сонця. Учні 4-го класу позначали на контурній карті материка й океани. Вони самостійно склали характеристики природного угруповання своєї місцевості, склали календар народних свят українців, пов'язаних з явищами природи.

У формуванні особистісного ставлення молодших школярів до об'єктів вивчення, ми надавали важливого значення практико-орієнтованим *проєктам*, які передбачали дослідження культурної спадщини українського народу, вивчення екологічних проблем, природи рідного краю, сприяли формуванню в учнів емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Виділимо різновиди проєктів, які можна пропонувати школярам (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Види проєктів

Використання інформаційних проєктів – розповідей в різних формах – усній, письмовій, підготовці презентаційних матеріалів тощо, сприяло формуванню в молодших школярів способів самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності, вмінню самостійної роботи з інформацією (пошук необхідної інформації в довідкових виданнях, у мережі інтернет і на електронних носіях), формуванню комунікативних і комунікаційних умінь і навичок.

Програма з курсу «Я досліджую світ» рекомендує залучати учнів 4-го класу до участі в різноманітних творчих проєктах, бо це створює умови для їхнього особистісного розвитку й розвитку самостійної пізнавальної діяльності. Кінцевим продуктом творчого проєкту були малюнок, екологічний плакат, журнал, газета, колективний колаж, збірка, вечір, свято, відеофільм, сценка, вистава, годівниця тощо.

Проєктну діяльність молодших школярів ми спрямовували не стільки на поглиблення знань учнів з певної теми чи питання, скільки на набуття досвіду самостійного виконання завдань, працювати в команді, уміння формулювати завдання й ставити запитання, знаходити нестандартні й оригінальні рішення проблеми, проявити творчість, розкрити свій індивідуальний потенціал.

Тематика проєктів і їхні назви, запропоновані в програмі, можуть бути змінені на розсуд учителя, але повинні відповідати освітнім завданням відповідного розділу програми.

Четвертокласники виконували проєкти, дотримуючись відповідних правил, які представлені на рисунку (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Правила успішного впровадження проєктної діяльності

Вивчаючи тему: «Подорожуємо і відкриваємо світ» учні 4-го класу готували проєкт «Від давнини до сьогодення». Мета проєкту: розвивати дослідницьку компетентність учнів та вчити реалізувати її через проєктну діяльність; вчити здобувати самостійно інформацію з різних ресурсів і джерел; розширити уявлення учнів про винахідницьку діяльність від найдавніших часів до сьогодення; розвивати допитливість, спонукати дітей до творчості; виховувати пізнавальний інтерес, прагнення до знань (Додаток Н).

Розроблений учнями проєкт «Вторинне використання води у побуті» – мав на меті: вчити дітей економно використовувати воду; формувати уявлення про значення води в природі та житті людини; виховувати прагнення бережливо ставитись до води у навколишньому середовищі.

Виконуючи проєкт «Чому ліси називають легенями планети?», школярі повинні були використати різноманітні інформаційні джерела, щоб дізнатися, яке значення в природі мають ліси та яких заходів люди вживають, щоб їх зберегти. Учні добирали ілюстрації та готували повідомлення або презентацію.

У 4-му класі значну увагу ми приділяють *дослідницькому методу навчання*, який передбачав таку організацію навчально-пізнавального процесу, який сприяв отриманню учнями нових знань та умінь, бо дослідження – це процес пошуку невідомого й одержання нових знань.

Так, вивчаючи тему «Людина і природа», ми пропонували школярам самостійно дослідити властивості матеріалів (металів, тканини, скла, деревини та ін.) і скласти пропозиції щодо їх використання. Учні 4-го класу досліджували способи заощадження води (вдома, у школі); способи заощадження електроенергії (вдома, у школі); повсякденні звички, що допомагають зменшити кількість побутового сміття (відходів); за допомогою діаграми досліджували, який материк найбільший за площею, а який – найменший. Школярі виконували дослідження на одну із тем (за вибором учня): підготуй повідомлення про одну з тварин Австралії; дізнайся, чому кролі стали стихійним лихом для Австралії; чому кенгуру та ему є символами Австралії.

Важливе значення для емоційно-естетичного сприйняття природи молодшими школярами відіграють спостереження і власні дослідження; творчі завдання, екологічні акції, дидактичні ігри; уроки, проведені у формі подорожі, усного журналу, репортажу з місця подій, святкування дня Землі. Такі форми проведення навчальних занять позитивно впливають на емоційну сферу дитини, сприяють розвитку її уяви, фантазії, мислення, концентрують увагу.

Однією із пропонованих нами форм роботи у 4-му класі була *екскурсія*. Яка сприяла проведенню спостереження, вивченню людського тіла, явища природи в природних або штучно створених умовах. Зміст екскурсій був тісно пов'язаний із вивченим матеріалом на попередніх уроках або мав випереджувальний характер. Отримані під час екскурсій результати

спостережень та зібрані матеріали використовувалися на наступних уроках «Я досліджую світ». Екскурсія в природу є важливою, доступною та обов'язковою формою роботи з молодшими школярами, у ході якої учні досліджують взаємозв'язки, що склалися в різних екологічних системах (на луках, у лісі, степах, водоймі тощо).

Організовуючи урок-екскурсію, потрібно пам'ятати, що такі уроки мають іншу структуру й потребують певних завдань для кожного етапу уроку. Ми знаємо, що перед проведенням екскурсії необхідно скласти список і підготувати необхідне обладнання (блокнот, олівці, ручки, пакетики для збору природного матеріалу, біноклі, лупи, гномон, компас, термометр, мірну стрічку, визначники тощо); продумати місце, час проведення екскурсії, розробити маршрут, підібрати загадки, вікторини, вірші, провести інструктаж учнів з безпеки життєдіяльності. Перед проведенням екскурсії ми проводили вступну бесіду, повідомляючи тему й мету екскурсії, актуалізували набутий досвід з теми. Самостійна робота учнів під час екскурсії супроводжувалася коментарями вчителя. Урок-екскурсія завершувався звітуванням дітей про виконану роботу. Це був фотозвіт і демонстрація зібраного матеріалу. Якщо було потрібно, то вчитель (або учень) виступали з додатковими повідомленнями.

Так, з учнями 4-го класу ми проводили такі екскурсії: «Що можна побачити, почути і відчути навесні?», екскурсія вулицями рідного міста, Віртуальна екскурсія «Виробництво цукерок», віртуальна подорож «Музеями України», віртуальна подорож Україною.

Пріоритетну роль в організації освітньої діяльності молодших школярів необхідно надавати активним методам і формам, що ґрунтуються на демократичному стилі, сприяють формуванню ініціативи, критичного мислення, творчості, розвивають уміння міркувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, аналізувати, робити висновки. Ефективними на уроках «Я досліджую світ» є *колективні, групові та індивідуальні творчі справи.*

Під час вивчення на уроці теми «Про великі права маленької дитини», ми пропонували школярам *роботу в групах*. Діти розв'язували ситуативні завдання.

Групова робота. Школярам потрібно було створити плакати: «Корисні звички», «Шкідливі звички». Поділивши клас на дві групи ми пропонували учням виділити корисні та шкідливі звички, а результати оформити у вигляді плакату, пояснити свій вибір, визначити їх вплив на організм людини.

Вивчаючи тему «Як зміцнювати своє здоров'я. Проект «Гордість України», четвертокласники працювали в парах: «Склади прислів'я».

Вони отримали картки з частинами прислів'їв, складали їх і аналізували зміст.

Здоров'я маємо — не дбаємо,	а втративши — плачемо.
Бережи одяг доки новий,	а здоров'я — доки молодий.
Вартість здоров'я знає той,	хто його втратив.
У здоровому тілі —	здоровий дух.
Люди часто хворіють,	бо берегти здоров'я не вміють.
Здоров'я більш варте,	як багатство.
Доки здоров'я служить,	людина не тужить.
Гіркий в того вік,	кому потрібен лік.
Було б здоров'я,	все інше наживеться.
Як немає сили,	то й світ немилий.

Вивчаючи тему: «Як дотримуватися правил безпеки в школі, в побуті, громадських місцях. Правила безпечної поведінки вдома. Як діяти, якщо відчули запах газу», учні працювали в групах. Вони розглядали малюнок і визначали, яких правил безпечної поведінки необхідно дотримуватися.

БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ ПРИ ПОЖЕЖІ

Не панікуй. Виклич пожежників.
Номер пожежної служби - 101.
Чітко назви адресу та прізвище.
Не ховайся під ліжком чи в шафі.
Негайно вийди з приміщення.
Поклич дорослих.
Оповісти про пожежу сусідів.
Не користуйся ліфтом, виходь сходами.
Якщо є молодші брати чи сестри, допоможи їм вибратися з приміщення.
Щоб не отруїтися чадним газом, рот і ніс прикрій вологою тканиною, пригинайся до підлоги, там менше диму.
Якщо вихід перекрито вогнем, вийди на балкон і клич на допомогу.

ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ З ЕЛЕКТРОПРИЛАДАМИ

Не вмикай електрошнур у розетку мокрыми руками.
Не торкайся і не підходь до оголених дротів.
Про несправність електроприладів повідомляй дорослих.
Не вмикай аразу багато приладів в одну розетку.
Коли йдеш з дому, обов'язково вимикай світло та прилади.

ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ У ШКОЛІ

Більша частина травм, отриманих у школі, пов'язана з витівками на переменах.
Будь дисциплінованим.
У школу не запізнюйся, після уроків не затримуйся.
На заняття приходить охайним.
Шкільну форму, спортивну форму, взуття тримай в чистоті і використовуй за призначенням.
Своє робоче місце тримай у порядку.
До шкільного майна стався дбайливо.
На перерві не кричи, у приміщенні не бігай, краще пограйся на свіжому повітрі.
Не принось до школи сторонніх предметів.

БЕЗПЕКА В ІНТЕРНЕТІ

Нікому не називай свої адреси, номери телефону або іншої особистої інформації.
Наприклад, місце назачання або улюблені місця для прогулянки.
Нікому, крім батьків, не довай свої паролі, навіть найближчим друзям.
Не відповідай на невиховані й грубі листи.
Якщо отримав такі листи, то розкажи про це батькам чи вчителям.
Не зустрічайся з людьми, яких знаєш тільки з Інтернету.
Вони можуть виявитися зовсім не тими, за кого себе видають.
Пам'ятай! Не все, що ти читаєш або бачиш в Інтернеті це - правда.

ЗАПАМ'ЯТАЙ НОМЕРИ ЕКСТРЕННИХ СЛУЖБ

101

102

103

104

ТВОЇ ДІЇ КОЛИ ВІДЧУВ ЗАПАХ ГАЗУ

Відкрий вікна, двері і переключ газів крани.
Не запалюй сірники, не вмикай світло.
Повідом дорослих.
Якщо запах газу не зникає, виклидай службу газу за телефоном - 104, а сам вийди на вулицю.

Використовували ситуативне моделювання. Робота в групах.

Для обговорення брали такі ситуації:

- 1) Хтось подзвонив у квартиру. Ви підходите до дверей, але нічого не бачите у вічко, бо на сходовому майданчику темно. Як ви вчините?
- 2) Працівник служби газу прийшов без попередження. Ви його не знаєте. Він каже, що йому необхідно перевірити справність газових приладів. Ваші дії?
- 3) Незнайома людина, яка подзвонила у двері, просить дозволу скористатися телефоном, щоб викликати «швидку допомогу». Ваші дії?

Метою уроку на тему: "Хто є справжнім другом?" є розвиток критичного мислення учнів, розуміння різних життєвих ситуацій і формування навичок знаходити правильні виходи із них.

На уроці четвертокласники познайомилися з оповіданням В. Сухомлинського «Як Павлик списав у Зіни задачу». Ми використовували *роботу з підручником*. Учні повинні були знайти відповіді на поставлені питання: - Як переконатися, що ви справжній друг?

- Що робити, якщо хтось виявився поганим другом?

За наведеним зразком четвертокласники повинні були створити свою карту стосунків із найважливішими людьми. Карта повинна була містити основні слова: рідня, сім'я, друзі.

На цьому ж уроці ми використовували роботу в парах: Поміркуйте, яким може бути вихід із ситуації, що склалася? (за змістом

- Що може робити кожен із героїв?

- Що робити, якщо ми не знаємо, як чинити в якій ситуації

Завдання *діагностувальної роботи* "Україна на карті світу" було підібрано з метою підсумувати знання четвертокласників про Україну як державу на карті світу, про її природні багатства та їх охорону, про збереження довкілля (рис. 2.4).

Отже, ситуативні, ігрові й творчі завдання тісно пов'язані з реальним життям школярів і заохочують їх до самостійного пізнання довкілля. Важливим є включення молодших школярів в активну пізнавальну, дослідницьку діяльність (оскільки об'єкти вивчення важливо сприймати безпосередньо), створення умов для самовираження, організації комунікативного спілкування, застосування в освітньому процесі елементів дискусії, що є ефективними засобами розвитку особистості, її громадянської позиції, формування в учнів цілісної картини світу.

Діагностувальна робота «Україна на карті світу»

Дата _____ Прізвище, імя _____

1. Україна розташована на материку :

- а) Австралія, б) Євразія, в) Північна Америка.

2. Більшу частину поверхні України займають :

- а) низовини, б) височини, в) плоскогір'я .

3. Підвищення на рівнині висотою 1 000 м і більше – це :

- а) горби, б) яри, в) гори.

4. Вставити пропущені слова в тексті :

Україна є найбільшою державою _____ . Її площа _____ тисячі кв. км. На території України є _____ і _____ гори.

Найбільша річка України - _____

_____ . Я проживаю у _____ області , обласний центр – місто _____ .

5. Підкресли назви держав , з якими межує Україна , познач їх на контурній карті .

Польща, Франція, Словаччина, Росія, Румунія, Молдова, Іспанія, Білорусь, Угорщина .

6. Підкресли назви природних прісних водойм :

Озеро, море, джерело, океан, ставок, річка, струмок .

Запиши назву природної прісної водойми , яка є у твоїй місцевості _____ .

7. Запиши назви корисних копалин (3 – 4) , які добувають у твоїй місцевості , познач їх умовними знаками за зразком :

■ - кам'яне вугілля _____

_____

8. Впиши пропущені слова у тексті :

ґрунт - це _____ землі. Основна властивість ґрунту - _____ . У складі ґрунту найважливішим

є _____ . Чим більше в ґрунті _____ , тим він _____ .
Найродючіший ґрунт - _____ . У нашій місцевості переважають _____ ґрунти .

9. Запиши назви частин річки:

1 _____ 2 _____ 3 _____
4 _____ 5 _____

Запропонуй заходи, які сприятимуть охороні прісних водойм твого краю .

Рис. 2.4. Діагностувальна картка

2.3. Результативність впровадження самостійної пізнавальної діяльності здобувачів початкової освіти в освітній процес інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Хід і результати експериментальної перевірки ефективності використання різних форм і методів навчання на уроках «Я досліджую світ» з метою впровадження самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів систематично обговорювалися з учителями 4-А та 4-Б класів, які відмітили, що після проведення уроків із використанням різних форм самостійної роботи в учнів значно підвищилася пізнавальна активність та інтерес до вивчення предмету «Я досліджую світ», зросла успішність і якість знань.

У результаті моніторингу навчальних досягнень школярів було зроблено висновок, що використання різних дидактичних форм і методів навчання позитивно впливає на розвиток пізнавальної самостійності дітей і активізацію навчальної діяльності, особливо серед слабших учнів, у яких рідко спостерігалось бажання до самостійного пізнання нових знань. Четвертокласники організовано включалися в навчальний процес, проявляли інтерес до вивчення нового навчального матеріалу. Варто зазначити, що за час експериментального навчання у дітей покращилися вміння роботи в колективі, співпраці, взаємодії, удосконалилися комунікативні навички, якісно змінився рівень самостійного сприймання матеріалу, вміння практичного використання здобутих знань. Учнівський колектив став більш згуртованим, дружнім, готовим прийти на допомогу один одному.

Шляхом педагогічного спостереження було встановлено, що в класі, де активно й систематично використовувалися різні види самостійної пізнавальної роботи, у дітей виникало набагато більше запитань, що свідчить про бажання розібратися в змісті навчального матеріалу та зростання рівня навчально-пізнавальної активності школярів. Зокрема, в учнів зріс ступінь самостійності, уважності, з'явилося бажання доповнювати та уточнювати відповіді однокласників.

Після впровадження та реалізації авторської методики розвитку пізнавальної активності молодших школярів засобами дидактичних методів

навчання на уроках «Я досліджую світ» в освітньому процесі, ми провели повторне дослідження рівня розвитку пізнавальної активності в учнів експериментальної та контрольної груп. Ми використовували діагностичні Методики, які представлені (Додаток Д - Ж). Аналіз, проведеного опитування серед вчителів, показав, що в експериментальній групі високий рівень розвитку пізнавальної активності має 25% школярів, середній – 39,3%, низький – 35,7%.

У контрольній групі отримали наступні показники рівня розвитку пізнавальної активності: високий – 20%, середній – 36,7%, низький – 43,3%.

Дослідження рівня розвитку пізнавальної активності школярів шляхом анкетного опитування учнів, дало наступні результати: в експериментальній групі – високий рівень пізнавальної активності характерний для 28,5% дітей, середній для 39,3%, низький – 32,2%; у контрольній групі – високий рівень має 20% учнів, середній – 36,7%, низький 43,3%. Під час бесіди діти з експериментальної групи зазначали, що на уроках «Я досліджую світ» їм стало цікавіше, з'явилося бажання брати участь у навчальній діяльності, оскільки вони мали можливість вільно висловлювати свої думки та виконувати саме ті завдання, які їм цікаві та відповідають рівню їхнього розвитку.

Проведене опитування серед батьків показало, що в експериментальній групі високий рівень пізнавальної активності учнів становить 28,5%, середній – 39,3%, низький – 32,2%. У контрольній: високий – 20%, середній – 33,3%, низький – 46,7%. У процесі аналізу батьківських анкет було помічено, що в експериментальній групі діти відчують менше складнощів під час виконання домашніх завдань і виявляють більшу пізнавальну самостійність під час вирішення проблемних ситуацій.

Порівнюючи отримані результати діагностичного дослідження рівня розвитку пізнавальної активності молодших школярів, ми отримали наступні показники: в експериментальній групі високий рівень розвитку пізнавальної активності учнів становить 27,3%, середній – 39,3%, низький – 33,4%; в контрольній групі ці показники розподілилися наступним чином: високий – 20%, середній – 35,6%, низький 44,4%. Отримані результати представлені на рис. 2.5. та 2.6. відповідно.

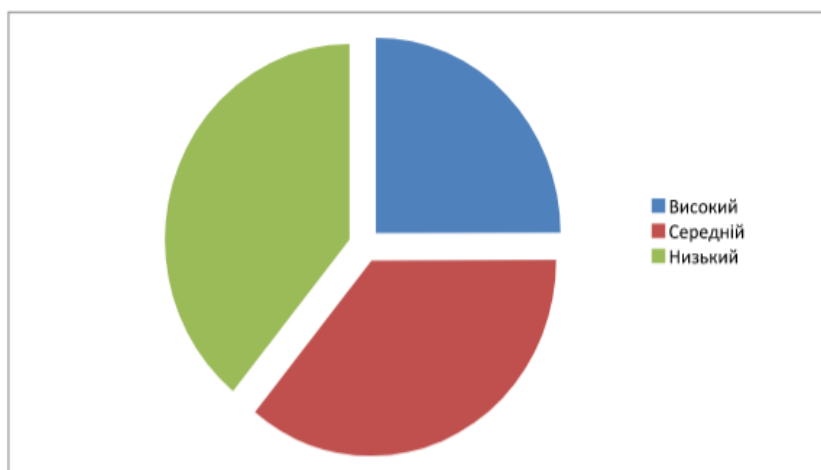

Рисунок 2.5. Рівень пізнавальної активності учнів ЕГ на контрольному етапі експерименту

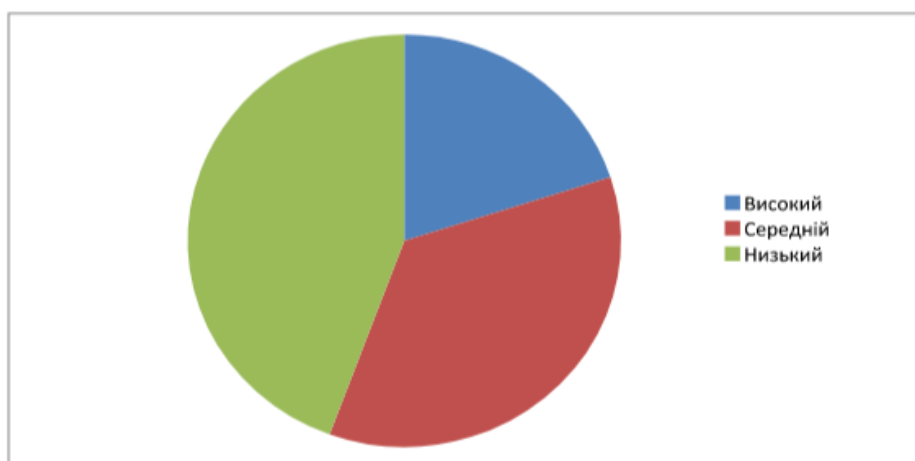

Рисунок 2.6. Рівень пізнавальної активності учнів КГ на контрольному етапі експерименту

Розглянемо динаміку рівня розвитку пізнавальної активності учнів, які навчалися в експериментальній та контрольній групах (рис. 2.7.)

Порівнюючи отримані результати діагностичного дослідження на констатувальному та контрольному етапах експерименту, можемо зробити висновок, що в експериментальній групі високий рівень розвитку пізнавальної активності школярів зріс на 3,5%, середній на 5,9%, а низький рівень зменшився на 9,4%.

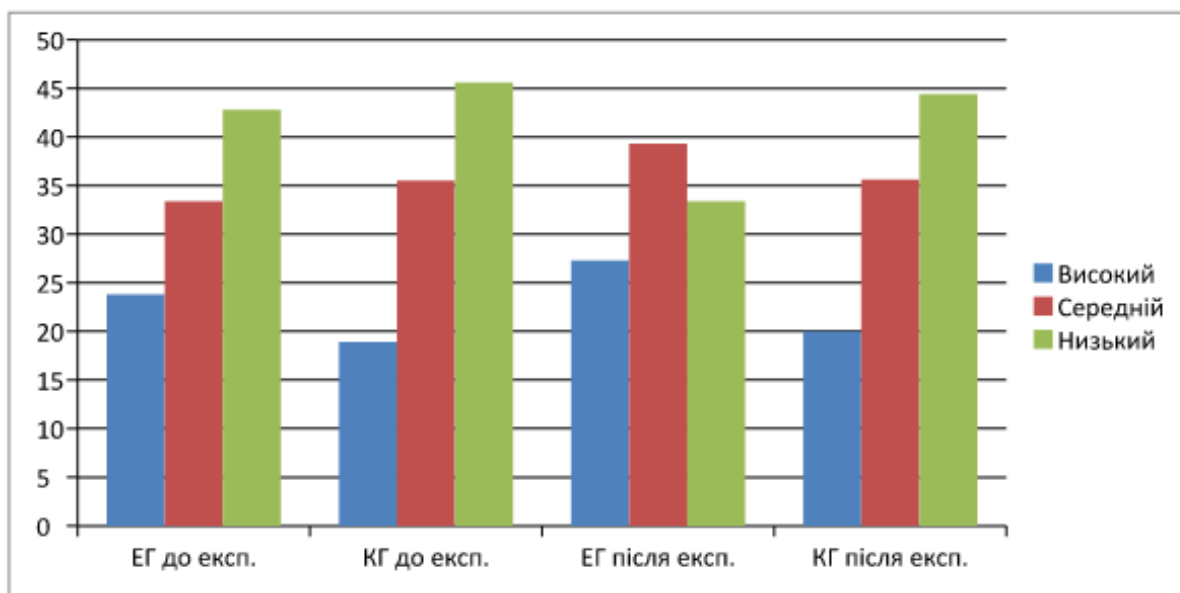

Рис. 2.7. Рівень пізнавальної активності учнів ЕГ та КГ на констатувальному та контрольному етапах експерименту

Слід відмітити, що в контрольній групі зріс високий рівень лише на 1,1%, середній на 0,1%, а низький – зменшився на 1,2%.

Таким чином, можемо сказати, що активне виростання різноманітних форм і видів самостійної роботи на уроках «Я досліджую світ» здійснює позитивний вплив на розвиток пізнавальної активності молодших школярів, а запропонована програма є ефективною в організації освітнього процесу. Аналіз отриманих результатів експериментального дослідження дає підстави стверджувати, що використання самостійної роботи у навчанні в початковій школі сприяє розвитку пізнавальної активності школярів, формуванню позитивного ставлення до навчання, прагненню до самостійної навчальної діяльності. У зв'язку з цим вважаємо, що перспективи подальшої роботи в даному напрямку полягають у розробці програм розвитку пізнавальної активності молодших школярів на основі використання самостійної роботи для всіх навчальних предметів.

Висновки до другого розділу

Другий розділ ми присвятили проведенню дослідно-експериментальної перевірки ефективності використання засобів інтерактивних методів навчання

на уроках «Я досліджую світ» з метою розвитку пізнавальної активності молодших школярів. Зокрема, передбачалося: обґрунтувати експериментальну методика розвитку пізнавальної активності молодших школярів засобами інтерактивних методів навчання на уроках «Я досліджую світ», організувати та провести експериментальне дослідження, здійснити якісний та кількісний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.

Дослідно-експериментальна перевірка здійснювалася в три етапи:

- констатувальний етап – аналіз рівня розвитку пізнавальної активності молодших школярів;
- формувальний етап – представили програму самостійної роботи з дітьми, яка проводилася на уроках «Я досліджую світ»;
- контрольний етап – здійснили перевірку змін у рівні розвитку пізнавальної активності молодших школярів внаслідок використання самостійної роботи на уроках «Я досліджую світ».

Аналіз отриманих результатів анкетування, порівняння якісних показників та їх систематизація дали можливість встановити, що в експериментальній групі середній показник високого рівня розвитку пізнавальної активності школярів становить 23,8%, середній – 33,4%, низький – 42,8%. В контрольній групі середні показники свідчать про те, що високий рівень характерний для 18,9% учнів, середній – 35,5%, низький – 45,6%.

На основі аналізу науково-методичної літератури, досвіду педагогів-практиків, отриманих результатів діагностичного дослідження було розроблено програму розвитку пізнавальної активності молодших школярів засобами інтерактивних методів навчання на уроках «Я досліджую світ». У програмі зазначені: мета, завдання, принципи, функції, підходи, вимоги до засобів інтерактивних методів навчання, психолого-педагогічні умови організації навчального процесу необхідні для ефективного розвитку пізнавальної активності школярів. Програмою передбачалося вивчення тем, які відповідають навчальній програмі інтегрованого курсу «Я досліджую світ», на основі використання засобів інтерактивних методів навчання, які підвищують пізнавальну активність школярів та сприяють формуванню позитивного ставлення до навчання.

У процесі формувального етапу експерименту нами було дотримано всіх вимог до програми розвитку пізнавальної активності молодших школярів у процесі використання різних форм і видів самостійної роботи на уроках «Я досліджую світ» та організації освітнього процесу в початковій школі. Розроблено систему завдань, вправ, які відповідають навчальним темам експериментальної програми, легкі у використанні та цікаві для учнів.

Впроваджено використання різних форм і видів самостійної роботи в навчальний процес на уроках «Я досліджую світ», апробовано їх ефективність.

Під час реалізації контрольного етапу експерименту було проведено повторне діагностичне дослідження рівня розвитку пізнавальної активності молодших школярів з метою перевірки ефективності програми розвитку пізнавальної активності молодших школярів через впровадження в навчальний процес різних форм і видів самостійної роботи на уроках «Я досліджую світ». На основі аналізу отриманих результатів було встановлено, що в експериментальній групі високий рівень пізнавальної активності молодших школярів зріс на 3,5%, середній на 5,9%, тоді як низький рівень зменшився на 9,4%. У контрольній групі зростання показника високого рівня розвитку пізнавальної активності учнів молодшого віку становило лише 1,1%, а середнього на 0,1%, показник низького рівня зменшився лише на 1,2%.

Порівнюючи динаміку рівня розвитку пізнавальної активності молодших школярів в експериментальній та контрольній групах можемо зробити висновок, що впровадження та використання різних форм і видів самостійної роботи навчання на уроках «Я досліджую світ» позитивно вплинуло на розвиток пізнавальної активності школярів.

Завдяки впровадженню різних форм і видів самостійних робіт, учні стали краще засвоювати навчальний матеріал, підвищився пізнавальний інтерес до навчання в цілому. Шляхом економії часу зменшився обсяг домашнього завдання. Результати даного досвіду відслідковуються рівнем самостійності учнів, позитивною динамікою творчого саморозвитку учнів на уроках, розвитком самостійної пізнавальної активності. Самостійні роботи молодших школярів демонструють результат і ефективність роботи учнів і вчителя. Виявляється не тільки рівень знань, а й самостійність учня, індивідуальний

стиль його діяльності, творчий або стандартний підхід. Самостійна робота значно впливає на глибину і міцність знань учнів, на розвиток їхніх пізнавальних здібностей, на темп засвоєння нового матеріалу.

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної, науково-методичної та періодичної літератури з теми дослідження дав можливість встановити, що проблема використання самостійної пізнавальної роботи молодших школярів не є новою в теорії та практиці початкової школи. Про це свідчить ряд праць видатних педагогів минулого століття, зокрема: Я. Коменського, О. Скрипченко, Д. Ушинського, Г. Щукіної та ін. Серед педагогів сучасності хотілося б виділити наукові дослідження таких вчених: Н. Бібік, В. Бондар, Г. Костюк, І. Лернер, Н. Лисенко, О. Пометун, О. Савенкова, О. Савченко, Т. Форостюк та ін. У них широко та змістовно розкрито сутність, структура та типи пізнавальної активності, досліджено шляхи, засоби, методи та способи організації розвитку пізнавальної активності молодших школярів в освітньому процесі.

Розвитком самостійності в процесі навчальної діяльності займалися такі вчені, як В. Буряк, Г. Костюк, І. Малкін, П. Підкасистий та інші. Вони стверджували, що самостійність включає в себе такі сторони: ставлення вчителя до проявів самостійності учня; уміння учнів самостійно планувати свою навчальну роботу; уміння виділяти головне й другорядне; оцінку учнем труднощів у вивченні матеріалу; наявність або відсутність в учня інтересу до матеріалу, який вивчається; самостійне застосування засвоєних знань; оцінка учнем своєї роботи та її результатів.

2. Суть самостійної роботи полягає у вихованні самостійності, однієї з головних якостей особистості – уміння ставити певні цілі та досягати їх власними силами, а також відповідальне ставлення до своїх вчинків, здатність діяти свідомо в будь-яких умовах.

Самостійна робота є активним методом навчання. Можна говорити про три основні значення цього поняття. У першому його значенні – учень виконує роботу сам, без участі вчителя. У другому – учень самостійно орієнтується в навчальному матеріалі. У третьому – робота учня не регламентована: він самостійно обирає зміст і способи виконання завдання.

Пізнавальна активність супроводжує будь-яку самостійну дію, це готовність (здатність і прагнення) до енергійного, ініціативного оволодіння

знаннями, докладання вольових зусиль. Пізнавальна самостійність завжди спрямована на засвоєння нових знань, передбачає готовність учня до пошукової роботи, а пізнавальна активність має місце і під час засвоєння знань, і під час їх відтворення та закріплення. Пізнавальна самостійність співвідноситься з творчими здібностями як родове і видове поняття, але формування обох цих якостей можливе лише в процесі активної інтелектуальної діяльності. Основою пізнавальної самостійності, її внутрішніми стимулами виступають потреби в набутті нових знань, у поглибленні тих, що вже набуті. Лише тоді, коли є необхідність, яка спонукає людину до діяльності, стимулюється і активність особистості.

Самостійна пізнавальна діяльність озброює новими знаннями, вміннями й навичками; сприяє вихованню світогляду, моральних і естетичних якостей учнів; розвиває їхню пізнавальну самостійність, інтерес та активність; долучає до пошукової та творчої діяльності.

3. Ефективність самостійної пізнавальної діяльності школярів підвищується, коли використовується на різних етапах уроку система навчальних завдань (за зразком, репродуктивні, варіативні, творчі тощо) та система пізнавальних завдань, які побудовані за принципом зростання рівня пізнавальної активності.

Самостійна пізнавальна діяльність школярів є однією з найважливіших складових навчального процесу. У процесі самостійної пізнавальної діяльності формуються не лише навички роботи учнів початкової школи із джерелами інформації, а й відбувається формування їхнього інтересу до знань, їх поглиблення та розширення, оволодіння новими прийомами пізнання, формування самоосвітніх умінь і навичок, розвиток творчої особистості [27].

Самостійна пізнавальна робота, як і робота у співпраці з учителем, може здійснюватися в різних організаційних формах: індивідуально, в парах, в невеличких групах і цілим класом. Кожна з названих форм покликана створювати й розвивати в сукупності організаційні, інформаційні, пізнавальні та комунікативні уміння учнів, опанування яких забезпечить просування учнів у засвоєнні навчального предмета в єдності з розвитком методики їхньої самостійної роботи. Великої ваги слід надавати саме цьому боку самостійної

роботи, вбачаючи в розвитку методики самостійної роботи учнів передумови безперервної освіти.

4. Методика використання різних форм і методів самостійної пізнавальної роботи на уроках «Я досліджую світ» відповідає вимогам навчальної програми інтегрованого курсу, забезпечує дотримання дидактичних принципів та основних підходів до організації освітнього процесу, створює сприятливі умови для вивчення учнями молодшого шкільного віку інтегрованого навчального матеріалу, який в свою чергу сприяє формуванню предметних та особистісних компетентностей, розвитку пізнавальної активності учнів, стимулює учнів до навчальної діяльності, навіть за умови низького рівня розвитку пізнавальної активності.

Різноманітність форм і видів самостійної роботи дає вчителю можливість організувати змістовний та цікавий навчальний процес, який розкриває зміст навчального матеріалу та зберігає пізнавальний інтерес до навчання.

5. Дослідно-експериментальна перевірка ефективності використання різних форм і видів самостійної роботи на уроках «Я досліджую світ» як засобу розвитку пізнавальної активності молодших школярів відбувалася шляхом організації й проведення експериментального навчання на основі розробленої методики розвитку самостійної пізнавальної активності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ». Отже, нами було проведено попереднє діагностування рівня розвитку пізнавальної активності молодших школярів (в основному учні мали низький та середній рівень), експериментальне навчання з використанням різних форм і видів самостійної роботи, контрольне діагностування рівня розвитку пізнавальної активності школярів. Аналіз отриманих результатів, до та після впровадження експериментальної методики в освітній процес, дав можливість зробити висновок, що в експериментальній групі динаміка розвитку пізнавальної активності учнів є кращою, ніж в контрольній, що свідчить про доцільність вибору різних форм і видів самостійної роботи та значний її вплив на розвиток пізнавальної активності школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі. 2-е вид., перероб. і допов. К. : Рад. школа, 1981. 206 с.
2. Андрусенко І. Інтегрований курс «Я досліджую світ» як інноваційна освітня технологія у початковій школі. Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Ніжин, 17 жовтня 2019 р. / за заг. ред. Є. Коваленко, упоряд. Т. Гордієнко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 262 с.
3. Андрусенко І. В., Котелянець Н. В., Агєєва О. В. Особливості реалізації змісту інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в умовах Нової української школи. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.gramota.kiev.ua/pdf/ja_doslid_svit.pdf
4. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах: навч. посіб. К. : Веселка, 1998. 338 с.
5. Березій О. Г. Цікаві факти, спостереження та дослідження як засіб активізації пізнавального процесу на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (НУШ 2 клас 1 частина). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://genezum.org/library/cikavi-fakty-sposterejennya-ta-doslidy-yak-zasib-aktyvizacii-piznavalnogo-procesu-na-urokah-integrovanogo-kursu-ya-doslidjuyu-svit-nush-2-klas-1-chastyna>
6. Бібік Н., Павлова Т. Особливості навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Організація освітнього процесу в початковій школі - Коваленко Л.А. Особливості викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/naukova-stattya-osoblivosti-vikladannya-integrovanogo-kursu-ya-doslidzhu>
7. Бібік Н. М., Софій Н. З., Онопрієнко О. В., Найда Ю. М., Пристінська М. С., Большакова І. О. Нова українська школа: порадник для вчителя. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017.
8. Бех І. Д. Інтеграція як освітня перспектива. Початкова школа. №5. С. 5–6, 2002.

9. Божко Я. С. Самостійна робота на уроці як засіб формування компетентності молодших учнів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/samostiyna-robota-na-uroci-yak-zasib-formuvannya-kompetentnosti-molodshih-uchniv-76452.ht>

10. Бондар В. І. Дидактика: підруч. для студ. вищих пед. навч. закл. Київ: Либідь, 2005. 264 с.

11. Брюква Ю.В., Покась Л.А. Самостійна робота з географії як засіб формування предметної компетентності учнів. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15090/Pokas.pdf;jsessionid=4E621C8DACE01CD636E16270F7469F1F?sequence=1>

12. Бухлова Наталія. Навчаємо вчитися: діагностика і формування самоосвітньої діяльності учнів. К. : Вид. дім «Шкіл. світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. С. 19 – 21, 107 -121.

13. Бухлова Н.В. Організація самоосвітньої діяльності учнів. Харків : Основа, 2003. 64 с.

14. Бухлова Н.В. Як навчити учня вчитися: поради та рекомендації. К. : Шкільний світ, 2007. 128 с.

15. Василенко А. В. Активізація пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» засобом гри. Суми, 2021. 86 с.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.-Ірпінь : ВТФ "Перун", 2002. 1440 с.

17. Використання дослідів на уроках природознавства в початковій школі / упоряд.: Л. Македонова, В. Неклеса, Р. Шиян / за заг. ред. О. В. Стребної. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 128 с.

18. Воложенко О. В. Я досліджую світ: Підручю для 2 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2 – х част.). Ч.1. К. : Світич, 2019. 128 с.

19. Воронцова Т., Пономаренко В., Хомич О., Гарбузюк І., Андрук Н., Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу». К. : Алатон, 2019. 128 с.

20. Гарачук Т.В. Наукові підходи до викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі. Інноваційна педагогіка. 2020. Вип. 28. С. 139-145.

21. Гільберг Т. Г. Навчально–дослідницька діяльність на уроках природознавства. Учитель початкової школи, 2014. № 7-8. С. 15-17.

22. Гільберг Т. Г. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 3-4 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу. К. : Генеза, 2020. 240 с.

23. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. К.-Вінниця : ДОВ Вінниця, 2008. 278 с.

24. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.

25. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. друге, доповнене й виправлене. Рівне : Волинські береги, 2011. 552 с.

26. Грищенко Н.В. Інтегровані уроки – один із засобів прищеплення інтересу до навчальних предметів. *Початкова школа*. 1995. № 11. С. 21-28

27. Демченко Ю. Особливості формування самостійної пізнавальної діяльності майбутніх учителів математики. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. В. 103. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/53036367.pdf>

28. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>

29. Державний стандарт початкової освіти України від 21 лютого 2018 року № 87. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/

30. Деснянська В. Самостійні роботи учнів 1–4 класів. *Початкова школа*. 1998. № 8. С. 44–45.

31. Диференційовані самостійні роботи учнів із природознавства. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGsnBXdsjpLzllRtKcsDHMDCgrL?projector=1&messagePartId=0.1>

32. Дьомін А.І., Кондратюк О.П. Методи і форми організації навчання. К. : Вища школа, 1975. 112 с.

33. Зайченко І. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2009. 620 с.

34. Засядько І. І. Принципи проектування активної навчально–пізнавальної діяльності учнів. *Наукові записки*. Вип. 39. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. С. 32 – 37

35. Іванчук М. Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. *Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання*. Чернівці: Рута, 2004. 360 с.

36. Ільченко В. Р. Інтегративний підхід в освіті. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень; Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 356 с.

37. Інтеграція в освіті. *Інтегроване навчання в Новій українській школі*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/integracia-v-osviti-integrovane-navcanna-v-novij-ukrainskij-skoli-166667.html>

38. Інтегрований курс «Я досліджую світ». Навчання на основі запитів. URL: <https://edera.gitbook.io/glossary/metodiki-vikladannya-u-1-klasi/worldю>. 2018.

39. Карпенко К., Мирончук Н. Формування у молодших школярів пізнавальної активності засобами гри. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/68-tridtsyat-soma-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/895-formuvannya-u-molodshikh-shkolyariv-piznavalnoji-aktivnosti-zasobami-gri>

40. Крамаренко А. Методика навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закладів ОПП «Початкова освіта». Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2020. 420 с.

41. Краснюк Д. О. Самостійна робота як засіб активізації пізнавальної діяльності молодших школярів. Херсон, 2021. 35 с. [Електронний ресурс].
Режим доступу:

file:///C:/Users/Notic/Desktop/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%8F%D0%BA%20%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%81%

42. Концепція Нової української школи. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola_compressed.pdf.

43. Лаппо В. В. Педагогічна інноватика: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: НАІР, 2020. 360 с.

44. Левченко Л. С., Харькова Є.Д. Самостійна робота як засіб активізації пізнавальної діяльності молодших школярів. Імідж сучасного педагога. 2015. № 5. С. 52-55.

45. Логачевська С. П. Дійти до кожного учня. К. : Рад. школа, 1990.

46. Малафіїк І. В. Дидактика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 406 с.

47. Можаєва Н. А. Особливості інтегрованого навчання в початковій школі. Запоріжжя, 2019. 36 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://fs02.vseosvita.ua/0200qm5x-71c5.pdf>

48. Монахова Г.А. Освіта як робоче поле інтеграції. Педагогіка. 1997. № 5. С. 52-55.

49. Мороз О.Г. Шляхи забезпечення наступності у самостійній навчальній роботі учнів середньої загальноосвітньої школи і студентів вузу: автореф. дис. ...канд. пед. наук. К., 1971. 27 с.

50. Мотовиляк О., Покась Л. Методика формування комунікативної компетентності у старшокласників на уроках географії [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/8268>

51. Нарочна Л.К., Ковальчук Г.В., Гончарова К.Д. Методика викладання природознавства. К., 1990. 302 с.

52. Національна доктрина розвитку освіти. «Освіта» 24 квітня - 1 травня 2002. С. 2-4

53. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. МОН України. К., 2016. 40 с.

54. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / za zag. red. N. Bibik. K. : Litera LTD., 2018. 160 с.

55. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н.М. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
56. Організація самостійно-пізнавальної діяльності учнів на уроках математики (методичні вказівки). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/embed/010065hw-8041.docx.html>
57. Особливості викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»
58. Пасічник О. Діяльнісний підхід – сутність та особливості реалізації у процесі навчання студентів ВНЗ. *Проблеми та інновації у природничо-математичній, технологічній і професійній освіті* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Кропивницький, 10–21 квітня 2017 р. / за заг. ред. М. Садового та ін. Кропивницький : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. 176 с.
59. Пасічник І. Д. Мислення як предмет психології. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Сер. : Психологія і педагогіка. 2013. Вип. 25. С. 3–9.
60. Педагогіка / За ред. А. М. Алексюка. К., 1985. 295 с
61. Педагогічний словник для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня [Електронний ресурс] / уклад. Т. А. Борова, Г. Ю. Кравченко, О. І. Деменко, О. О. Почуєва; Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. 207 с. : іл.
62. Пинзеник М. Методика викладання дисциплін природознавчого циклу: навчально-методичний посібник / Міністерство освіти і науки України, Мукачівський державний університет. Київ: Кондор, 2018. 118 с.
63. Поляруш Л. Види самостійної роботи у початкових класах. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGsnBXdsjpLzllRtKcsDHMDCgrL?projector=1&messagePartId=0.1>
64. Пометун О. Запитання на уроці: Навіщо? До кого? : метод. посіб. для вчителів. К., 2019. 96 с.
65. Попова Н.А. Особливості організації самостійної роботи учнів початкових класів. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGsnBXdsjpLzlLRtKcsDHMDCgrL?projector=1&messagePartId=0.1>

66. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://zakon0.rada.gov.ua / laws / show /344/2013](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013).

67. Ременюк А.В. Дидактичні умови організації самостійної роботи в початкових класах. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/didacticni-umovi-organizacii-samostijnoi-roboti-v-pocatkovih-klasah-190272.html>

68. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. К.: Генеза, 2002. 368 с.

69. Савченко О. Я. Дидактичні особливості інтегрованих уроків. *Початкова школа*. 1992. №1. С.27-29

70. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти : підруч. К. : Грамота, 2012. 504 с.

71. Савченко О. Я. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти. Нова українська школа. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://nus.org.ua/news/opublikuvaly-typovi-osvitni-programy-dlya-1-2-klasiv-nush-dokumenty/>.

72. Самостійна робота як засіб активізації пізнавальної діяльності молодших школярів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGsnBXdsjpLzlLRtKcsDHMDCgrL?projector=1&messagePartId=0.1>

73. Сапунова Л.А. Розвиток пізнавальної активності учнів початкових класів у навчальному процесі. *Таврійський вісник освіти*, 2013. №1. С. 205-210.

74. Сидоренко Н. О. Заняття із психологічного розвитку для молодших школярів. Київ, 2013. 128 с.

75. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова і педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Каравела, 2008. 400 с.

76. Структура інтегрованого уроку. *Шкільний світ*: Початкова освіта. №9, 2005.

77. Сухомлинський В. А. Вибрані педагогічні твори: у 3-х томах. 1981. Т.3. С.125-129.
78. Тараненко С .П. Інтеграція навчальних предметів як засіб формування в учнів початкової школи цілісності сприйняття навколишнього світу. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://library.ippro.com.ua>. 2017.
79. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 3-4 класи. К. : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. 240с.
80. Тимофєєва І. Б. Методика викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (природнича освітня галузь): навч.-метод. Посіб. для здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем «Бакалавр» спеціальності 013 Початкова освіта. Маріуполь: МДУ, 2022. 124 с.
81. Трубочова С. Роль методів самостійного набуття знань в організації пізнавальної діяльності учнів. Рідна школа, 2001. № 1.
82. Ушинський К. Д. Педагогічні твори. У 6-ти томах. Т.6. М.: Педагогіка, 1990. 528 с.
83. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. Посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. 232 с.
84. Форостюк Т.В. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови засобами проблемних завдань і дидактичної гри. *Молодий вчений*, 2017. № 4. С. 474-478.
85. Хитра З. М. Методичні рекомендації щодо особливостей викладання і вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 4-му класі НУШ.
86. Шуваєва К. С. Методичні рекомендації з теми «Проекти в початковій школі». Маріуполь, 2020 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/proekti-v-pocatkovij-skoli-228153.html>
87. Яковенко Г. Г. Методика навчання суспільствознавчих дисциплін : навч. метод. посіб. Харків : ХНАДУ, 2017. 164 с.
88. Янчишина Н. В. Самостійна робота учнів на уроках в початкових класах: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський, 2019. 66 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Програма спостереження за діяльністю учнів на уроках «Я досліджую світ» у реальних умовах та в умовах експерименту

Номери учнів за списком	Можливі варіанти поведінки учнів на уроці	Можливі варіанти поведінки учнів в умовах експерименту
	Не відволікаються	Старанно виконують поставлені завдання
	Активні	Активність, творчість у колективних справах
	Вступають у діалог із вчителем	Задають додаткові запитання
	Старанно виконують завдання	Поводяться шумно
	Допитливі	Проявляють пасивність
	Байдуже ставляться до роботи на уроці	Відволікаються на власні розваги
	Не звертають уваги на зауваження вчителя	Байдуже ставляться до побаченого

Анкета для учнів

Любий друже! Уважно прочитай питання і підкресли той варіант відповіді, який тобі найбільше підходить.

Прізвище та ім'я учня _____

Клас _____

1. Я навчаюся, тому що...

- а) мені цікаво пізнавати нове;
- б) хочу отримати гарні оцінки;
- в) я навчаюся неохоче.

2. На уроках «Я досліджую світ» мені більше всього подобається:

- а) слухати розповідь учителя;
- б) читати статті в підручнику;
- в) розгадувати кросворди, ребуси, загадки;
- г) ділитися новою цікавою інформацією;
- д) проводити досліди.
- е) спостерігати за об'єктами природи.

3. Чи відвідуєш ти гуртки з природознавства?

- а) так;
- б) ні;
- в) ні, але хотів(ла) б.

4. Чи маєш ти вдома книги, енциклопедії, наукові журнали (газети) про природу?

- а) так;
- б) ні, мені не цікаво.

5. Чи подобається тобі писати твори і вірші, складати загадки, малювати малюнки про природу?

- а) так;
- б) ні.

6. Як ти проводиш свій вільний час?

- а) читаю книги;
- б) проводжу час перед телевізором/комп'ютером;
- в) проводжу час на природі з батьками/друзями;
- г) відвідную гуртки;
- д) власний варіант _____.

7. Під час спостереження за природою ти:

- а) милуєшся;
- б) звертаєш увагу на щось одне;
- в) помічаєш все навколо;
- г) не помічаєш нічого цікавого.

8 Чи доводилося тобі бути учасником незвичайного уроку (ти науковець, дослідник країн, мандрівник, лікар, будівельник тощо)?

- а) так;
- б) ні.

Дякуємо за відповіді!

Бесіда для учнів початкових класів

7. Що таке природа?
8. Що відносимо до об'єктів природи?
9. Що цікавого можемо спостерігати в природі?
10. Звідки Ви отримуєте інформацію про навколишній світ?
11. Як Ви себе поводитье у природі?
12. Як Ви вважаєте, людина є складовою природи?

**Бесіда для вчителів початкових класів щодо проблеми формування
пізнавальної діяльності молодших школярів**

1. Яка роль пізнавального інтересу в навчальній діяльності молодших школярів?
2. Як часто Ви використовуєте цікавий, пізнавальний матеріал на уроках «Я досліджую світ»?
3. Які засоби (робота з підручником, ігри, проблемні завдання) формування пізнавальної діяльності Ви найчастіше використовуєте на уроці «Я досліджую світ»?
4. Яким чином Ви здійснюєте мотивацію навчальної діяльності учнів?

Анкета для вчителя «Пізнавальна активність» (В.С. Юркевич)

Мета: визначення рівня сформованості пізнавальної активності молодшого школяра. Вчитель, користуючись результатами спостережень та бесід з батьками, відповідає на запитання анкети.

№	Питання	Варіанти відповідей	Кількість балів
1	Як часто учень довго (протягом години) займається будь яким видом розумової діяльності?	а) постійно б) інколи в) ніколи	5 3 1
2	Що обирає учень, коли дається завдання на кмітливість?	а) знайти відповідь самостійно б) залежно від ситуації в) отримати готову відповідь	5 3 1
3	Чи багато школяр читає додаткової літератури?	а) багато б) читає інколи в) майже не читає	5 3 1
45	Наскільки емоційно ставиться учень до цікавого завдання, що пов'язане з розумовою діяльністю?	а) дуже емоційно б) як коли в) емоції невиразні	5 3 1
	Як часто дитина ставить запитання?	а) постійно б) інколи в) ніколи	5 3 1

Обробка отриманих даних: 5-12 балів – низький рівень самостійної пізнавальної активності; 13-16 балів – помірний; 17 – 25 балів – високий рівень.

Анкета для учнів «Пізнавальна активність молодшого школяра»

(О. О. Горчинська)

Мета: оцінка ступеню виразності пізнавальної активності.

Учнію надається бланк анкети, пропонується обрати один із варіантів відповідей.

1. Чи подобається тобі виконувати важкі завдання з математики?
а) так   б) інколи   в) ні
2. Що тобі подобається, коли поставили запитання на кмітливість?
а) самому знайти відповідь, навіть якщо це важко
б) коли як
в) отримати готову відповідь від інших.
3. Чи багато ти читаєш додаткової літератури?
а) багато і постійно
б) інколи багато, інколи – ні
в) читаю мало
4. Що ти робиш, якщо в тебе виникли питання під час вивчення нової теми?
а) завжди знаходжу відповідь
б) інколи знаходжу відповідь
в) не звертаю уваги
5. Що ти робиш, якщо дізнаєшся про щось нове на уроці?
а) намагаюсь поділитися з батьками, друзями
б) інколи є бажання поділитися
в) не розповідаю ніколи про це

Обробка отриманих даних: переважна більшість відповідей «а» свідчить про високий ступінь виразності пізнавальної активності; відповідей «б» - про помірний ступінь; відповіді «в» - про низький ступінь пізнавальної активності.

Анкета для батьків «Пізнавальна активність молодшого школяра»

(О. О. Горчинська)

Мета: визначення рівня сформованості пізнавальної активності до вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Батькам надається бланк анкети, пропонується обрати один із варіантів відповідей.

1. Чи подобається дитині виконувати самостійні завдання з предмету «Я досліджую світ»?

а) так б) інколи в) ні

2. Звертається дитина до додаткової літератури під час виконання завдань з «Я досліджую світ»?

а) часто б) інколи в) ніколи

3. Як поводить себе дитина під час виконання завдань, що потребують тривалого часу та кропіткої роботи?

а) вирішує, доки не отримає вірну відповідь

б) декілька раз кидає і знов починає

в) взагалі не вирішує, якщо завдання важке

4. Якою мірою, займаючись улюбленою справою, дитина може виконувати нецікаву, важку інтелектуальну роботу?

а) виконує завжди, якщо потрібно б) виконує інколи

в) дитина не любить виконувати нецікаву роботу

5. Чи здатна дитина, за необхідності, займатися довготривалою інтелектуальною діяльністю, нехтуючи розвагами або відпочинком?

а) завжди, якщо це потрібно б) лише час від часу

в) взагалі нездатна

Обробка отриманих даних: переважна більшість відповідей «а» свідчить про високий ступінь виразності пізнавальної активності; відповідей «б» - про помірний ступінь; відповідей «в» - про низький ступінь пізнавальної активності.

2 клас

Тема. Природа і погода

Фронтальне опитування

Завдання. Усно дати відповіді на запитання.

1. Яку форму має Земля?
2. Яку форму має горизонт?
3. Назвіть сторони горизонту.
4. Навколо чого обертається Земля, коли змінюється день і ніч?
5. Які ви знаєте пори року?
6. Скільки триває один оберт Землі навколо Сонця?

Тема. Як вимірювати температуру повітря?

Природничий диктант.

Завдання. Записати температуру повітря.

- 1) 6 градусів тепла;
- 2) мінус 10 градусів;
- 3) 5 градусів холоду;
- 4) нуль градусів;
- 5) 25 градусів вище нуля;

Що змінилося в мені?

Скільки води у тілі людини?

Кількість води у тілі людини у складі всіх органів перевищує 60 % від його маси. З віком кількість води зменшується. Так звана «спрага» є сигналом мозку на зменшення запасу рідини в організмі. Це спричиняє зменшення об'єму крові в організмі і збільшення її в'язкості. Реагуючи на ці сигнали, мозок викликає бажання пити.

Новонароджене дитя має 350 кісток. У дорослої людини їх налічується близько двохсот. Решта менших кісток зростаються і утворюють більші кістки. Найменша кістка міститься у вусі. Її називають стремено, вона має 2 мм завдовжки.

Наше серце росте разом з нами. Яким би ти не був зараз завбільшки, твоє серце за розміром трохи більше від твого кулака.

Чому люди пітніють?

Нормальна температура тіла людини 36,6 °С. За великих фізичних навантажень температура тіла підвищується, починають «працювати» механізми її зниження. Потові залози виділяють піт, який, випаровуючись, знижує температуру тіла.

Чому відбуваються зміни в природі?

Як дихає листя? (дослід)

Тобі відомо, що дерева виділяють кисень? А чи доводилося спостерігати, як їм це вдається? Тож підготуй прозору миску з теплою водою. Поклади у воду зірваний з дерева листок (не піднімай із землі!) та притисни до дна камінчиком, щоби листок повністю опинився у воді. Постав на сонце і почекай кілька годин . Коли зазирнеш у середину миски наступного разу, побачиш на листочку та стінках посудини маленькі бульбашки. Це і є кисень, який виділяє листя внаслідок фотосинтезу.

Чому дерева восени скидають листя?

Листопад – необхідний для дерева природній процес. З холодного зимового ґрунту корені не можуть всмоктувати воду, а листя, що залишилося на зиму, продовжувало б випаровувати вологу, і дерево б засохло. Крім того, на кроні з листям затримується величезна маса снігу, під вагою якого дерево може зламатися. Скидаючи листя восени, дерево готується до зимівлі. Зв'язок листка зі стеблом стає вкрай неміцним, і восени навіть легкий порив вітру зриває листок. Опале листя, розкладаючись, удобрює ґрунт.

Досліди

Гілочка дерева

Тут можна запропонувати учням помістити на деякий час у морозильну камеру гілочку дерева з листям, - побувати «взимку», аби вони наочно могли побачити, доторкнутись пальчиками до листочків, що замерзли.

Всупереч лютим морозам тендітні пагони й бруньки виживають взимку та знову відроджуються навесні. Саме взимку в бруньках дерев закладаються зачатки майбутніх листочків, а в квіткових бруньках формуються елементи квіток.

Усе літо дерева запасують у стовбурах та гілках поживну речовину - крохмаль, а соки дерева поступово густішають. Маючи такий запас, дерево готове витримати морози - 35-40°C .

Цікаве про їжака

З настанням холодів їжаки залазять у гнізда, які влаштовують під корінням дерев, купами хмизу або листя і впадають у зимову сплячку. Сплять їжаки міцно. В них знижується температура тіла до 1-2°C, сповільнюється дихання. За зиму їжак втрачає майже половину маси. У дуже суворі зими багато їжаків гине від холоду. Весною їжаки пробуджуються дуже виснажені і голодні, тому багато їдять.

Чому на малюнках часто їжаки зображені з яблуками?

Їжак – нічна тварина. Розшукувати здобич вночі їжаку допомагає дуже добрий нюх. Зір і слух у нього дуже поганий. Отже, їжак живиться тваринною їжею. Чому ж тоді нерідко малюють їжаків з яблуками на спині? Вважають, що їжаки наколюють лісові яблука для того, щоб кислий сік, який стікає по голках на шкіру, виганяв блох. Ці паразити дуже дошкуляють тварині, а дістатись до них лапою неможливо.

Їжаки їдять дуже багато. І щоб задовольнити свій апетит, вони поїдають велику кількість великих комах, слизнів і мишей.

Організм їжака не боїться ніякої отрути. Тому може навіть поїдати отруйних змії.

Тема: ФАКТИ І ЗДОГАДКИ***Чим цікаве Сонце?******Сонце – джерело світла і тепла на Землі.***

Температура поверхні Сонця близько 6000 °С, достатня, щоб розплавити все, що туди попаде. Кожний квадратний сантиметр світиться, як 250 тис. свічок.

На Сонці щосекунди виробляється така кількість енергії, що її вистачило б для забезпечення США електрикою на 50 млн. років. Із Землі Сонце здається нам порівняно невеликим. Проте потрібно взяти 109 таких планет, як наша, щоб зрівнятися з величиною Сонця. Якщо уявити Сонце у вигляді футбольного м'яча, то Земля була б завбільшки в піщинку.

А ще варто сказати, що рослини, аби зготувати собі їжу, (адже вони живі, а тому живляться) беруть продукти з води, повітря, і ...сонячного світла.- (дослід)

Як факти минулого впливають на майбутнє?***Інфекційні хвороби***

Для збереження нормальної температури тіла на холоді організм людини намагається виробити додаткове тепло. Саме тому відбувається м'язове тремтіння — швидке ритмічне скорочення м'язів. У ньому можуть брати участь і лицьові м'язи, які примушують нас «цокати» зубами, щоб одержати необхідне тепло.

Кулькова ручка

Походження назви. Кулькову ручку винайшов 1938 року угорський журналіст Ласло Біро. Він, спостерігаючи за дітьми, які гралися в кулі, помітив, що кулі, прокотившись брудною калюжею, залишали за собою слід. Його осяяла ідея змастити маленьку кульку на кінчику ручки густим і жирним чорнилом, що не висихає на повітрі.

Дослід

Наповнивши флакон з-під кулькового дезодоранта, (зрізали дно, перевернули) фарбою, провели ролик по папері, -імпровізована велетенська ручка залишила слід. А тепер як цікаво придивитись до власної кулькової ручки! А ще повторити дослід угорського журналіста на шкільному подвір'ї після дощу, коли асфальт уже висох, а маленькі калюжі - ще ні!

Тема ТЕРИТОРІЯ***Як територія може стати домівкою?******Борсук***

Борсук - прекрасний будівельник. Спочатку він риє просту нору – один коридор, який закінчується гніздом. Але з кожним роком з'являються нові ходи,

що йдуть вглиб інколи на 20 м. Цікаво, що борсук робить спеціальні душники, щоб нора завжди провітрювалася. Перш, ніж зайти в нору, борсук витирає лапи. Також у його «лабіринтах» окремо відведено місце для туалету.

Тема : СПІЛЬНОТА

Як налагоджувати гарні стосунки?

Родина, рідня, рід. Про родовід. Сімейний календар. Складання родовідного дерева своєї сім'ї.

На дошці прислів'я: «Де любов та злагода, там і горя немає». Просимо дітей перелічити все, що може допомогти родині подолати негаразди. (Любов, порада, розуміння, підтримка). Усе перераховане вчитель записує на дошці. Потім діти розповідають, як їхня родина вирішує різні проблеми.

Після цього дітей поділяють на групи, і представники груп розповідають, що може допомогти родині навчитися прощення, розуміння, тощо.

Гра « Дарунки родині»

Учитель роздає дітям картки з різними словами: «сонце», «земля», «джерело», «світло»... Діти стають у коло. Вчитель по черзі запитує дітей: «Скажи, сонце (джерело, земля,), що ти подаруєш родині людини?» Той, до кого звернулися, повинен назвати свій подарунок. Наприклад, сонце може подарувати родині тепло, земля – родючість, джерело – чистоту. Потім діти групами розповідають, що зміниться у житті родини, коли вона одержить ті чи інші подарунки.

Малюнок

Попросіть дітей намалювати своїх рідних у вигляді дерев. За малюнками своїх друзів діти розповідають про їхні родини.

Завдання додому

Запропонуйте дітям посадити дерево на честь когось із членів їхньої родини.

Чи може існувати спільнота без законів і правил?

Ще й досі дехто переконаний, що вкрати книжку чи не повернути її господарю – не гріх. Через це з давніх часів було вироблено особливі заходи проти книгокрадів. Колись у бібліотеках Західної Європи найцінніші книги приковували до їхніх місць ланцюгами. Та одним з найцікавіших заходів проти цього зла був засіб, який широко практикувався на Україні. На полях книги чи на початку її писалося міцне закляття або лайка до того, хто захотів би книжку привласнити. У давні часи такий спосіб виявлявся ефективним. Ось зразки таких написів: «Хто хотів би цю книжку віддалити з цього місця, той буде мати зі мною справу перед Божим судом», «Хай ця книга перебуває в цій церкві вічно, а хто її візьме, хай буде проклятий, хай буде засуджений на негасимий вогонь і хай точить його невиспущий черв'як».

Проект

ТЕМА 1. Подорожуємо і відкриваємо світ - Від давнини до сьогодення.

Проект

Мета проекту: розвивати дослідницьку компетентність учнів та вчити реалізувати її через проектну діяльність; вчити здобувати інформацію з різних ресурсів і джерел; розширити уявлення учнів про винахідницьку діяльність від найдавніших часів до сьогодення; розвивати допитливість, спонукати дітей до творчості; виховувати пізнавальний інтерес, прагнення до знань.

Термін реалізації: 2 тижні.

Ключові запитання: Як змінювалися предмети, якими ми користуємося, від часів їх винайдення до сьогодення? Як ці зміни вплинули на наше життя? Чи могли б ми без них обійтися?

Очікувані результати: діти набудуть досвіду в дослідницько-пошуковій діяльності та практичних навичок пошуку інформації; розвиватимуть комунікативні навички та вміння працювати в групі; виготовлять лепбуки або презентації з інформацією про винаходи; організують виставку малюнків і фото з винаходами; розвиватимуть уміння оцінювати й публічно захищати результати своєї роботи.

Етапи навчального проекту:

I етап — організація проекту та визначення його теми й мети (підр., с. 12-13) — протягом першого уроку;

II етап — планування проектної діяльності:

- 1) визначення джерел інформації: енциклопедії, книжки, інтернет тощо;
- 2) формування груп для пошуку інформації. Учні класу об'єднуються у творчі групи (за інтересами, домашні групи тощо).

III етап — реалізація проекту (протягом двох тижнів).

1. Складання з допомогою вчителя плану роботи над проектом.
2. Розподіл обов'язків між членами груп.
3. Самостійна пошукова робота учнів. Допомога батьків, учителя, бібліотекаря.

Наприклад: перша група дізнається історію виникнення праски; друга група досліджує історію виникнення літака; третя група досліджує історію виникнення кулькової ручки; четверта група дізнається історію виникнення годинника; п'ята група досліджує історію виникнення холодильника.

Діти, поспілкувавшись у групі, можуть самостійно обрати об'єкт дослідження.

IV етап — захист проекту.